
1869

1869

ल माज़ेर

RUDOLF PÕLDMÄE

Esimene üldlaulupidu 1869

KIRJASTUS · EESTI RAAMAT · TALLINN 1969

1869

RUDOLF PÕLDMÄE

Esimene Eesti üldlaulupidu 1869

KIRJASTUS · EESTI RAAMAT · TALLINN 1969

783
P89

Kujundanud A. Mesikäpp

TA[illegible]
RAAMATUKOGU

Käesoleval aastal saab täis sada aastat esimesest Eesti üldlaulupeost. See haruldane sekulaarne juubel väärib mitmest seisukohast tähistamist: 1869. aastast algas rahvusvaheliselt kuulsaks saanud Eesti laulupidude traditsioon, sealtsamast peale võime kõnelda oma üldise muusikakultuuri, eriti koorilaulu tõelisest algusest.

See märkimisväärne kultuuriajalooline sündmus on siiski teaduslikult peaaegu läbi uurimata, kuigi aastakümnete kestel on tehtud mitmeid katseid. Esimese ulatuslikuma käsitluse andis varasematest laulupidudest arst ja kultuuritegelane dr. H. Rosenthal oma memuaarteoses «Kulturbestrebungen des estnischen Volkes während eines Menschenalters (1869—1900)», mis ilmus Tallinnas 1912. aastal saksa keeles ega ole laiema eesti lugejaskonna kätte jõudnud. Kuna autor põlvnes mõisamiljööst ja jõukast linnakodanlase perekonnast, siis jäi tema osavõtt eesti rahvuslikust liikumisest rohkem estofiilseks eriharrastuseks kui tõeliseks võitluseks rahvahulkade majanduslike, sotsiaalsete ja kultuuriliste huvide eest. Olles saanud läbinisti saksa hariduse ja korporatsioonikasvatuse, lähenes ta üliõpilasena J. V. Jannsenile ning sai peatselt tema väimeheks. Tunnistades ennast rahvuselt eestlaseks, pidas ta endale kohustuseks kaasa aidata ka algavale rahvuslikule liikumisele, toetudes täiel määral J. V. Jannseni kodanlik-klerikaalsele ideoloogiale ning balti sakslastega kokkulepet taotlevale taktikale.

Rosenthal võttis aktiivselt osa ka laulupeo korraldamisest, mida ta hiljem kirjeldas oma mälestusteoses suure üksikasjalikkuse ja tõepärasusega. Ta andis esimesest laulupeost küllaltki ulatusliku ülevaate, kasutades oma isiklikke tähelepanekuid ja mitmesuguseid allikmaterjale, mida ta kogus hoolikalt ja säilitas tulevikule. Ent tema käsitlus laulupeost on ühekülgne ja liialdav: kõik olevat kulgenud üliladusalt, kontserdikava esitatud hiilgavalt, eestlaste ja sakslaste koostöö olevat olnud loomulik ning arenenud ilma häireteta, laulupidu kujunenud rahvusliku liikumise keskpunktiks, millest hargnenud kõik muud tegevusliinid, laulupeol sündinud eesti rahvus jne. Ainult C. R. Jakobson oma isiklikus mõisnike- ja sakslaste-vihkamises olevat loonud ebakõla, kuna ta polevat tundnud kohalikke olusid ega reaalseid võimalusi, nagu Rosenthal üldse hindas C. R. Jakobsoni kogu tegevust negatiivselt kui idüllilise koduraahu rikkumist ja saksa-eesti suhete häirimist.

Kodanliku Eesti ajalooteaduses ei leidnud laulupeod sellist tähelepanu kui Aleksandrikool ja Eesti Kirjameeste Selts (vastavad monograafilised uuri-

mused H. Kruusilt ja F. Tuglaselt). Ajakirjanik August Tammann koostas lühikese publitsistliku ülevaate «Eesti üldised laulupidud XIX aastasajal» (Tallinn, 1923), milles kuhjas peamiselt omaaegset ajakirjanduslikku materjali ilma iseseisva läbitöötamiseta. Tammanni eeltöödele toetudes käsitles laulupidusid A. Jürgenstein teoses «Vanemuine 1865—1925» (Tartu, 1925) ning suutis anda rohkem märkitabavaid omapoolseid hinnanguid.

Muusikateadlane Anton Kasemets kirjutas ulatuslikumad uurimused «Märkused Eesti koorilaulu tekkimisest ja arenemisest» («Muusikaleht» 1925) ning «Jooned Eesti muusika ajaloost» («Muusikaleht» 1925—1926), milles käsitles lühidalt ka laulupidusid kui eesti muusika arengu üht põhilist komponenti. Sama autori teos «Eesti muusika arenemislugu» (Tallinn, 1937) ei lisandanud palju uut mainitud artiklitele. Võõrastele lugejatele oli suunatud balti saksa muusikateadlase Elmar Arro teos «Geschichte der estnischen Musik» (Tartu, 1933), mis oma rangest teaduslikkusetaotlusest hoolimata on mõnevõrra sihilik ja eesti muusika varasemaid saavutusi alahindav, vähe arvestades nende tähtsust rahvusliku kultuuri rajamisel.

Nõukogude Eestis avaldati koguteos «Lauluga läbi aegade» (Tallinn, 1965; koostaja A. Tamarkin), milles muusikateadlane Artur Vahter andis ulatusliku ülevaate nõukogude-eelseist laulupidudest. Autori käsitlus on faktilises osas enam-vähem korrektne, kuid esitab historistlikult põhjendamata pretensioone, mille tagajärjel J. V. Jannseni tohutud pingutused laulupeo korraldamiseks ja läbiviimiseks tunduvad vähem väärtuslikena kui demokraatide opositsioon laulupeo vastu, mis ulatus peaaegu tähtsa kultuurilise algatuse eitamiseni.

Käesoleva teose autor ei ole ajaloolane ega muusikateadlane, ent on julgenud siiski asuda nende eriteadlaste töömaile kuuluva probleemi juurde. Pikemaajaline tegutsemine XIX sajandi kirjandusloo, kultuuriloo, teatri, ajakirjanduse, biograafiate jm. probleemidega on talle rohkesti kätte juhatanud ka muusikaajaloo, eriti laulupidude allikmaterjale, mida on raske leida isegi vastavate erialade uurijail; tundus ülekohtune jätta kogunenud andmed süstematiseerimata ja avalikkuse ette toomata. Nendeks allikateks olid eeskätt laulupeo-aegne ajakirjandus (eesti, saksa, vene ja soome), hilisemad juubeli- ja mälestuskirjutised, käsikirjalised ja trükitud memuaarid, kirjavahetused, rahvatraditsioon, biograafiad jne. Rikkalik ja oma ajastu värvinguga andmestik ahvatles autorit looma mitte rangelt teaduslikku ajaloolist ja muusika-ajaloolist teost, vaid rohkem populaarteaduslikku-kultuuriloolist žanripilti, mis kõlbaks laiemale lugejaskonnale huvitavaks lektüüriks, ent samal ajal ei pakuks midagi väljamõeldut, vaid püsiks ainult ajalooliste faktide raames. Veel enam: teos püüab esitada ja kätte näidata allikmaterjali ka teistele uurijatele.

Autor on teadlik, et käesolev teos ei suuda oma mahukusele vaatamata lõplikult lahendada uuritavat probleemi, vaid tõstatab veel uusi aspekte, mis

nõuavad täiendavate materjalide kogumist ja uut lahendamist. Nõnda on ikka veel läbi töötamata jäänud ametiasutuste arhiivid, mis peaksid andmeid pakkuma laulupeo loasaamise keeruka protseduuri ja ametimeeste suhtumise kohta. Oleks vaja detailsemalt uurida eesti koorilaulu arengut enne laulupidu, et täielikult tunda seda baasi, millele toetus suur muusikaline ühisüritus ja kes olid selle alustugede rajajad. Vääriksid lähemat valgustamist balti saksa kooride areng ja laulupidude kujunemine, samuti paralleelsed nähtused läti rahva arenguloos. Pole kaugeltki veel selge üksikute kooride ja isikute osatähtsus laulupeol ning kohalikes oludes enne ja pärast seda.

Kõige rohkem sisaldavad seni tuntud allikad andmeid laulupeo käigu kohta, ent siingi esineb ähmaseid momente ja detailide rikkusega ei saa kiidelda. Kohalike kooride ajaloo ja nendega seotud isikute biograafia uurimine võiks selleski osas tuua väärtuslikke detailandmeid. Meil on ikka veel vähe teadmisi laulude esitamisest, nende kunstilisest õnnestumisest, juhtivate tegelaste ja lauljate kontaktidest, publiku käitumisest, sotsiaalsest kuuluvusest, rahvusest jne. Eraldi uurimist väärib pastorite ja balti saksa ametimeeste suhtumine laulupeosse, osavõtt sellest, laulupeo funktsiooni tõeline hindamine. Kahtlemata hargnesid laulupeolt mitmedki mõtteniidid rahva sekka ja virgutasid kultuuritegevust kohtadel. Üsnagi ebarahuldavad on senised andmed üksikkooride esinemisest laulupeo kolmandal päeval ja võistulaulmisest, mispuhul avaldusid eri paikkondade algatusvõime ja muusikakultuur.

Autor loodab siiski, et käesolev monograafiline uurimus kõigile puudujääkidele vaatamata end õigustab ja annab soovituse ka järgnevate laulupidude põhjalikuks uurimiseks, kuigi neil eraldi võetuna polnud sellist tähtsust kui esimesel, kus esmakordselt puhkesid rahva loomingulised jõud.

Teoses esitatud tsitaadid on parema loetavuse huvides ortograafiliselt pisut parandatud.

Autor võlgneb palju tänu ajaloodoktor Ea Jansenile käsikirja läbilugemise ja väärtuslike nõuannete eest, samuti on rohkesti põhjust tänada Eesti NSV Teatriühingut, kellega koostöös hulk aastaid tagasi valmis käesoleva teose esialgne, vähem ulatuslik redaktsioon.

KASUTATUD LÜHENDID

Briefwechsel = Yrjö-Koskinens Briefwechsel mit seinen estnischen Freunden. Toim. O. Loorits. Õpetatud Eesti Seltsi Aastaraamat 1934. Tartu, 1936, lk. 29—133.

Dörp. Ztg. = «Dörptsche Zeitung».

E. Arro = E. Arro, Geschichte der estnischen Musik. Tartu, 1933.

E. Kirj. = «Eesti Kirjandus».

E. Post. = «Eesti Postimees».

Hels. Dbl. = «Helsingfors Dagblad».

Hunfalvy, Reise = P. Hunfalvy, Reise in den Ostseeprovinzen Russlands. Leipzig, 1874.

J. H. Virkhaus = J. H. Virkhaus, Mälestused «Vanemuise» algupäevilt. «Postimees» 17., 22., 24. ja 25. VII 1925, nr. 189, 194, 196 ja 197.

KM KO = TA Fr. R. Kreutzwaldi nimelise Kirjandusmuuseumi käsikirjade osakond.

Ml. = «Muusikaleht».

Mosk. Ved. = «Moskovskija Vedomosti».

N. Dörp. Ztg. = «Neue Dörptsche Zeitung».

Post. = «Postimees».

P. Post. = «Pärnu Postimees».

Rig. Ztg. = «Rigasche Zeitung».

Rosenthal = H. Rosenthal, Kulturbestrebungen des estnischen Volkes während eines Menschenalters (1869—1900). Tallinn, 1912.

St. Pet. Ztg. = St. Petersburgische Zeitung.

Svan = C. G. Svan, Matkahavannoita Viron ja Liivin maalta. «Kirjallinen Kuukauslehti» 1869, nr. 8—10, lk. 195—200, 221—230, 250—257.

Tuuletall. I = A. Kitzberg, Ühe vana «tuuletallaja» noorpõlve mälestused I. Tartu, 1924.

U. Suom. = «Uusi Suometar».

Van. prot. = «Vanemuise» seltsi protokollid. KM KO, F. 142.

EESTI KOORIMUUSIKA ARENGUST ENNE ESIMEST ÜLDLAULUPIDU

Eesti koorilaulu ja orkestrimuusika alged ulatuvad tagasi vennastekoguduse ringidesse.[1] Müstilise palveharduse kõrval pani see luteri kiriku sektiline eriharu suurt rõhku oma koguduseliikmete lauluoskuse suurendamisele ja mõningate muusikaliste erivormide väljaarendamisele. Koraalilaulmise poolest paistsid juba XVIII sajandi lõpul välja vennastekoguduse liikmed, kellega peeti eri harjutusi. Vaimulikke laule õpetati agarasti ka lastele, nõnda et juba 1794. a. võidi Kambjas rajada esimene lastekoor, mis tegutses hiljemgi, samal ajal kui vähestes ja viletsates külakoolides tuldi vaevalt toime ühehäälse lauluga.

Mitmed hernhuutlikud pedagoogid siirdusid XIX sajandi alguses Saksamaalt Baltimaile, kus leidsid teenistust mõisates kodu- ja muusikaõpetajatena. Nende oskustest said osa ka muusikahuvilised talupojad. Nõnda rajas 1820-ndail aastail hernhuutlane Chr. Fr. Schmidt Lõuna-Tartumaal, Rõngu Hellenurmes erakooli, kus veerandsajandi kestel said õpetust rohkem kui 100 eesti poissi. Suurem osa neist asus hiljem tegevusse mõisaameteisse, ent osa siirdus koolitöösse. Schmidt ja eriti tema naine (kes oli muusikapedagoogilist ettevalmistust saanud Šveitsis) õpetasid lastele orelimängimist ja neljahäälset laulmist, nii et koolis sai tegutseda ka korralik laulukoor. Õpilased kandsid muusikaoskust edasi ja on võimalik, et nad olid tegevad ka eesti laulukooride kujunemisel. Schmidti õpilastest on tuntum Tartu-Maarja köster ja kihelkonnakoolmeister Adam Luig, kes tegeles koorijuhtimisega 1850—1860-ndail aastail ning levitas koorikultuuri laiemalt Tartu ümbruse valdades, millega aitas ette valmistada ka esimest üldlaulupidu.[2]

---

[1] R. Põldmäe, Vennastekoguduse muusikalisest tegevusest meie maal. Käsikiri ENSV Teatri- ja Muusikamuuseumis.

[2] R. Põldmäe, Ühest ammuaegsest «muusikakoolist» Tartumaal. Akadeemiline Meeskoor 1912—1942. Tartu, 1942, lk. 29—35.

Kambjas tegeles lastekooridega pärast 1810. aastat eestlasest raamatuköitja Georg Beck (Beek), kes oli käinud Saksamaal ja sealsetes hernhuutlikes kogudustes omandanud muusikaoskust, vist õppinud isegi koorijuhtimist. 1820-ndail aastail asus ta Viljandi kihelkonda Tänassilma, kus organiseeris Nurmissaare vennastekoguduse palvemaja juures «tubli koorilaulu hakatuse», mille mõjud kandusid mujalegi, näit. Pilistvere kihelkonda, nii et 1847. a. laulis Vitsjärve küla segakoor edukalt Paide kiriku pühitsemisel.[3] Becki «koolkonnaga» on kokkupuuteid olnud ka Põltsamaa pastoril E. Hörschelmannil, kes aitas organiseerida tublit Põltsamaa laulukoori.

Saksa rahvusest hernhuutlased õpetasid eesti talupoegadele ka mõningate muusikainstrumentide (oreli, viiuli, klarneti jne.) käsitsemist, ja kuna paljud neist olid pärit Böömi- ning Määrimaa hästiarenenud rahvamuusika-aladelt, siis õpetasid nad mõnikord eestlastele ka instrumentide valmistamist kodukäitööna. Mainitud Georg Beck õpetas Kambjas orelimängimist ja nooditundmist. Kui XIX sajandi esimesel veerandil tõusis Lõuna-Eestis juhtivale kohale Tartu linna vennastekogudus, siis võrsusid seal ka eesti instrumentaalmuusika alged. Arvatavasti 1818. aastal alustas Tartu vennastekoguduses tegevust esimene eesti pasunakoor, milles varsti leidus juba 14—15 mängijat. Koor tõusis korralikule tasemele ja tegutses palju aastakümneid, seejuures laienes tema tegevusraadius maakihelkondadesse, isegi Viljandimaale. Tartu vennastekoguduse pasunakooris said esimest õpetust säärased muusikapioneerid, nagu Adam Jakobson (C. R. Jakobsoni isa) Tormas ja Taavet Virkhaus (D. O. Virkhausi isa) Väägveres. Tartu vennastekoguduse pasunakoor tegutses veel 1880-ndail aastail, ent sel ajal polnud tal enam laiemat tähtsust, sest ta oli jäänud kõrvale rahvusliku liikumise muusikaharrastustest ja tagasi tõmbunud palvemaja kitsastesse piiridesse.

Nõnda oli vennastekogudus pioneeriks eesti koorimuusika viljelemisel ja avaldas mõningaid positiivseid mõjutusi hilisematele kooridele. Kuid see tegevus jäi ühekülgseks ja kaotas oma tähtsuse seoses 1830-ndatel aastatel alanud hernhuutliku tegevuse piiramisega, eriti Lõuna-Eestis. Hilisemate kooride arengus oli vennastekoguduse osa koguni negatiivne, sest tema

[3] E. Post. 20. XII 1872, nr. 51.

range pietism ei sallinud isegi kiriklikku koorilaulu, veel vähem selle edasiarengut ilmaliku muusika suunas.

Võitlus vennastekoguduse populaarsuse vastu nõudis luteri kirikult suurt jõupingutust. Ent rahva poolt armastatud «veliste» vastu tarvitatavad surveabinõud tundusid vägivaldsetena ja nõrgestasid valitseva kiriku autoriteeti. Kui 1840-ndail aastail alustas pealetungi kreeka-katoliku kirik, keda oli seni osatud Baltimaadelt eemale hoida, langesid luteri kirikust välja kümned tuhanded «karjalambad».[4] Senine härraskirik oli raskesti vapustatud ja kirikujuhid hakkasid otsima abinõusid löödud mõrade parandamiseks. Asuti laiendama kiriku tegevusalasid, et talurahvast rohkem kaasa tõmmata. Püüti parandada ka armetut koolivõrku, et kogudustele rohkem aktiivseid kristlasi kasvatada.

Üheks uuenduseks oli kirikumuusika taseme tõstmine, et teha rahvast jumalateenistusel kaasalaulmisega aktiivsemaks ja kirikuskäimist meeldivamaks. Seni oli kirikulaul jäetud üsna omapead: kogudus laulis ühehäälselt ja varieeruvalt; nii nagu «iga talu ise taari jõi», nii ta kirikus «ise viisi laulud laulis». J. V. Jannsen kirjeldas olukorda nii: «Pühapäeval kirikus oli Pabiloni keeltesegamine kuulda, ajas küll kõrvad huugama, aga ei kosutanud kellegi meelt ega südant.»[5] Kirikulaul oli muutunud amorfseks ja variatsiooniliseks nagu rahvalaul, nii et «igas kirikus lauldi ise viisi» või koguni «mõnes paigus iga kirikuline ise viisi»[6]. Rahvas ei teadnud midagi noodist ja kirikus lauldi ainult köstri eeslaulmise järgi, sest vähe oli neid kirikuid, kus leidusid orelid. Köstridki polnud alati muusikatundjad. Laialdaselt tarvitati kirikus XVIII sajandist põlvnevat vennastekoguduse «Barby noodiraamatut», mis sobivama puudusel domineeris rohkem kui pool sajandit. Alles 1839. a. ilmus Punscheli koraaliraamat ja sellele täienduseks 1840. a. Hageni kogu; viimane levis eriti Põhja-Eestis. Kuid osa talurahvast avaldas vastupanu orelitele ja noodist-mängimisele, kuna see segas senist mugavat venitamist ja «omal viisil» jorutamist.[7] J. V. Jannsen kirjutas: «Kõik köstrid kõõrutasid niisama ilma orelita kui ilma nootideta, igaüks «omal viisil»,

[4] H. Kruus, Talurahva käärimine Lõuna-Eestis XIX sajandi 40-ndail aastail. Tartu, 1930.
[5] P. Post. 5. VI 1863, nr. 22.
[6] P. Post. 27. VIII 1858, nr. 9.
[7] P. Post. 2. X 1857, nr. 14.

niihästi kui hääl andis ja mõistus kandis; noodid olid suuremale hulgale muidu viie kriipsu peal tundmata täpikesed, millest ehk vaevalt nii palju teati, et need täpid, mis kõrgema õrre peal seisid, ka kõrgemat häält tähendasid ja ümberpöördud. Koorilaulust — kes pidi sest eesti kogudustes midagi teadma ehk ka — pidama. Võis ehk mõni saksa asi olla, mis linnades ehk kes teab kus paikus pruugiti; polnud ka ilus kedagi, tegi lauluviisi siga-saga.»[8]

Tartus hakkas 1830-ndail aastail töötama orelimeister Kessler, kes ehitas paljudele Lõuna-Eesti kirikutele orelid, mis olid enamasti uudisnähtuseks.[9] Kuid vanamoelisemad köstrid jäid sagedasti hätta, sest neil polnud ettevalmistust orelimängus. Nad olid «enamasti kõik handvärgid, üks rätsep, teine kingsepp, mõni tisler, mõni puumeister jne.». Kuna köstriametiga oli tavaliselt seotud ka kihelkonnakooli juhatamine, siis hakkas nende koolide väljaarendamisel eriti silma paistma köstrite madal hariduslik tase. «Handvärgiriistad lõikasid küll, aga sulg ei tahtnud hästi lõigata.»[10] Köstrite harimatuse kõrvaldamiseks asutati 1839. a. köstrite ja kihelkonnakoolmeistrite seminar ehk nn. Cimze seminar (kooli direktoriks oli algusest peale lätlane Jānis Cimze). 1849. a. Valmierast Valka asunud seminar valmistas oma õpilasi ette köstriametiks ja need uued kirikumuusika juhid hakkasid varsti oma võimeid näitama kirikulaulu taseme parandamisel ning laulukooride organiseerimisel.

Esimesed laulukoorid, mis tekkisid kirikute juures või koolide baasil, allusid paratamatult pastorile, kelle suhtumisest olenes suurel määral koori tegevus. Esialgu pooldas enamik pastoreist koorilaulu juurutamist oma kogudustes, sest luteri kirik pani suuri lootusi kirikumuusika väljaarendamisele, mis tehti omajagu kohustuslikuks. Mõned pastorid olid ise saanud muusikalist ettevalmistust ja võisid seda rakendada praktilises koorijuhtimises, pealegi kui teisi muusikatundjaid koguduses ei leidunud. Anseküla pastor ja sentimentalistlik luuletaja Martin Körber asutas juba 1840-ndail aastail oma koguduses laulukoori ja juhtis seda paarkümmend aastat, arendades Sõrve lauljate võimed üsna kõrgele. Ta soetas ka trükitud laulurepertuaari. Põltsamaa pastor E. H. A. Hörschelmann rajas samuti

---

[8] E. Post. 31. X 1873, nr. 44.
[9] P. Post. 18. IX 1863, nr. 37.
[10] P. Post. 27. VIII 1858, nr. 9.

1840-ndail aastail laulukoori ja komponeeris sellele viise. A. H. Willigerode tegeles laulukooriga 1840-ndail aastail Kaarmas, hiljem Karulas ja 1857. a. alates Tartu-Maarjas. Ta dirigeeris ka suuri ühendkoore, komponeeris laule ja avaldas trükis repertuaari. Tema patronaaži all arenes Väägvere pasunakoor, kelle juht D. O. Virkhaus sai pastorilt palju õpetust. Willigerode populaarsus ja laialdane muusikaharrastus viis ta esimese Eesti üldlaulupeo pidukomitee presidendi ülesannetesse. Reigi pastor G. F. Rinne juhtis oma kihelkonna laulukoori ja trükkis laulukogusid. Jõhvi estofiilne pastor F. F. Meyer toetas kõigiti laulukoore, sest need pidid olema «kuldne side, mis kirikud, koolid ja koguduseliikmed ühes tõsises armastuses kokku seob»[11]. Türi pastor W. Grohmann arendas eriti lastekoore, sama tegi Vändra pastor E. Sokolovski. Ambla pastor Paulsen juhtis koori ja õhutas koolmeistreid laulma; ta ei pidanud õigeks koolmeistriks seda, kes laulu ei harrastanud.[12] Paulsen soetas ka laulurepertuaari. Sääraseid näiteid võib tuua palju, siin esitatud on ainult kõige tuntumad. Erandeid leidus ka mõisnike hulgas: Luunja parun Nolcken olevat olnud suur muusikaarmastaja, eriti meeldinud talle Haydni looming. Ta olevat moodustanud talupoegadest laulukoori, kellega harjutanud palju aastaid. Isegi Haydni oratooriumi «Loomine» olevat ta osade kaupa koorile selgeks õpetanud, eriti palju lauldud I osa lõpukoori «Kõik taevad need laulvad Jehoova au». Paruni matusel laulnud talupoegade koor ladinakeelset missat.[13]

Rippuvus kirikust jättis kooridele kitsad tegevuspiirid ja eraldas neid hoogsalt areneva ühiskonnaelu muudest avaldustest. Kiriku hooldus takistas eriti ilmaliku laulurepertuaari õppimist ja ettekandmist. Sellepärast on arusaadav 1860-ndail aastail avaldunud tendents seniseid koguduste laulukoore ümber muuta lauluseltsideks, kellel oleks ametlikult registreeritud põhikiri. See tegi koorid vähem sõltuvaks kirikust ja pastorist ning võimaldas ilmaliku koorilaulu harrastamist.

A. Kasemets on Valga seminari õigusega nimetanud «muusikaseminariks», sest õpilased said seal küllalt hea muusikalise

---

[11] P. Post. 11. VIII 1865, nr. 32.

[12] J. Karelson C. R. Jakobsonile 4. X 1880. KM KO, F. 47. M. 18:38.

[13] J. H. Virkhausi mälestused. Käsikiri; koopia käesoleva teose autori valduses.

ettevalmistuse.[14] Seminari direktor Jānis Cimze kinnitas, et rahva muusikakultuuri areng võivat toetuda peamiselt koolile. «Kooli tegevus, muusikaline haridus kooliaastail on baasiks, milleta lauluseltsid ja -peod hõljuvad õhus.» Tema õppetöö kohaselt pidi külakoolide kavas leiduma ühe- või kahehäälne ilmalik laul (tol ajal nimetati seda «rahvalauluks»), kihelkonnakoolides pidi aga kõlama segakoorilaul, milleks võidi kulutada 2—3 õppetundi päevas. Täiesti ootuspärane, et sääraste eelduste juures hakkas Lätis koorilaul elavalt kõlama juba 1840-ndail aastail ja rahvakool jäi sellele pidevalt toitvaks baasiks.[15] Cimze seminaris õppis esimesel aastakümnel vähe eestlasi. Kui kool 1849. a. Valka üle toodi, siis hakkas sinna rohkem eesti õpilasi astuma. Paari aastakümnega sai mõnigi seminarilõpetaja Lõuna-Eestisse köstriks ja kihelkonnakoolmeistriks ning nõudmine nende järele aina suurenes. «Kus nüüd köstri ja kihelkonnakoolmeistri kohad tühjaks jäävad, seal nõutakse enamasti neid asemele, kes köstrikoolis on õpetatud,» kirjutati 1858. aastal.[16] Valga seminari ajalugu näitab, et alates 1853. a. leidus igas lennus kuni kümmekond eestlast, kellest suurem osa asus tööle Lõuna-Eesti kihelkonnakoolides.[17] Nõnda oli esimese laulupeo ajaks Valga seminarist tulnud juba 40—50 eestlast, kellest vähemalt 30 töötas kihelkonnakoolides; seega oli 1860-ndail aastail juba ligi kolmandik eesti kihelkonnakoolidest varustatud erialaselt ettevalmistatud pedagoogidega. Need kihelkonnad asusid Tartu-, Võru- ja Viljandimaal, kuna mujal kihelkonnakoolid peaaegu puudusid ja olemasolevaid väheseid koole juhtisid eriharidusega koolmeistrid.

Kihelkonnakoolide teened rahva muusikakultuuri arengus on olnud suure tähtsusega ja neid võib täheldada juba enne Cimze seminari asutamist. Kanepi valgustuslike vaadetega pastor J. Ph. Roth asutas XIX sajandi alguses kihelkonnakooli, kus arendati õpilaste koorilauluoskust. Laulutraditsioon juurdus sügavalt Kanepi rahva hulgas ja ulatus rahvusliku liikumiseni välja. Aastail 1859—1870 töötas Kanepis kolm Valga seminari lõpetanut, kes tegutsesid aktiivselt ka lauluõpetajaina ja täiskasvanute koori juhtidena. Need olid Joh. Eglon (päras-

[14] Ml. 1925, lk. 38—39.
[15] Dörp. Ztg. 17. X 1866, nr. 240.
[16] P. Post. 27. VIII 1858, nr. 9.
[17] C. Peterson, J. Bach, E. Inselberg, Das ritterschaftliche Parochiallehrer-Seminar in Walk, seine Lehrer und Zöglinge 1839—1890. Riga, 1898.

tine Vändra kurttummade kooli juhataja), Aleksander Thomson (pärastine õpetaja Peterburis ja komponist) ning Peeter Abel (luuletaja ja koorilaulude trükkitoimetaja). Ka Torma kihelkonnakool kujunes 1850-ndail aastail kohaliku pasuna- ja laulukoori hälliks (Adam Jakobsoni ja hiljem tema poja C. R. Jakobsoni juhtimisel). 1830-ndail aastail rajatud Laiuse kihelkonnakooli juurde moodustati varsti laulukoor, mis tegutses aastakümneid. Umbes samal ajal asutati Simunas kihelkonnakool, üks väheseid Põhja-Eestis, ja selle ümber koondus laulukoor. Pilistveres seadis koolmeister Lorenzsonn 1851. a. alates kihelkonnakoolis ja hiljem teistes koolides sisse koorilaulu. Jõhvis asutati 1852. a. kihelkonnakool ja selle elav lauluharrastus rajas aluse laulukooridele. Saaremaal arendas Kaarma kihelkonnakool varakult koorilaulu. Suure-Jaanis asutas kihelkonnakooliõpetaja J. Kapp 1862. a. meeskoori: ta kutsus kokku koolmeistrid ja need tõid hiljem külanoormehi kaasa.[18]

Kihelkonnakoolides oli lauluõpetusel kindel koht ja sel alal tehti mõnel pool tublisti tööd: 1863. a. õpetas Tartu Maarja kihelkonnakool muude õppeainete kõrval «noote perra laulma»; Kanepi kihelkonnakoolis pani Joh. Eglon õpilased laulma «noodi perra lauluviise nink vaimulikke ja ilmalikke lustilaule»; Simuna kihelkonnakoolmeister W. Normann õpetas neljahäälse laulmise kõrval veel oreli- ja viiulimängu; sedasama tehti Põltsamaa kihelkonnakoolis.[19] Need on üksikud teadaolevad näited. Kahtlemata oli muusikaõpetus kihelkonnakoolides üldine ja sealt sai rahvas oma peamise lauluoskuse. Kui 1867. a. jättis lauluoskus vallakoolides üldiselt palju soovida, siis võidi ometi rahulolemisega märkida: «Ainult kihelkonnakoolides kultiveeritakse laulu peaaegu üldiselt elavas laadis,» ja see olevat Valga seminari teene.[20]

Kihelkonnakoolid valmistasid ette peamiselt vallakoolmeistreid, kes asusid tööle ka kaugematesse paikadesse, isegi teistesse maakondadesse, kus nad levitasid oma muusikaoskust. Põhja-Eestis leidus kihelkonnakoole äärmiselt vähe ja nende muusikalist mõju võib konstateerida ainult paaris kihelkonnas (Jõhvi, Simuna). Köstrid polnud Põhja-Eestis samaaegselt kihel-

[18] A. Räst a s, Ajalooline traditsioon Suure-Jaani kihelkonnast. KM KO, F. 199.

[19] ENSV RAKA, f. 2569, nim. 1, s.-ü. 77. Õpetatud Eesti Seltsi ankeet koolide kohta 1863. a.

[20] N. Dörp. Ztg. 1. III 1867, nr. 50.

konnakoolmeistrid nagu Lõuna-Eestis, seetõttu seisid nad rahvast kaugemal ja olid peamiselt kiriklikud ametimehed. Neid ei huvitanud kuigi palju rahvaharidus, veel vähem rahvuslik liikumine, pealegi polnud nad alati võimelised koorijuhtimiseks. 1866. a. suvel peeti Simunas laulupäev, kuhu oli kohaliku meeskoori täienduseks kutsutud ümbruskonna köstreid. Seal võeti küll otsus vastu, et köstrid peavad hakkama koos koolmeistritega järjekindlamalt koorilaulu eest hoolitsema.[21]

Põhja-Eesti hakkas muusikamehi saama teisel teel. Märjamaal, Kuudas, töötas 1856. a. alates vallakoolmeistrite seminar, kus olulisel kohal seisis muusikaõpetus. Kooli õpilastest loodi meeskoor, kes esines mitmes kihelkonnas, äratades suurt tähelepanu, kuna koorilaulu kuuldi neis paikades enamasti esmakordselt. Seminari lõpetajad oskasid vallakoolidesse tööle asudes õpetada koolilastele mitmehäälset laulmist ja juhatada täiskasvanute koore. Paljudes kohtades ongi vallakoolmeistrid olnud laulukooride rajajad.

Muusikaoskusega koolmeistrid hakkasid kaasa tõmbama muidki lauluharrastajaid. 1860-ndail aastail asutati eriti rohkesti vallakoole ja neist kujunes uusi laulukeskusi, lisaks kiriku ja kihelkonnakooli juurde loodud laulukooridele. Eriti tähelepandav on areng Kuusalus: 1860-ndail aastail rajati peaaegu igasse valda kool ja tööle rakendati üsna tublid koolmeistrid; mõned neist (H. Fromm Hirvlis ja H. Stein Kiius) olid õpetust saanud Tallinnas ja laulnud sealsete eesti seltside koorides. Nad panid oma koolilapsed neljahäälselt laulma ja moodustasid koolide juurde lauluseltsid, kes hakkasid ka koorilauludega esinema.[22] Kooliõpilaste lauluharrastuse tipuks kujunes suur lastepidu 1870. a. suvel, millest võttis osa 400 õpilast ja kus toimus suurejooneline paraad hulga pastorite ja mõisnike osavõtul.[23] Nõnda tõusis Kuusalu koorilaulu-harrastuse poolest Põhja-Eestis esirinda.[24]

Koolide juurde tekkis mujalgi laulukoore, näit. mitmes Viljandimaa kihelkonnas (Helmes, Viljandi maakoguduses jne.). Kui 1869. a. Tallinna Kaarli koguduse köster ja kooliõpetaja W. Wurmberg asus Hagerisse Saku kooli tööle, siis

---

[21] E. Post. 27. VII 1866, nr. 30.
[22] P. Post. 7. II 1868, nr. 6.
[23] P. Post. 29. VII 1870, nr. 30; E. Post. 5. VIII 1870, nr. 31.
[24] E. Post. 1. VIII 1873, nr. 31.

pani ta juba samal aastal koolilapsed laulma; laulutundidesse kogunes ka täiskasvanuid, kellest võis mõne kuu pärast luua esinemisvõimelise laulukoori.[25]

Nõnda näeme 1860-ndail aastail mõnedes vallakoolides üsna korralikku lauluõpetust, isegi mitmehäälset laulmist. Toome näiteid Õpetatud Eesti Seltsi ankeedist 1863. a.[26]: Vigalas Oese vallakoolis õpetas Jaan Eisen (M. J. Eiseni isa) mitmehäälset laulmist; Äksi Puhtaleva koolis õpetati neljahäälset laulmist, «mis lastevanematele ja ka õpetajale ja koolmeistrile väga armas kuulda ja südamele väga rõõmu teeb»; Viljandi kihelkonna Uusna valla koolmeister Märt Muhul teatas: «ühe healega laulame 50 lauluviisi, nelja healega 10» (koolmeister Muhul oli oma hariduse saanud Põltsamaa kuulsa koorijuhi M. Vilbergi juures). Vanades laulukeskustes, Laiusel ja Tormas, õpetati 1863. a. peaaegu igas vallakoolis ühe- ja neljahäälset laulmist, Tormas isegi nooditundmist.

M. J. Eisen on toonud huvitavaid mälestusteateid oma isa kohta Vigala Oese koolist, mis eksisteeris juba 1840. aastast peale. Lapsed viibisid ka öösiti koolimajas, ent õhtul ei jätkunud rasvaküünlast küllalt valgust lugemiseks ja kirjutamiseks, seepärast täideti vaba aeg peamiselt laulmisega. Lauldi muidugi vaimulikke laule, vahel ka kolmehäälselt, nõnda et vallakooli nimetati «laulukooliks». Lauluga olevat Oese koolis isegi liiale mindud, nii et pärast tüdineti ega tahetud enam koore asutada.[27] Mõnes paigas sattus mitmehäälne lastelaul rahva muusikamaitsega vastuollu. Nõnda hakanud 1840. a. paiku üks koolmeister (vist J. V. Jannsen) lastele kahe- ja kolmehäälset laulmist õpetama, ise enamasti kolmandat häält lauldes. Mõned olnud lauluga rahul, ent lapsevanemad öelnud: enne laulsid lapsed ilusasti, aga nüüd «karjuvad nagu kassid ja koerad segamini»[28].

Säärased eeldused arendasid eeskätt lastelaulu ja võimaldasid koolikooride moodustamist. Õieti ongi see koorilaulu eelaste. 1860-ndail aastail kuuleme lastelaulust isegi Läänemaal, kuid täiskasvanute koore seal veel polnud. Pilistveres ja Helmes tegutsesid 1850-ndail aastail peaaegu igas vallakoolis las-

---

[25] P. Post. 9. VII 1869, nr. 27.
[26] Vt. viide 19.
[27] Ml. 1929, lk. 179—180.
[28] E. Post. 31. X 1873, nr. 44.

tekoorid, esinedes aastakümnete kestel pühapäeviti kirikus.[29] Helmes keelati see kiiduväärt harrastus ära, sest üks koolmeister poetas kavasse mingi ilmaliku laulu.[30] Lastekoore hakati järjest rohkem avalikult demonstreerima — esinemistega kirikus, jõulupuudel ja eriti kevadel, õppeaasta lõpul, koolipidudel. Viimaseid korraldati paiguti (näit. Türil, Pärnu ümbruses jne.) järjekindlalt iga aasta ja need võtsid vahel ülekihelkonnalise ulatuse, nii et esinema toodi mitusada last. Lastepidudele püüti anda saksapärane ilme: tehti rongkäike, isegi lippudega, korraldati võistulaulmisi, lavastati saksapäraseid mänge (kotisjooks, posti otsa ronimine, köievedu, asjade loosimine jne.). Pakuti ka maiustusi, teed, kohvi, saiapullikesi pastoriprouade või mõisahärrade kulul, seejuures nõuti alandlikku tänuavaldust, isegi käesuudlemist. See oli omalaadne orjalikkuse kasvatamise katse, kuid süvendas siiski noorsoo laulu-oskust ja valmistas tulevasi liikmeid täiskasvanute kooridele.

Meie varasemad laulu- ja pasunakoorid sündisid paratamatult kiriku mõjupiirkonnas ning nende tegevus oli surutud kiriklikesse raamidesse. Esialgu saatsid algelised pasunakoorid ainult koguduse laulu või täiendasid orelimängu. Ka laulukoorid hakkasid esinema ainult kirikus, peamiselt tähtsamatel kirikupühadel (jõulud, uusaasta, nelipühi jne.), piiblipühadel, mõnel kohaliku kiriku tähtpäeval, uute kirikuhoonete nurgakivipanekul või valminud hoone avamisel. Lauluga tähistati ka pastorite ametijuubeleid ja sünnipäevi, kuld- ja hõbepulmi, töösse astumist ja töökohalt lahkumist. Ka köstrite ja vöörmündrite tähtpäevi kaunistati lauluga. Uue surnuaia avamisel viidi laulu- ja pasunakoor välja esinema.

Kiriku ja pastori kõrval nõudis ka mõisahärra oma ühiskondliku tähtsuse meenutamist. 1860-ndail aastail loeme ajakirjandusest sagedasti mõisnike juubelipidudest, kus esinesid talurahva laulu- ja pasunakoorid. Neid koheldi patriarhaalse lahkusega: laulunumbrid ja pillipalad tasuti rikkalikult kohvijoomise või lõunalauaga; ei puudunud tujutõstmiseks ka «suukarastus», s. o. vägijoogid. Koorid kasutasid meelsasti sääraseid esinemisvõimalusi ja valmistasid selleks aina uut repertuaari. Muidugi kuulusid kavasse pidulikud koraalid ja muud vaimulikud muusikateosed, ent mõisasakste koduses atmosfää-

[29] E. Post. 20. XII 1872, nr. 51.
[30] Ml. 1932, lk. 253.

ris sobis ka ilmalik koorilaul või orkestripala. Nõnda andis mõisa tellimus kooridele meelelahutuslikuma suuna ja tõmbas nad välja kiriklike esinemiste ühekülgsusest.

Balti saksa perekondlik atmosfäär ja kooride poolt kasutatav saksa laulurepertuaar pidid kaasa aitama eestlase mentaliteedi ümberkujundamisele, eriti 1860-ndail aastail taotletavale germaniseerimisele. Kui 1866. a. sügisel pühitseti Alatskivi kirikut ning sel puhul esinenud Kodavere ja Torma koorilauljaid ning pasunamängijaid mõisas ülisõbralikult kostitati, siis konstateeris konservatiivne «Dörptsche Zeitung» suure rahulolemisega: väidetakse, et sakslaste ja eestlaste vahel asuvat sügav lõhe, mida polevat aga sugugi märgata olnud nimetatud lauljate ja mängijate juures, kui nad sakslastega mõisamajas pidusööki pidasid. Järgneb ajalehe paljusõnaline unistus eestlase tulevasest saksastumisprotsessist koorilaulu mõjul: «Üldse on see väga tähendusrikas, et laulev ja mängiv eestlane kõikjal edasi sammub koraalide ja vaimulike laulude juurest vene rahvushümni ja saksa rahvalaulude juurde. Ta võib rääkida eesti või saksa keelt ja kanda eesti või saksa kuube, aga kus ta saab haridust, seal muutub ta oma seesmises olemuses sakslaseks ja laulab ja mängib siis selle kohaselt ka saksa truualamluses ning saksa meelesügavuses ja südamlikkuses, s. o. ta saab Vene riigi saksa kaaskodanikuks, kes on oma keisrile niisama truult andunud, nagu ta on sügavalt süvenenud saksa olemusse ja luterlikku usutunnistusse.»[31] Need unistused olid siiski enneaegsed ja täitumatud, sest isegi saksa luule varasalvest laenatud isamaalaulud ei kasvatanud eestlases saksasõbralikkust, vaid mõjusid enamasti vastupidiselt.

1869. a. suvel pidas Pärnumaa Taali mõisa omanik oma suguvõsa 250. aasta «valitsemisjuubelit» ja kogus selleks puhuks oma suguvõsa valdustest mitme Pärnumaa kihelkonna ulatuses kokku kõik talurahva laulukoorid. Koorid panid välja oma parima ja korraldasid laiaulatusliku laulupäeva, mis osalt hüvitas samade kooride eemalejäämist üldlaulupeost kauge maa tõttu.[32] Torma pasunakoor võitles juba 1850-ndail aastail kiusatusega hakata mõisate pidupäevadel täitma tantsuorkestri ülesandeid, kuna selleks oli maaoludes suur nõudmine. Sääraseid ahvatlusi sattus ka teiste kollektiivide teele ja see suuren-

[31] Dörp. Ztg. 24. X 1866, nr. 245.
[32] P. Post. 20. ja 27. VIII 1869, nr. 33 ja 34.

das kahtlemata kiriku poolel võrsuvat opositsiooni. Kui aga talupoeglikud koorid seostusid rahvuskultuuriliste ülesannetega, siis jahenes ka mõisahärra soosiv suhtumine; ent see toimus rohkem 1870-ndail aastail.

Peale mõisniku tähistas oma juubeleid ja sünnipäevi ka mõisa-ametimeeste laialdane kiht (metsaülemad, valitsejad, maamõõtjad jne.), mis andis jällegi eesti kooridele esinemisvõimalusi. Sealgi kostitati lihtrahvast härrandlikul kombel ja demonstreeriti saksikut elulaadi. Kui eesti oma mehed pääsesid kõrgemale positsioonile, siis nad enamasti saksastusid ja võõrdusid rahvuslikest püüdlustest. Ent mõni suurtalunik ja eestlasest mõisarentnik jäi ustavaks rahvuslikule ning mõisavastasele võitlusele ning pakkus selleks isegi oma abi. Nõnda võttis Pilistvere Kõo mõisarentnik Jaan Zwiebelberg (eestlane ja vendade Petersonide onu) kohaliku laulukoori oma isikliku hoolduse alla ja võimaldas esinemisi kodustel pidupäevadel. Säärane soodustamine ja õhutamine näis laulukoori arengule tublisti kaasa aitavat.[33]

Ka rahvaelu enda arengusuunad kapitalismi sissemurdmise perioodil hakkasid pakkuma sobivaid situatsioone muusikakunsti rakendamiseks. Nõnda tarbis 1860-ndail aastail rohkesti ehitatud koolimajade avamine kooride esinemist. Koolitöö hoogsa edenemise tulemusel hakkasid välja paistma üksikud koolmeistrid, kelle tähtpäevi oli vaja avalikult märgistada, ja seegi nõudis koorimuusikat. Koolimajade juures tegutsevad laulukoorid hakkasid sealsamas ka iseseisvaid kontserte korraldama, asetades suurema rõhu juba ilmalikule repertuaarile.

Iseseisva kontserdini küündisid kooride võimed siiski harva, sellega tulid toime ainult üksikud. Nõnda korraldasid Tartu-Maarja laulukoor ja Väägvere pasunakoor 1865. a. ühise esinemise, mis olevat olnud esimene eesti kontsert Tartu linnas.[34] Kui 1868. aasta suur näljahäda ühelt poolt pidurdas rahva muusikalist tegevust, siis teiselt poolt pani see paarematele kooridele peale praktilise ülesande: rahakorjamise näljahädaliste toetamiseks. Sel eesmärgil esinesid korduvalt Väägvere ja Kärkna pasunakoorid, kes said nõnda esinemiskogemusi ja jõudsid oma töös palju edasi. Põltsamaa laulukoor hoolitses pidevalt kihelkonna vaeste eest ja hankis selleks sissetulekuid

[33] P. Post. 8. X 1867, nr. 45.
[34] E. Post. 29. IX 1865, nr. 38.

kontsertidest, mis sundisid koori tublisti jõudu pingutama, kuid ühtlasi muutusid need talle koormavaks. Torma pasuna- ja laulukoori rakendati 1867. a. korduvalt kiriku juurdeehituse kulude katmiseks, kuni säärane orjus hakkas koorile üle jõu käima. Kontserdid, mis kasvasid välja kooride loomulikust edasijõudmisest, suurendasid esinejate tegevusindu ja kasvatasid kuulajates huvi muusika vastu. Näit. korraldati 1867. a. suvel Tarvastus tõhus koorikontsert, mida täiendasid A. Saebelmanni orelisoolod.[35] Torma laulu- ja pasunakoorid tegid korduvalt kontserdireise teistesse kihelkondadesse, isegi Rakvereni välja, sest mujal polnud sääraste võimetega koore. Külaliskontserdid pakkusid ka eeskuju kohalikule rahvale, ja eriti Torma pasunakoori olevat paljudel puhkudel eeskujuks võetud.

1866. a. kogukonnaseadus andis külaühiskonnale uue tegelase — valla-ametimehe (kirjutaja, vallavanem, kohtumees jne.) ning temagi tegevust tähistati juubelipidudega. Kuna puudusid rahvamajad ja lihtsamadki peopaigad, siis leiti esinemisvõimalusi ka vastseis vallamajades. Iseteadlikud ja enamasti jõukad vallavanemad püüdsid vahel koore oma hooldamisele võtta, milles nad konkureerisid teadlikult või ebateadlikult mõisaga. Sindi vallavanem J. Hanson organiseeris 1867. a. suure kontserdi rahva muusikahuvide virgutamiseks ja tõi selleks omal kulul Pärnu laulukoori kohale.[36] Isegi jõukamad talumehed hakkasid pidama oma kuld- ja hõbepulmi või muid tähtpäevi, kuhu kutsuti ka koor esinema. Eestlane oli välja jõudmas mõisaaegsest primitiivsest elujärjest ja hakkas otsima uusi eluvorme, looma ajakohasemat seltskonda ja sisustama seda uudsete meelelahutustega, muu hulgas ka tärkava rahvusliku muusikakunstiga.

Tähtsat osa eesti koorilaulu arengus hakkasid etendama 1865. a. asutatud linnaseltsid «Vanemuine» Tartus ja «Estonia» Tallinnas. Need olid ametlikult registreeritud põhikirjaga organisatsioonid, kus kiriku mõju oli üsna vähene ja ilmalik koorilaul moodustas peamise tegevusala. «Vanemuise» esimeheks ja koorijuhiks sai J. V. Jannsen, kes oli juba Pärnus koori juhatanud ja kuulus neil aastail kõige võimekamate eesti muusikameeste hulka. Juba 1865. a. loodi «Vanemuises» meeskoor ja

---

[35] E. Post. 13. IX 1867, nr. 37.
[36] P. Post. 5. VII 1867, nr. 27.

järgmisel aastal rajati segakoor; mõlemad koorid hakkasid varsti avalikult esinema. Meeskoor jäi pidevalt tegutsema, ent segakoor likvideerus juba 1867. aastal. J. V. Jannsen soetas rohkesti eestikeelset koorirepertuaari ja õhutas teiste kooride asutamist. Nendele eeldustele tuginedes julges «Vanemuise» selts eesotsas J. V. Jannseniga 1867. a. algatada esimese Eesti üldlaulupeo korraldamise mõtte ja kujunes selle suure rahvusliku ürituse tegelikuks teostajaks.[37]

Tallinnas asutati 1863. a. esimene eesti lauluselts «Revalia», kus rajati otsekohe ka meeskoor, keda juhatas edukalt Kaarli kiriku köster W. Wurmberg. Varsti moodustati koor ümber segakooriks ja see hakkas avalikke kontserte andma, samuti esinema Harjumaa kirikutes, millega aitas ellu äratada kohalikke laulukoore. Kui Wurmberg 1867. a. köstriametist vallandati ja oli sunnitud Tallinnast lahkuma, siis vaibus seltsi tegevus, nii et laulupeost ei saanud koor enam osa võtta. Visama elujõuga oli 1865. a. asutatud lauluselts «Estonia», kus harrastati peamiselt meeskoorilaulu. Tegevuse haripunktiks kujunes 1867. aasta, millele järgnes langus, ent laulupidu virgutas uuesti seltsi tegevust. «Estonia» seltsi oli koondunud ka mõjukaid sakslasi, mistõttu sel polnud olulist kontakti talurahva laulukooridega.[38]

---

[37] R. Põldmäe, Eesti koorilaulu algusest. «Edasi» 27. VIII 1967, nr. 202.

[38] R. Põldmäe, Sada aastat «Estonia» seltsi asutamisest. «Looming» 1956, nr. 3, lk. 500—502.

Koorilaul kujunes XIX sajandi esimesel poolel Šveitsis ja Saksamaal laiade rahvahulkade meelelahutuslikuks ja kunstiliseks harrastusalaks. Paljude kooride olemasolu lõi eeldused ühisteks kokkutulemisteks ja masskooride võimsateks ühisesinemisteks, millest kujunesid traditsioonilised rahvuslikud muusikapeod, üldlaulupeod. Nende muusikaline ja rahvuskultuuriline tähtsus oli ääretult suur, äratades isegi rahvusvahelist tähelepanu.

Ka Eesti ajakirjanduses kajastuvad need osavõtjaterohked muusikapeod, esialgu küll lihtsa informatsioonina, huvipakkuva lugemismaterjalina. Nõnda kirjutas «Pärnu Postimees» 1858. a. Zürichis peetud vägevast laulupeost, mis läinud «nii suuresti, et pane kõrvad kinni». Ajaleht tõi veel andmeid: Šveitsi muusikaelu organiseerijaks oli komponist H. G. Nägeli; nüüd leidub maal 111 lauluseltsi ligi 3500 lauljaga; laulupeol olid kõik lauljad esindatud, lisaks neile oli tulnud mujaltki koore, nii et ühtekokku esines 4000 lauljat. «Mu meel läheb haledaks ja haigeks, kui selle peale mõtlen: kui vaene asi meie maal laulu poolest!»[1]

Samal ajal peeti Saksamaal Hannoveris laulupidu, millest võttis osa 500 lauljat. Jannsen arvas, et see ei võistle küll Šveitsi laulupeoga, kus esines 4000 lauljat, «aga mina oleksin juba väga tänulik, kui ma omalt maalt kohegilt sõnumed saaksin: «meil on juba 40 koorilauljat, kellega võime välja astuda!»»[2]

Hiljem ei kõnelnud Eesti ajalehed enam välismaistest laulupidudest, sest sobivaid näiteid võis leida lähemalt, oma Baltikumist. 1850-ndail aastail alustasid meie linnades (Tallinnas, Tartus, Pärnus, Narvas jm.) tegevust balti saksa lauluseltsid. Varsti jõuti ka nõnda kaugele, et juba 1857. a. organiseeriti Tallinnas linnadevaheline saksa kooride laulupüha, mis kestis

[1] P. Post. 30. VII 1858, nr. 5.
[2] Sealsamas.

mitu päeva. Korraldati kirevaid rongkäike, pidusööke kõnedega, kontserte, võistulaulmisi jne. Tõenäoliselt käis ka J. V. Jannsen pidu vaatamas, sest ta tõi «Pärnu Postimehes» detailse ülevaate peo käigust ja tegi sellest mõningaid järeldusi. Ta imetles 200-mehelist ühendkoori, kes võivat «ka juba natukest kisa teha, et pane aga kõrvad kinni». Jannsen seadis üles asjaliku küsimuse: mis on «maakeele-rääkijatel» sellest kasu? — ja arvas, et igal eesti kogudusel võiks olla oma mees- ja segakoor. Eestlastel polevat veel koorilaulu ja «Aīdu-raidu, hellad vennad» olevat ainus, mida talurahvas oskab. Sellele ei saavat aga rajada laulupidusid. Leht soovitas käed külge panna ja lubas omalt poolt selleks nõu anda.[3] See oli esimene kaalukam sõnavõtt eesti koorikultuuri vajaduse näitamiseks, seejuures alavääristas Jannsen rahvalaulu kui koorilaulu vastandit ja tema arvates ka võistlejat.

J. V. Jannsen käis 1861. aastal Riias balti saksa laulupeol, millest võtsid osa ka meie maa linnade (Tallinna, Tartu, Pärnu, Narva, Viljandi ja Paide) lauluseltside koorid. Ühtekokku esines peol 700 lauljat, ja see kujunes Baltimaade suurimaks ühendkooriks. Pidu kestis tervelt 6 päeva ja sealt sai Jannsen palju õppida rongkäikude, kõnede ja pidusöökide osas, mida tal edaspidi vaja läks.[4]

Laialdast tähelepanu äratas rahvarikas saksa laulupidu Tallinnas 1866. a. suvel. Pidu kestis ligi nädal aega ja sellest võtsid osa saksa koorid kogu Baltikumist ning isegi Peterburist. Ennenähtamatu ulatusega kokkutulek pidi balti sakslasi omavahel tihedamalt kokku siduma ja nende laulu- ning üldise kultuuri kõrget taset demonstreerima. Kontserdid vaheldusid kirevate rongkäikude ja kõnerikaste pidusöökidega, kus kiideti balti saksa rahvuslikku iseteadvust. Peo tagatipus anti ka põlatud «maarahvale» väike osa täita, et näidata ülemkihtide suurt «hoolitsust» oma alamate eest ja demonstreerida mõningaid edusamme rahva elus. Nimelt pandi laulupeo viimasel päeval võistulaulmisel Pirita-Kose metsas esinema Jüri kihelkonna segakoor, kes tubli koorijuhi G. Kraemanni juhtimisel laulis üle ootuste hästi. Koori kiitis «Eesti Postimees», ent ei saanud lõpuks torkamata jätta: «Miks aga Tallinna oma eesti lauluselts «Revalia» laulupidust mingisugust osa ei ole võtnud,

[3] P. Post. 2. X 1857, nr. 14.
[4] P. Post. 12. ja 19. VII 1861, nr. 27 ja 28.

on meile siiamaani teadmata jäänud.»[5] Laulupeol viibisid ka mitmed eesti haritlased (J. Köler, C. R. Jakobson, M. Veske jt.).

Eesti ajalehelugejat tutvustati 1866. aasta suvel Tartu saksa lauluseltside algatusega — korraldada juba teist aastat «üht kodust laulupidu». Osavõtvad kolm koori marssisid rongkäigus pasunate saatel läbi linna Tähtvere parki, kus korraldati ühine kontsert. Hästi õnnestunud laulupidu pani Tartu sakslasi mõtteid mõlgutama, et see võiks kujuneda iga-aastaseks traditsiooniks.[6] Nõnda see toimuski. Ent saksa kooride väiksuse tõttu kippus ettevõte nigelaks jääma; 1868. a. suvel kogunes Tartu laulupeole üsna vähe rahvast.[7] Saksa laulupeod olid saavutanud oma piiri ja sealt polnud võimalik edasi minna. Ainult Baltimaade pärisrahvad, lätlased ja eestlased, võisid oma arvukuse, suurema elujõu ja rahvusliku vaimustusega laulupeo sisu ning vormi avardada.

Eesti rahvaga ühetaolise saatuse oli läbi käinud läti rahvas ja nüüdki kulges tema areng enam-vähem samadel roobastel; soodsamate majanduslike olude tõttu olid lätlased siiski mõnevõrra ette jõudnud. Ka muusikakultuuri ja laulupidude edenemise poolest käisid naabrid veidi ees ja pakkusid eestlastele omajagu eeskuju. Suuremaid kohalikke laulupidusid korraldati Lätis juba 1864. aastast alates. Tähelepandavamaks kujunes 1866. aasta laulupidu Ruhjas, eesti rahvuspiiri lähedal. Osa võtma oodati lauljaid 12 kihelkonnast, ent kohale ilmus ainult 100 lauljat kolmest kihelkonnast.[8] Säärased peod olid esialgu kasulikumad sakslastele kui lätlastele, sest poleemikas vene publitsistikaga tõid balti sakslased oma provintsi muude edusammude kõrval esile ka talurahva laulupidude korraldamise.

1868. a. suvel toimus Valga linnas Läti laulupidu, millest võttis osa 150 lauljat mitmest kihelkonnast. Sel puhul kurtis J. V. Jannsen, et lätlastel olevat laulupeod olemas, mis eestlastel puuduvat, kuigi neid olevat meilgi vaja.[9] Teises kohas küsis J. V. Jannsen: miks ei peaks seesama eestlastel võimalik olema?[10]

Balti saksa ja Läti laulupeod hakkasid ka üksikuid eesti

---

[5] E. Post. 28. VII 1865, nr. 30.
[6] N. Dörp. Ztg. 14. VI 1866, nr. 135.
[7] N. Dörp. Ztg. 17. VI 1868, nr. 137.
[8] Rig. Ztg. 24. V 1866, nr. 116.
[9] E. Post. 5. VI 1868, nr. 23.
[10] E. Post. 24. I 1868, nr. 4.

koore järeletegemisele ahvatlema. 1861. a. suvel käis Anseküla pastor M. Körber Riia laulupeol ja soovis saadud kogemusi rakendada oma koguduse laulukoori töös. 1863. aasta nelipühi kolmandal pühal peeti Ansekülas ühe talu koplis oma kooriga «Sõrvemaa laulupidu», kuhu kogunes üle 500 kuulaja. Kontserdi kava koosnes peamiselt ilmalikkudest lauludest, mida mujal tol ajal peaaegu üldse ei harrastatud. Ratsionalistliku kallakuga pastor väitis oma peokõnes, et ka ilmalike laulude esitamine olevat «jumalast loodud kallis asi» ning kõigile lubatav, «kui aga sõnad tuumakad ja viis mõnus. Ei ole kõik paha, mis just kiriku ei viida»; sirp, vikat, ader ja äke olevat kasulikud asjad, kuid keegi ei võtvat neid kirikusse kaasa. Sõrve lauljate saavutus seati teistele eeskujuks.[11]

Tugeval kooli- ja koorilaulu alusel rajanes Jõhvi kihelkondlik laulupäev 1865. aastal, mis kujunes ainulaadseks talurahva ühisürituseks Põhja-Eestis ja andis tõuget ka üldlaulupeo korraldamiseks. Peale Jõhvi laulukoori võtsid külalistena peost osa Lüganuse ja Viru-Nigula lauljad; Vaivara omad lubasid tulla, jäid aga ilmumata. Jõhvi kihelkonnakooliõpetaja Saar tegi peaproovil tublisti tööd ja kujundas võimelise ühendkoori, nii et kontsert õnnestus hästi; 119 lauljat esitas korralikult üsna nõudliku kava. Lauljate saavutus tegi neile endile ülimat rõõmu ja äratas rahva erakordset tähelepanu, nii et ümbruskonna laulukultuur sai sellest kindla aluse.[12]

Laiusel korraldati aastakümneid tegutsenud laulukoori algatusel 1866. a. väike laulupidu, kuhu kogunesid lauljad ka teistest kihelkondadest, kokku 35 inimest. Koore juhtis Laiuse köster H. Nieländer, kes oli juba 30 aastat sellega tegelnud.[13]

Kõige tähelepandavamaks kujunes siiski Pärnu kihelkonna laulupidu 1867. a. suvel Uulu mõisas. Sinna kogunes umbes 1500 inimest. Esines seitse Pärnu linna ja kihelkonna laulukoori. Korraldati rongkäike lippude lehvides ja pasunakoori saatel, peeti ka kõnesid. Uulu mõisnik andis lauljaile pidusöögi ja tegi õhtul ühise paadisõidu merele.[14] Pärnu laulupäev sarnanes mitmeti 1869. a. üldlaulupeoga, ainult samad Pärnu kihel-

---

[11] P. Post. 24. VII 1863, nr. 29.
[12] P. Post. 11. VIII 1865, nr. 32.
[13] E. Post. 2. II 1866, nr. 5.
[14] P. Post. 14. ja 21. VI 1867, nr. 24 ja 25.

konna koorid ise ei pääsenud Tartusse peole, küllap suure kauguse tõttu.

Nõnda oli üldlaulupeo korraldajail ja osavõtvail kooridel kasutada rohkesti kogemusi nii balti saksa kui Läti ja Eesti kohalikest või laiema ulatusega peetud laulupidudest. Seetõttu ei olnud vaja üldlaulupeo välist vormi ega üksikasju esmakordselt välja mõtelda, vaid saadi hästi rakendada aastate jooksul kindlakskujunenud ja edukaks osutunud traditsioone, mis oli suureks soodustuseks ja kergenduseks.

Millal tekkis Eesti üldlaulupeo korraldamise konkreetne mõte? Seda on võimatu lõplikult selgitada, võib esitada ainult mõningaid oletusi. Tartu saksa ajaleht väitis, et idee olevat J. V. Jannseni peas tekkinud juba umbes 10 aastat varem, s. o. 1860. a. paiku, kui Jannsen elas Pärnus, toimetas «Pärnu Postimeest» ja alustas tegevust koorijuhina. Tal puudunud aga võimalused kavatsuse teostamiseks.[1]

Uue kogukonnaseadusega 1866. aastast läks valla omavalitsus enam-vähem rahva enda kätte ja uutest valla-ametimeestest—talupoegadest, eriti vallavanemaist, kujunesid nagu seaduslikud rahvajuhid oma valla piirides. Paljud uued kogukonnad olevat hakanud soovima talurahva pärisorjusest vabastamise 50. aasta juubeli pidulikku tähistamist, ja mitte ainult kohalikus, vaid ülemaalises ulatuses. Esialgu olevat mõeldud vallavanemate pidulikku kokkutulekut, ent siis arvatud, et ei tulda toime ilma teiste ametimeesteta. Nõnda oleksid vallavanemate kõrval pidanud pidupäeva koosseisu kuuluma ka koolmeistrid ja kirikuvöörmündrid. Säärane kombinatsioon oleks toonud hulga rahvast kokku, ent sisuliselt oleks sel ebaühtlasel massil olnud vähe teha. «Mõni neist oleks vast pidukõnet pidanud, siis pidusöömaaega peetud ja selle peale jälle koju tagasi läinud. Üks seesugune pidu oleks üks kollatanud rahvapidu olnud!» Hakatud siiski rohkem soovima kohalikke pidusid.[2] Pole selge, kas ja kus säärane nõupidamine toimus, kuigi sellest räägiti kui tõsiasjast.

Viimaks võttis algatuse enda kätte J. V. Jannsen. Talle oli selge, et ülemaaline rahvapidu «priiusepäeva» tähistamiseks võib olla ainult laulupidu, sest rahval polnud muid organisatsioone kui laulukoorid.[3] Puudus ainult keskne organ, kes oleks võimeline olnud kogu algatust kandma ja lõpuni viima. Kor-

[1] Dörp. Ztg. 11. VII 1869, nr. 158.
[2] N. Dörp. Ztg. 18. VI 1869, nr. 139; P. Post. 9. VII 1869, nr. 27.
[3] N. Dörp. Ztg. 25. III 1869, nr. 70.

duvalt kinnitavad tolleaegsed allikad, et «Vanemuise» seltsi asutamisel oli üheks peaeesmärgiks üldlaulupeo organiseerimine 1869. aastal. J. V. Jannsen olevat Tartusse asudes kohe hakanud plaanitsema suurt üldist rahvapidu, et kogu eesti rahvale ligidalt ja kaugelt, linnast ja maalt võimalust pakkuda omavaheliste tutvuste loomiseks ja ühistunde arendamiseks. Kuid sadade ja tuhandete inimeste kogunemise vormiks oleks võinud olla ainult laulupidu, mis kõikjal etendas tähtsat osa rahvaste patriotismi kasvatamisel. Laulupeo korraldamiseks oli vaja vähemalt ühte registreeritud seltsi, kes oleks võinud taotleda ametlikku luba ja endale võtta kogu vastutuse kavatsuse läbiviimisel. Nõnda asutas Jannsen lauluseltsi «Vanemuine», nagu kirjutas tema väimees H. Rosenthal.[4]

Pärast «Vanemuise» asutamist ei kõneldud esialgu laulupeo korraldamise kavatsusest, sest selts pidi kõigepealt oma põhitegevuses jalad alla saama. Varsti hakkasid mitmed tegevusalad (koorilaul, «kuuõhtud» kõnepidamistega jne.) hoogsalt arenema ja liikmeskonna kasvav ettevõtlikkus nõudis rakendust mingi suurema, ülemaalise ettevõtte teostamiseks. Selts ei rahuldunud enam sellega, «et ta pidas ilu oma majas ja laulis üksi oma kaunis aias; ta tahtis kogu maad koondada enda ümber»[5]. «Vanemuise» esimese aastapäeva elevus ja pidulikkus 1866. a. jaanipäeval pani asjaosalised unistama suurest laulupeost.[6]

Kui «Vanemuise» selts aina tugevnes ja maalgi laulukoorid pidevalt arenesid, asus Jannsen julgemalt asja juurde. Pealegi lähenes pühitsetav tähtpäev. Juba 1867. a. alguses plaanitses Jannsen «priiuse» juubeli tähistamist ja tegi hoogsalt kavasid. «Mul on palju vagu soove ja kavatsusi selle peo kohta peas ja südames; kui palju neist elu ja kuju võidavad, teavad üksi jumalad. Seda peaks üldise laulupeo näol pühitsetama,» kirjutas ta oma kaastööolisele C. R. Jakobsonile, keda ta tahtis ettevõttesse kaasa tõmmata. Võis loota ka Peterburi eesti lauljate osavõttu või vähemalt sealsete eestlaste peolesõitu. Jannsen soovis pidu «kõige otstarbekohasemalt ja auväärsemalt» korraldada ning küsis selleks teistelt nõu.[7] Jakobson vastas nõus-

[4] Rosenthal, lk. 47—48.
[5] U. Suom. 12. VII 1869, nr. 55.
[6] J. H. Virkhaus, Post. 22. VII 1925, nr. 194.
[7] J. V. Jannsen C. R. Jakobsonile 30. I 1867. E. Kirj. 1924, lk. 504—505.

olevalt ja esitas omapoolseid kavatsusi, millest meil pole enam andmeid. Nähtavasti polnud talle selge, kas «priiusepäeva» tähistamine peaks toimuma tingimata laulupeo näol. Jannsen oli selles kindel, sest «muidu teaksin ma vaevalt, kuidas ja mis ta peaks olema». Ta oli oma kavatsusest teatanud kolmele kihelkonnakoolmeistrile, ent vastukaja ei äratanud esialgu optimismi: «Ühelt on mul vastus käes, aga aita jumal, kui külm, kuiv ja lahja! See viib meeleheitele, need vaesed inimesed on ju — sulased! pealaest jalatallani rippuvad, ei tohi midagi mõtelda, ei midagi tahta kui ... võtku pagan! Värsked, rõõmsad rahvuslikud peod, jah ... need ei passi iga mehe kraami sekka.» Ent Jannsen ei kaotanud lootust: «Siiski ei eksita see mind veel teelt. Ma loodan, see asi hakkab ometi viimaks hoogu võtma; see üksi ei esinda veel kõiki, seal on ka julgemaid mehi seas.»[8]

Samal ajal püüdis J. V. Jannsen pinda sondeerida «Vanemuise» seltsis. 19. veebruaril peetud keisri troonipühal kõneldi «Vanemuises» ka «meie eestulevast 50-aastasest juubelipühast»[9], ja nähtavasti pandi liikmeskonna hulgas liikuma laulupeo mõte. Ühtaegu viis Jannsen küsimuse ajakirjanduse veergudele. Ta kirjutas 1867. a. veebruari alguses: kui Eestimaa kubermangus 1866. aastal täitus «priiuse» 50. aastapäev, siis jäi see tähistamata. Liivimaal ei tohtivat seda 1869. aastal sündida ja olevat vaja küsimust avalikult arutada. Jannsen vihjas juba mingile muusikalisele ühisüritusele: «Et ka iseäranis koguduste l a u l u s e l t s i d ennast selle peale peaksid ette valmistama ja nõu pidama, kuida üleüldine seltside ühendus seks kõige parem ja hõlpsam sünniks, on muidugi teada.» Lõpuks avaldas ta lootust, et küsimust käsitletakse eeloleval suvel köstrite ja kihelkonnakoolmeistrite konverentsil.[10]

20. ja 21. juunil viibiski J. V. Jannsen Viljandi kirikumõisas köstrite ja kihelkonnakoolmeistrite konverentsil, kus esines teadaandega «Vanemuise» seltsi kavatsusest laulupeo korraldamise asjus ja avaldas soovi, «et k õ i k eesti kogudused oma laulukooridega sest osa võtaksid». Ta esitas ka peokava, mis oli koostatud kindralkubernerile saatmiseks. «Konverentsi liikmed võtsid seda asja rõõmuga vastu ja kiitsid heaks.»[11] Kui

[8] J. V. Jannsen C. R. Jakobsonile 20. II 1867. E. Kirj. 1924, lk. 506.
[9] Van. prot. 19. II 1867.
[10] E. Post. 1. II 1867, nr. 5.
[11] E. Post. 9. VIII 1867, nr. 32; N. Dörp. Ztg. 31. X 1867, nr. 250.

aga rahvas hakkas laiemalt uue ettevõtte vastu huvi tundma ja lähemat informatsiooni nõutama, siis ei tahetud asjast veel pikemalt rääkida, enne kui «asjatalitajad teada saavad, kas selle tarvis Kõigeülemast kohast luba antakse ehk mitte»[12].

Laulupeo-kavatsus tehti 1867. a. sügisel lõplikult teatavaks. Siis hakati ka ajakirjanduses sõna võtma mõne üksikasja kohta. 1867. a. suvel Riias korraldatud saksa seltsi laulupeolt oli vist kõrvaldatud kiriklik osa, sellepärast tegi Jannsen hoiatuse Eesti laulupeo suhtes, kui see toimuma peaks: «Siis on iseenesest mõista, et n i i s u g u n e pidu ilma jumalateenistuseta ei või alata.»[13]

Väärib jälgimist laulupeo korraldamise p a i g a küsimus. On väidetud, et Jannsenile oli algusest peale selge: suur juubelipidu peab toimuma Tartus, mis oli «ürgvana eesti laululinn ja nii kogu Läänemeremaade kui ka eesti intelligentsi taimelava»[14]. Oli teisigi kaalutlusi: 1867. a. jaanuaris kõneles J. V. Jannsen kirjas C. R. Jakobsonile üldlaulupeo korraldamise vajadusest, ent tal polnud veel selge, kas pidu pidada Tallinnas, Tartus või mõlemas linnas korraga. Isegi Viljandi tundus talle Tartust soodsamana.[15] Tallinn võis vaevalt arvesse tulla, sest pidu taheti pidada ikkagi Liivimaa tähtpäevana ja Eestimaa oli oma «priiusepäeva» 1866. a. vaikselt mööduda lasknud.

«Vanemuine» asus 1867. a. märtsis avalikult peokorraldamise etteotsa ja sellega oli kohaküsimus lahendatud Tartu kasuks. Sama aasta juunis kandis Jannsen laulupeo-küsimuse Viljandi konverentsil ette ja koosolijad nõustusid ka ettepandud paigaga, kuigi neile oleks Viljandi soodsam olnud. Argumendid kõlasid üsna veenvalt: «Esmalt, et keegi muu linn Liivimaa eesti jaos selle tarvis nii kohane ja sündsa ei ole kui Tartu, ja teiselt, et ka Tartus hulga võõraste vastu suurem ruum saab olema kui mujal, vähemates linnades.»[16] Tartu oli Lõuna-Eesti suurim linn ja seisis rahvarikka maakonna keskpaigas; külaliste paigutamiseks võis kasutada rohkeid üliõpilaste kortereid, mis suvel tühjana seisid.

Isegi laulupeo a e g nõudis omajagu kaalutlemist. Balti

[12] E. Post. 19. VII 1867, nr. 29 [kirjavastus].
[13] E. Post. 23. VIII 1867, nr. 34.
[14] N. Dörp. Ztg. 18. VI 1869, nr. 139.
[15] J. V. Jannsen C. R. Jakobsonile 30. I 1867. E. Kirj. 1924, lk. 505.
[16] E. Post. 9. VIII 1867, nr. 32.

saksa laulupeod toimusid suviti, kui oli kergem kokku sõita nii postvankritel kui ka liinilaevadel; suvine aeg võimaldas ühendkooride esinemist vabaõhulaval, korraldada rongkäike ning tõmmata suuremaid rahvahulki tänavale ja kontserdiväljakule. Neid kogemusi arvestasid kahtlemata ka Eesti laulupeo korraldajad. Kuid ilmnes vastukäivaidki asjaolusid. Kuna laulupidu pidi tähistama Liivimaa talurahva pärisorjusest vabastamise 50. aastapäeva, siis oli vaieldamatu laulupeo aastanumber: 1869. Ent vastava seaduse kehtestamine toimus 26. märtsil ja juubelipidu ei sobinud sellest päevast palju kaugemale viia. H. Rosenthali andmete järgi olevatki esialgu mõeldud laulupidu pidada 26. märtsil 1869. aastal, kuid et luba nõnda palju hilines ja napilt selleks ajaks saabus, siis jäänud ainsaks lahenduseks tähtaeg suvele viia. Kevadtalvist suurt pidupidamist oleksid takistanud ka ilmastikulised tingimused: märtsi lõpus olid tolleaegsed ühendusteed äärmiselt halvad, kohati päris läbipääsmatud, ja ülemaaline talurahva kokkutulek oleks osutunud peaaegu võimatuks. Puudusid ju raudteed täiesti, postitõldu poleks aga maarahvas suutnud üürida. Ja algusest peale olevat selge olnud, et massikontsert võib toimuda ainult lageda taeva all, mis märtsis poleks kuidagi võimalik olnud.[17] Nõnda oli ainuke sobiv aeg varane suvi, juuni keskpaik, kui talutöödes tekib pärast külvi lõpetamist ja enne heinateo algust lühike vaheaeg, mis võimaldab põllumehel mõneks päevaks kodust lahkuda. Samuti sobis koolmeistritele varasuvine aeg kõige paremini.

Pidu tähtaja määras ka ametlik korraldus, mis lubas eestlasi Tartusse kokku tulla ainult ülikoolitöö vaheajal. Nõnda kujunes Eesti üldlaulupidude traditsiooniliseks ajaks juunikuu teine pool, mis kasvas välja meie maa ilmastikulistest ja majanduslikest tingimustest ning jäi kehtima paljudeks aastakümneteks. Tartu linn sobis kõige paremini peokohaks, nii et valdav osa järgnevaist laulupidudest peetigi Tartus.

---

[17] Rosenthal, lk. 51—52.

Kanepi koolmeistrid 1865. a. paiku (keskel vasakult teine J. Eglon, kolmas A. Thomson).

Pärnu pasunakoor, 1864.

LOASAAMISE KEERDKÄIGUD

Laulupeo korraldamisega hakati tegelema küllaltki aegsasti, 1867. a. alguses, et suure ülesandega õigeaegselt toime tulla. Kuid peatse loasaamise asemel arenes ligi kaheaastane äge võitlus balti sakslaste intriigide ja tsaaririigi bürokraatia vastu, mille kohta meil puuduvad täpsed andmed.

Laulupeo korraldamise mõte võttis Tartu eesti tegelaste ringis konkreetse kuju 1867. a. alguses ja sellest hakati kõnelema ka kirjavahetustes. Kavatsusest sai varakult teadlikuks C. R. Jakobson, kes sellest informeeris oma sõpra Juhan Weitzenbergi Narvas. Skeptiline Weitzenberg hoiatas ettenägelikult: «Pühitsemise tarvis katsuge aga omale kõige kõrgemat luba; muidu mõõgavennad hakkavad rahva kokkujooksmist jälle keelama.»[1] Takistused tulid juba enne, kui luba oli saadudki.

Loataotlemise alguseks võib lugeda «Vanemuise» seltsi juhatuse vastavat otsust 16. märtsist 1867. a.: «Eestseisus võttis vastu J. V. Jannsenist ette pandud nõu juunikuus 1869 üht priiuse mälestusepüha ühe laulupidu viisil.»[2] Jannsen tegi vastava avalduse, mida juhatus kontrollis, ja saatis selle ära. J. H. Virkhaus mäletas, et pastor A. H. Willigerode olevat omalt poolt teinud soovituskirja Liivimaa kubernerile, oma sõbrale A. G. Fr. v. Oettingenile.[3] Avaldus saadeti ära 8. aprillil 1867[4] ja loodeti peatset positiivset vastust, nagu see oleks toimunud normaalse asjaajamise juures. Asjade käigu kiirendamiseks valis «Vanemuine» riiginõunik v. Schmidti (kes kuulus kindralkuberneri lähedaste kaastööliste hulka) oma auliikmeks, ja esialgu oldi nõus mõned nädalad ootama.[5] Kuid varakult tekkis kartus, et Liivimaa rüütelkond võiks loasaamisele

---

[1] J. Weitzenberg C. R. Jakobsonile 14. III 1867. KM KO, F. 47, M.
[2] Van. prot. 16. III 1867.
[3] Post. 24. VII 1925, nr. 196.
[4] Van. prot. 8. IV 1867.
[5] J. V. Jannsen C. R. Jakobsonile 18. IV 1867. E. Kirj. 1924, lk. 508.

vastu töötada, sest balti sakslased hakkasid aru saama säärase peo suurest rahvuspoliitilisest tähtsusest; «eestlaste priiusepidu olevat nende [s. o. mõisnike] võimu langemise leinapidu»[6]. Liivimaa kuberner A. G. Fr. v. Oettingen oli agar balti sakslaste huvide kaitsja ning laulupeo korraldamise ettepanek äratas temas kõige ägedamat vastupanu, kuna «talupoegade vabanemise juubelipidu peab olema solvav saksa aadlile»[7]. Säärases olukorras ei nihkunud loasaamine poole aasta jooksul välja surnud punktist, nii et Jannsen pidi oma ajalehes 1867. aasta saavutuste ülevaates nördimusega tunnistama: aasta pole peokavatsust «küll mitte veel surmanud, ei ka mitte elavaks teinud». Siiski ei maksvat lootust kaotada.[8]

1868. aasta jaanuaris lahkus senine Liivimaa kuberner A. G. Fr. v. Oettingen ametist ja tema asemele sai venestunud välismaalane Lysander. Teda tunti kui venemeelset ametnikku ja kirikumeeste vastast, mistõttu eestlastel tärkasid uued lootused kinnikülmunud asjaajamise elustamiseks.[9] Viivitamise põhjusi võisid tekitada ka ametiasutused, sest tsaari-Venemaa kääris rahutustes ja igas uues rühmituses nähti «keisrikukutajaid». Takistusi tehti ka teistele eesti üritustele, näit. Aleksandrikooli rahakorjamise loa palvele, mis rändas kolm aastat ühest kantseleist teise ilma oluliste tulemusteta. Ebasoodsat konjunktuuri arvestades püüdis «Vanemuine» ennast näidata eriti riigitruuna ja korraldas avalikke demonstratsioone. J. H. Virkhausi mälestuste järgi olevat selts sel põhjusel pühitsenud riigivalitseja perekondlikke tähtpäevi, millega tahetud näidata oma truualamlust. Korraldati rongkäike, lauldi riigihümni, karjuti keisrile hurraa jne. Rongkäike olevat soovinud ka kohalik politseimeister, et rahvas harjuks nendega suure pidupäeva jaoks.[10]

1868. a. märtsi lõpus arvestas Jannsen uusi tuuli kubermanguvalitsuses (kuberneride vahetus) ja kavatses sinna uue avalduse saata, sest vanale polnud ikka veel vastust tulnud. Juba ähvardas tõsine ajapuudus. «Aeg on kasin — kui luba mitte ruttu ei tule, siis jääb isegi hiljaks teda veel tarvitada, ja seda ep, kardan ma, mõned sooviksid! Siiski — loodame!»

[6] Laulupeo album. Tallinn, 1928, lk. 106.
[7] Koidula Y. S. Yrjö-Koskinenile 17/29. I 1868. Briefwechsel, lk. 76.
[8] E. Post. 17. I 1868, nr. 3.
[9] Koidula Y. S. Yrjö-Koskinenile 17/29. I 1868. Briefwechsel, lk. 76.
[10] Ml. 1929, lk. 173.

kirjutas Koidula isa eest.[11] 1868. a. mai lõpul teatas Jannsen: «Meie 50-aastase priiuse püha on kõik alles pimedas ja meie vastased, ma kardan, näitavad võimust saavat. Uue kuberneriga olen siin ise sellepärast kõnelenud ja imeks pannes kuulnud, et tema sest asjast midagi ei tea, ja mulle nõu andis uuesti kindralkubernerile kirjutada, mis ma ka juba olen teinud; aga mis sellest välja tuleb, on alles teadmata. Üleüldse on juba otsus peaaegu hiljaks jäänud, olgu siis, et veel sel suvel aegsasti välja tuleb.»[12] Nõnda oli kuberneride vahetus olukorra paranemise kõrval ka viivitust toonud, sest uuele ametnikule polnud keegi eestlaste avaldust ette kandnud. Jannsen puutus nähtavasti isiklikult Tartus kuberneriga kokku, kes hakkas kohe aktiivsust näitama ja oma kubermangus ringi sõitma.

Augusti keskel sõitsid mõlemad kubernerid ringreisile ja pidid Pärnu ning Viljandi kaudu Tartusse jõudma. Jannsen püüdis nendega kokku saada ja pidi «priiusepidu üle nendega jälle kõnelema, saagu, mis saab»[13]. Tõenäoline, et ta oma kavatsuse teostas, kuid tulemusi see ei andnud veelgi. J. V. Jannsen tõmbas eeltööde käigus kaasa ka Mihail (Mihkel) Suigusaare, kes oli tol ajal Riias vaimuliku seminari õpetajaks ja hiljem eesti kirjanduse tsensoriks. Suigusaare enda mälestuste valgusel näib, nagu oleks ta juba algusest peale Jannsenit abistanud, kuid see pole võimalik, sest S. asus Riiga alles 1868. a. augustis. Tõenäoliselt käis J. V. Jannsen 1868. a. sügisel Riias asja selgitamas ja palus Suigusaart kirjutada venekeelne palvekiri siseministeeriumile, mida S. heameelega tegi. Suigusaare arvates olevat see aktsioon oluliselt kaasa aidanud lõplikuks loasaamiseks.[14]

1868. a. augustis peetud Liivimaa pastorite sinodil soovitati, et 26. märtsil 1869 tähistataks kirikuis talurahva vabastamise 50. aasta juubelit.[15] Kavatsetavast Eesti laulupeost ei kõneldud seal sõnagi, kuigi laulupeo tulevane peakomisjoni president A. H. Willigerode võttis sinodist aktiivselt osa. Sel puhul oli Jannsenil sobiv juhus märkida, et üldlaulupeo luba

---

[11] Koidula (J. V. Jannsen) J. Adamsonile 27. III 1868. KM KO, F. 2, M. 1:6.

[12] J. V. Jannsen J. Adamsonile 30. V 1868. KM KO, F. 2, M. 1:5.

[13] J. V. Jannsen J. Adamsonile 15. III 1868. KM KO, F. 2, M. 1:5.

[14] E. Kirj. 1916, lk. 238—239.

[15] «Dorpater Zeitschrift für Theologie und Kirche» X (1868), lk. 612.

on saamata. «Mis müürid seal ees peaksid olema, et keeldustki ei tule, on meil teadmata.»[16] Teates hõõgus rahulolematust, ja põhjus selleks oli enam kui küllaldane.

Nõnda seisis 1868. aasta lõpul laulupeo loasaamise küsimus endiselt nullpunktis ja rahutuks muutuvale rahvale polnud midagi vastata. «Mikspärast meie palve peale, tuleva aasta avalikku priiuse tänupüha pidada, veel luba ega keeldust kumbagi ei tule, seda teab jumal ja ülemad,» teatas Jannsen lehelugejatele üsna nõutult.[17] «Vanemuise» selts saatis 1868. a. lõpul oma liikme G. Põltsami eriülesandega Peterburisse,[18] kuid saadik tuli sealtki tühjade kätega tagasi.[19]

Takistusi tegid eeskätt balti saksa juhtivad tegelased ja ametimehed mitmesugustes asutustes. Teame, et pastorid A. Christiani, W. Hansen, A. H. Willigerode jt. hakkasid just 1868. aastal aktiivselt ründama eesti rahvuslikku liikumist ja selle tõusvaid ettevõtmisi. Willigerode hurjutas kirikukantslist «maarahva» muutumist «eesti rahvaks» ja Maarja koguduse jagunemist kaheks, millest teise poole moodustavat «Vanemuise» selts. Ei jäänud piitsutamata ka laulupeo-kavatsus: «jüripäevast saadik lõppenud veel kõik mõisaorjus ära ja tuleval aastal saaksid endile vist (babüloni) torni taevani ehitama — peab 50-aastast priiuse püha tähendama!» kirjutas Koidula, kes ei suutnud kuidagi mõista luterliku «paavsti» kahekeelsust, kuna samal ajal osutas Willigerode J. V. Jannsenile südamlikku sõprust.[20] 1869. a. alguses oli luba ikka veel saamata ja kriis näis tõsisena. Peeti juba nõu «priiusepäeva»[21] pühitsemiseks kihelkonniti, et tehtud eeltöid ära kasutada.[22] Veelgi ei tahetud lootust kaotada ja tehti viimaseid katseid.

Nüüd asus aktiivselt tegevusse A. H. Willigerode, kellele tehti nähtavasti järeleandmisi ühelt ja teiselt poolt. 1869. a. jaanuaris Riias konsistooriumi istungil viibides olevat ta võitnud kindralkuberneri poolehoiu eestlaste üritusele. Ka Liivimaa kuberner olevat nõusse hakanud; kõrged ametnikud lubanud selgitada viivituse põhjused ja andnud lootust loasaami-

---

[16] E. Post. 18. XII 1868, nr. 51.
[17] E. Post. 27. XI 1868, nr. 48.
[18] Van. prot. 28. XII 1868.
[19] Post. 24. VII 1925, nr. 196.
[20] Fr. R. Kreutzwaldi kirjavahetus V, lk. 170—171.
[21] P. Post. 9. VII 1869, nr. 27.
[22] U. Suom. 12. VII 1869, nr. 55.

seks.[23] Willigerode olevat tegutsenud ka Peterburis, kus luteri kiriku ülem, piiskop C. Laaland, olevat lubanud ministeeriumis samme astuda.[24] Võimalik, et see loasaamist omajagu kiirendas.

Keegi J. V. Jannseni tuttav teatas talle juba 18. jaanuaril, et siseministeeriumist olevat saabunud luba laulupeo korraldamiseks. Ametlik teadaanne järgnevat hiljem.[25] Ent loa edasisaatmisega viivitati veelgi kuu aega, kuigi see oli täiesti ebaloomulik nii lühikese tähtaja puhul. Sama mees saatis Jannsenile 26. jaanuaril uue kirja, milles avaldas imestust, et ta pole Tartu lehtedest veel laulupeo loa saamisest teadet leidnud. Ta arvas, et saksa lehed ignoreerivad eestlaste ettevõtet või on see uuesti ära keelatud; viimasel juhul pidavat ta kahetsust tundma.[26]

Ametlik piduluba saadi siiski alles 20. veebruaril 1869,[27] pärast kaheaastast asjaajamist, õigemini sihilikku viivitamist ametiasutustes, seega siis vaevalt neli kuud enne peo tähtpäeva! 26. veebruaril teatas «Eesti Postimees», et laulupeo luba on saabunud ja «priiusepidu» võib toime tulla.[28] Õnneks olid korraldajad rohkesti ettevalmistusi teinud, nii et võisid ikkagi asuda peo korraldamisele.[29] Loasaamise tahtlik viivitamine näis olevat omapäraseks taktikaliseks võtteks: «Peo korraldamist ei tahetud keelata, kuid nõusolek kavatseti anda nõnda hilja, et ei jõutaks enam ettevalmistusi teha selle toimetulekuks, ja nõnda loodeti kogu peopidamine nurja ajada. Üldine arvamus oligi maal säärane, et mingit pidu ei või toimuda, või kui seda oleks peetud, siis oleks see halvasti õnnestunud.» Nõnda teadis asja seletada soomlane J. R. Aspelin, kes sai andmeid otseselt J. V. Jannsenilt.[30]

Balti saksa kiriklikud juhid olid järjekindlalt vastu töötanud laulupeo loa saamisele ja riigiasutuste positiivne vastus oli neile suureks löögiks. Nad olevat kaalunud kõrvalejäämist

---

[23] Post. 24. VII 1925, nr. 196.
[24] Sealsamas.
[25] Tundmatu [allkiri ebaloetav] J. V. Jannsenile 18. I 1869. KM KO, F. 112, M. 21:39.
[26] Sama tundmatu J. V. Jannsenile 26. I 1869, KM KO, F. 112, M. 21:39.
[27] Van. prot. 20. II 1869.
[28] E. Post. 26. II 1869, nr. 9.
[29] U. Suom. 12. VII 1869, nr. 55.
[30] Sealsamas.

peo korraldamisest, lootes sellega anda surmahoobi eestlaste kavatsusele, sest pidukomitee oli saksa pastoritele ülesandeks teinud kõnede pidamise pidulikul jumalateenistusel. Viimasel tunnil kirjutas Willigerode Jannsenile: mis siis saab, kui pastorid tagasi astuvad? «Siis laulame i l m a teieta,» vastas Jannsen lihtsalt, kuna ta oli veendunud, et igal juhul tuleb alustatud üritus lõpule viia.[31]

Esitatud piduprogramm olevat siseministri poolt «suure lahkusega muutmata ja tervelt kinnitatud». Tingimuseks tehtud ainult, et pidu peetaks ülikooli õppetöö vaheajal.[32]

---

[31] K o i d u l a kirjutatud J. V. Jannseni elulugu. KM KO, F. 59, M. 3:1.
[32] E. Post. 12. III 1869, nr. 11.

KAS MEES- VÕI SEGAKOORID?

Eesti koorilaul võrsus peamiselt kooliolude paranemisest, eriti kihelkonnakoolide baasil. Koolidest olid «enam ehk vähem suured ehk pisukesed, head või sandid laulukoorid välja kasvanud, enamasti aga segakoorid»[1], sest lauluõpetust said ühteviisi nii poisid kui ka tüdrukud. Kui koolikooride lauljad täiskasvanud eas edasi laulda soovisid, sai see toimuda peamiselt kiriku juures vaimulikus laadis, ja sinna võeti jällegi nii mehi kui ka naisi. Nõnda tekkisid kihelkondades ülekaalukalt segakoorid, ainult eesti linnaseltsides hakati balti sakslaste eeskujul arendama peamiselt meeskoorilaulu.

Segakoorilaul vastas paremini ka rahva senisele muusikatraditsioonile, sest naishääled olid alati kõlanud võrdselt või domineerivalt nii rahvaviise kui ka kirikulaule esitades. Puht meestelaul arvati kõlavat ebatavalisena või isegi ebameeldivana. 1865. aastani polevat Tartu linnas ja ümbruskonnas leidunud ühtegi eesti meeskoori. Alles J. V. Jannsen asutas «Vanemuise» meestelaulu seltsi, juhtis selle koori ja näis üldse eelistavat meeskoorilaulu. Ta sai õpetust aktiivsetelt saksa meestelaulu seltsidelt. Ka «Vanemuise» meeskoorilaul nõudis omajagu harjumist. «Ei sünnitanud see eriti vaimustust, üteldi olevat tume ja värvitu,» mäletas J. H. Virkhaus.[2] Alles 1869. a. üldlaulupidu muutis lõplikult rahva suhtumise ja tegi meeskoorid samaväärseks segakooridega.

Peamiselt «Vanemuise» koori aluseks võttes pidi ka esimene Eesti üldlaulupidu kujunema meestelaulu suursaavutuseks.

Mis tegi Jannseni segakooride vastaseks? Meile on teada ainult üks seisukoht: moraalne. Segakooride kokkukutsumist mitu päeva kestvaks ülemaaliseks peoks peeti tolle aja kirikliku moraali seisukohast täitsa võimatuks, isegi «ülimalt ohtlikuks». Kirikumehed arvasid: «kuidas võis mehi ja naisi, kui ka ainult üheks päevaks, kõigist eestlaste elukohtadest kokku kutsuda, ilma et sattuda sekeldustesse, mis pidid algusest peale

[1] P. Post. 9. VII 1869, nr. 27.
[2] Ml. 1936, lk. 9—10.

pidu segama, kui mitte võimatuks tegema. Nõnda siis pidi loodama meeslaulu seltsid.»[3] Kui arenemata talurahva pärast pidi hirmu tundma, et ta võõras linnas võiks hakata lärmitsema, jooma, võib-olla isegi ülemuste vastu jõuga välja astuma, siis tuli karta ka rahva ebamoraalsust, mis oleks toonud niisama suuri süüdistusi kui teisedki üleastumised. Parem karta kui kahetseda ja sekelduste põhjusi ettenägelikult vähendada.

Kavatsuse teostamiseks hakati segakooride asemele või kõrvale aegsasti meeskoore looma. Selleks tegi Jannsen propagandat ja andis eeskuju «Vanemuise» seltsiga. Mujalgi tehti vahetevahel katseid meeskooride loomiseks. Nõnda muudeti Simunas 1866. a. segakoor meeskooriks ja J. V. Jannsen kiitis selle sammu heaks, «ilma et meie sellega segakoorilaulu vastu oleksime, kus see võimalik on». Siiski arvas ta, et segakoorilaulu on «raskem kokku saada ja muutmata koos pidada». Seda näitas Simuna köstri W. Normanni praktika: ta oli mitu aastat tegelnud segakooriga, ent mehi näis olevat kergem koos hoida, peamiselt küll koolmeistreid, kellele laulmine oli pooleldi töökohustuseks. Normann rakendas vajaduse puhul ka teiste kihelkondade köstreid, kes olid head laulutundjad.[4]

Jannsen hakkas «Eesti Postimehes» järjekindlalt avaldama meeskoorilaule «ja kutsus sellega ühe meeskoori teise järel ellu. Sest mis rahva poolt armastatud ja austatud Postipapa ära tõi, seda tahtis vaevalt keegi sööti jätta.» Mis selle kohta «Eesti Postimees» kirjutas, «see haaras kõikjal meie rahvast»[5]. Tõepoolest loodi laulupeo eeltööde käigus paljudes kihelkondades uued meeskoorid või moodustati ümber seniste segakooride baasil, mis tähendas mõnel puhul segakoori likvideerimist. Uute meeskooride loomine paari aasta jooksul oli kahtlemata suursaavutus ja näitas rahva musikaalsust, teiselt poolt ka organiseerijate mõju ja osavust. Soomlane J. R. Aspelin pidi avameelselt tunnistama: «Meil Soomes poleks säärast asja sugugi mitte nõnda kerge korda saata.»[6]

Kuid pastor A. H. Willigerode, kes oli kaastegev peokorraldamise eeltöödes ja valiti peokomitee presidendiks, näis olevat kooride küsimuses teisel arvamusel. Teame, et tema kogu-

[3] N. Dörp. Ztg. 18. VI 1869, nr. 139.
[4] E. Post. 27. VII 1866, nr. 30.
[5] N. Dörp. Ztg. 18. VI 1869, nr. 139.
[6] U. Suom. 12. VII 1869, nr. 55.

duses tegutses palju aastaid segakoor, kelle juhtimisest pastor ise osa võttis. Peokomitees hakkas ta kaitsma segakooride huvisid ja neilegi osavõtuõigust nõudma. Ta olevat öelnud: «Mitte mehed üksi, vaid ka naised on priiuse omandanud ja on õigustatud meestega ühevääriliselt peol esinema. Pealegi on segakooride laul mitmekesisem ja värviküllasem kui meeskooride laul. Ka on segakoore rohkem kui meeskoore.» Nõnda lõi Jannseni seisukoht kõikuma. Küsimust polevat peokomitee ise otsustada suutnud, vaid andnud «Vanemuisele» kaalumiseks. Protokollidest nähtub, et seltsis arutati küsimust kahel koosolekul, ent ikkagi tehti segakooride suhtes eitav otsus.[7]

Segakoorid olid elujõulised ja esinemisvõimelised ega tahtnud suurest peost kõrvale jääda. Nad esitasid soove osavõtuks, nii et pidukomitee oli sunnitud neid avalikus teadaandes tagasi tõrjuma. Aprilli alguses teatas pidukomitee, et segakoorid osa võtta ei saa, «kuna muidu tema [s. o. peo] piirid liiga laiaks läheksid».[8] Isegi pidukomitees olevat valitsenud lahkarvamused ja küsimus tekitanud hõõrumist. J. H. Virkhaus kinnitas, et üheks põhjuseks olid ka vene õigeusu kirikute segakoorid, kes soovisid osa võtta, ent luterlikud pastorid püüdsid neid iga hinna eest kõrvale tõrjuda.[9] Mõned segakoorid siiski esinesid, näiteks Tartu-Maarja segakoor ja ühe teate järgi ka Torma segakoor teise päeva õhtusel koosviibimisel.

Ka suur ühiskontsert sundis meenutama segakoori eeliseid. Meeskooridel tuli esinemisel puudu diapasoonist, mida oleksid hüvitanud naishääled. G. Schultz-Bertram mõlgutas mõtteid: «Eesti naiste hääl on looduse poolt paremini hoolitsetud ja segakoori puudumine oli nõnda elavalt tunda, et järgmise laulupeo puhul naishääli loodetavasti enam välja ei jäeta.» Ta meenutas Jüri kihelkonna segakoori esinemist Tallinna saksa laulupeol 1866. aastal, mis olevat äratanud «suurt imestust isegi kõigis välismaistes muusikatundjates»[10].

Nõnda oli meeskooride eelistamine laulupeol vastuolus loomulike arengutendentsidega ja sellest loobuti kolmandal laulupeol. Kuid meeskoorid olid ennast ka õigustanud tubli esinemisega ning neid arendati edasi, nii et veel teiselgi laulupeol 1879. a. figureerisid ainult meeskoorid.

---

[7] Ml. 1929, lk. 174.
[8] N. Dörp. Ztg. 10. IV 1869, nr. 84.
[9] Ml. 1929, lk. 174.
[10] Dörp. Ztg. 19. VI 1869, nr. 140.

Lühike aeg peo ettevalmistamiseks pani korraldajaile suure koormuse. Eriti tegid muret majanduslikud küsimused, sest pidukomiteel polnud peaaegu kopikatki tegevuskapitali. Kuna «Vanemuise» selts elas peost suhu ja temalt polnud mingit toetust oodata, siis jäi üle ainult julge pealehakkamine ja optimistlik lootus peo õnnestumiseks, mis võiks tasuda tehtud kulutused. Komitee ei salanud oma kehvust ja andis seda avalikult teada, et ei tehtaks liigseid illusioone. «Hiilgavaid vahendeid pole kasutada ei lauluseltsil «Vanemuisel» ega kokkuastunud pidukomiteel, ega suudeta peovõõraile mingit mugavust kindlustada,» öeldi komitee teadaandes, kuid lubati teha ometi kõik, mis võimalik.[1] Eeltööde käigus peetigi kõige raskemaks osaks majanduslikku toimetulekut.[2] Koidula kurtis aprilli alguses: «Kahju, et kulud nii suureks lähevad, et minu kartes kott ei taha kanda.»[3]

Kuna puudus raha kõige hädavajalisemategi väljaminekute jaoks, oli pidukomitee sunnitud avalikkuse poole pöörduma üleskutsega vabatahtlike annetuste saamiseks. Ent kehv aasta ja näljahäda olid rahva kukru kõhnaks teinud, nii et toetusi kogunes väga napilt. «Eesti Postimehes» avaldatud üleskutsele[4] ei järgnenud aruandeid tulemustest — vist polnud neid olemas. «Neue Dörptsche Zeitung'i» toimetusse laekus esialgu 10 rubla,[5] paari nädala jooksul tõusis summa kõigest 14 rublale,[6] ja nõnda see rahakorjamine vist lõppeski, ilma et kõige vajalikumat miinimumsummatki oleks saadud.

Väärib eraldi vaatlust K o i d u l a katse laulupeo korraldajaile raha hankida. Muret tegid nimelt ka kutsutud külalised, keda oli vaja vastu võtta ja ülal pidada; neid võis üsna roh-

[1] N. Dörp. Ztg. 9. IV 1869, nr. 83.
[2] N. Dörp. Ztg. 10. IV 1869, nr. 84.
[3] Koidula C. R. Jakobsonile 7. IV 1869. KM KO, F. 47, M. 2:9.
[4] E. Post. 9. IV 1869, nr. 15.
[5] N. Dörp. Ztg. 10. IV 1869, nr. 84.
[6] N. Dörp. Ztg. 26. IV 1869, nr. 96.

kesti saabuda. Siin asusid Tartu eesti naised eesotsas Koidulaga aktiivselt tegevusse. Kui mehed ahastasid rahapuuduses, «siis võtsime meie, eesti naised ja piigad, nõuks ka järjed pisut oma pead mööda ajada, heitsime kokku ja asutasime üht loosimist, mis paar nädalat enne pidunädalat Vanemuiseseltsi saalis peab ette võetama». Väljaloositavaid esemeid kavatseti koguda 300, need «aga peavad eesti naiste ja neiude priivolilised kingitused olema, ehk meie küll sugugi meesterahvaste käest andeid tagasi ei põlga, vaid südamest iga kingituse eest täname, mis nendegi peost tuleb». Koidula pöördus paljude eesti tegelaste poole loteriiesemete saamiseks. Ta kirjutas Jaan Adamsonile: «Olge nõnda head, paluge esmalt oma perenaist minu nimel, et oma kirstu põhja läbi otsib, kas seal vahest mõni paar labakindaid ehk sukasäärt ei ole, millest end meie rõõmuks ja oma helde südame auks täib lahutada.»[7] Koidula palus Adamsoni, et see pöörduks samas asjas ka tuttavate ja naabrite poole. «Meie võtame vähemat kui annet tänuga vastu, ja kui mõni üksi ei peaks loosi alla kõlbama, siis heidame kaks tükki kokku.» See oli vist esimene asjade-loterii eesti kultuuriürituse toetamiseks. Hiljem kujunes see üldiseks rahakorjamise mooduseks, millega teostati suuri ettevõtteid, näit. seltsimajade ehitamist.

Aprilli alguses oli loterii korraldamiseks ametlik luba olemas ja isegi esemeid saadud. Kavatseti välja anda 3000 loosi hinnaga 20 kopikat tükk, ja arvestatud 600-rublane tulu oleks vist katnud laulupeo eeltööde kulud. Esemed taheti paar päeva enne loosimist «Vanemuises» tutvumiseks välja panna. Koidula lootis abi eriti aktiivse rahvusliku tegevuse ja majandusliku jõukusega Paistu kihelkonnalt.[8]

J. Adamson vastas peatselt Koidulale ja oli nõus loteriid toetama. Ta oli vaimustatud kirjaneitsi agarusest ja nimetas teda meelitavalt «Vanemuise tütreks».[9] Koidula kirjutas veel paljudele teistele, ent paljutõotavaid vastuseid ei tulnud. Nõnda sai ta taluomanik Hans Ainsonilt Paistust mõningad esemed, mis olid kogutud sugulastelt. «Palun sellesama natukesega rahul olla, sest et vaeste aegade pärast mitte võimalik

---

[7] Koidula J. Adamsonile 1. IV 1869. KM KO, F. 2, M. 1:6.
[8] Sealsamas.
[9] J. Adamson Koidulale 14. IV 1869, KM KO, F. 112, M. 1:6.

rohkem saada ei ole,» kirjutas Ainson jõukalt Mulgimaalt.[10] Koolmeister M. Jakobson Helmest oli «paljugi suud jahutanud», ent saanud ainult 3 rubla sularaha, mille saatis Tartusse; esemeid ei saatnud ta üldse. Jakobson kirjutas: «Pidu nõus on küll kõik tundlikumad eestlased, aga hakka nendele pidu kulust rääkima, siis on vabandamist ja vaese aja peale käänamist, et otsa ei tule; pealegi tohin seda veel nõnda ütelda «mehiti» rääkida, sest et võõrast sugu «peade» sees tunnukse vastulised meeled ja võõrad mõtted keerlevat.» Ta lootis siiski veel mõne kopika saada ja jätkas toetuste korjamist.[11] Alles juuni alguses saatis M. Jakobson ehitustööde jaoks 4 rubla raha ja loteriiesemeid: 2 käterätti, 1 paari sõrmkindaid, 1 paari puuvillaseid sukki, 1 paari villaseid sukki, 1 paari «lapsetopakaid», 1 lapsemütsi ja 1 siidist päevavarju. Muud polnud tal enam saata, kuid ta lootis, et toob veel midagi peole kaasa.[12] Nõnda täitis Helme kihelkond M. Jakobsoni eestvõttel mõnevõrra oma aukohustuse laulupeo suhtes.

Talumees C. Judder Tarvastust sai oma naiselt ja tütrelt laulupeo toetuseks ainult «pisukesed anded», mis ta saatis Tartusse. Ta palus Koidulat «mitte pahaks panna, et pisut on»[13]. Vändra kurttummadekooli juhataja J. Eglon oli Koidula patriootilisest ettevõttest vaimustatud, ent pidi kuu aja pärast kahetsusega ütlema: «on väga pisut!» Ta lubas asjad Tartusse kaasa tuua. «Lubanud on mitu, andnud pole keegi.»[14]

Koidula püüdis mobiliseerida ka varakamaid Peterburi eestlasi, kuid sealtki ei saadud erilist abi. Ainult kehvapoolne teenijatüdruk S. Janson läkitas ühe rubla ja mõned asjad loterii toetuseks.[15] «Eesti Postimehe» kaastööline Peterburis, eestlasest meremees J. Jürisson saatis loterii jaoks pool tosinat teelusikaid, sest temagi ei suutnud rohkem anda, kuna oli hiljuti abiellunud ja palju kulu teinud.[16]

Nõnda ei edenenud asjade kogumine loterii jaoks soovitud määral. Mitmest kohast tulid koguni eitavad vastused, ja saavutused olid nii kesised, et aprilli lõpus hakkas Koidula kaht-

---

[10] H. Ainson Koidulale 12. V 1869, KM KO, F. 112, M. 27:5.
[11] M. Jakobson J. V. Jannsenile 11. V 1869, KM KO, F. 112, M. 21:11.
[12] M. Jakobson J. V. Jannsenile 2. VI 1869. KM KO, F. 112, M. 21:11.
[13] C. Judder Koidulale 2. VI 1869. KM KO, F. 112, M. 27:17.
[14] J. Eglon Koidulale 20. V 1869. KM KO, F. 112, M. 27:11.
[15] S. Janson Koidulale 27. IV 1869. KM KO, F. 59, M 4:26.
[16] J. Jürisson Koidulale 12. V 1869. KM KO, F. 112, M. 27:19.

lema ettevõtte õnnestumises. Ta ei tahtnud siiski asja lõpetada ja kavatses veel paar nädalat oodata, ent olukord ei paranenud. Koidula kirjutas pettunult J. Adamsonile: «Oh sõber! kui eesti piigade ja naiste osavõtmine oma sugurahva heaks mitte suurem ei ole, kui ma praegu näen, siis on «rõõmus aeg», kellest Teie räägite, veel väga kaugel ära!»[17]

Loterii jäigi ära, sest kokkutulnud asjade hulk oli nähtavasti seevõrra väike, et ei tasunud avalikku loosimist ette võtta. Pole andmeid annetatud loteriiesemete saatusest. Koidula on neid ka annetajatele tagasi pakkunud. Nõnda ei saanud laulupeo korraldajad olulist abi Tartu eesti naiste tänuväärsest algatusest. Rahvast rõhus liiga tugevasti nälja-aastate koorem, pealegi nõudis laulupeost osavõtt niigi rohkesti kulusid. Võib-olla siiski süvendas Koidula aktsioon rahva arusaamist oma ühisüritustest ja propageeris laulupeo mõtet laiemais hulkades.

Pidukomitee pidi oma tööd jätkama ka kõige suuremas rahapuuduses. Hakati trükkima noote, ent kulude katteks polnud summasid. Loodeti heale sissetulekule peo õnnestumise korral — kuid pidu võis ju ka äparduda! Viimasele võimalusele polevat keegi julgenud mõelda ega sellest kõnelda, sest siis oleks viimanegi julgus kadunud. Ometi trükiti noote edasi, telliti rinnamärgid, ehitati lava. Mõnigi entusiast riskeeris oma isiklikke rahasid mängu panna, ent needki polnud küllaldased.[18] Õnneks andis pidu täiskassa ja isegi ülejäägi, mis võimaldas võlgade tasumise. Ebaõnnestumise puhul oleksid isiklikud kahjud ja võlgade tasumise mured küllalt meelehärmi valmistanud.

Suurimate majanduslike raskustega tuli võidelda ehituskomisjonil, kelle peamiseks ülesandeks oli leida sobiv väljak ja ehitada sinna poodium lauljate jaoks, katusealused einelauale, panna istekohad publikule jne. «Vanemuine» asus tol ajal üürimajas Tähe tänava lõpus, kus talle kuulus ka pargitaoline aed, ent see ei oleks suutnud mahutada oodatavat rahvahulka, pealegi puudus aias suurem puudeta väljak kontserdi jaoks. Palju sobivam aed leidus teises linnaservas, Peterburi tänava ääres mäenõlvakul, mis kuulus «Ressource'i» seltsile. Hiljem peeti sellel platsil põllumajandusnäitusi. «Res-

[17] Koidula J. Adamsonile 30. IV 1869. KM KO, F. 2, M. 1:6.
[18] Rosenthal, lk. 57.

source» oli saksa kõrgemate kihtide — aadli, literaatide ja jõukama kaupmeeskonna klubi. Seltsi pärislokaal asus kesklinnas, suurel turul. Peterburi tänava suvelokaali kasutati vähe, sest suurem osa liikmeskonnast ei viibinud suviti linnas. Seetõttu oli «Ressource'i» pargitaoline aed avatud ka tavalistele jalutajatele, ent needki kasutasid seda võimalust harva, sest aed asus linnast väljas; eelistati Toomemäge, Botaanikaaeda ja teisi rohelisi alasid. Seetõttu polnud «Ressource'i» juhtkonnal midagi selle vastu, kui eestlased soovisid aeda mõneks päevaks endale üürida.[19]

Nõnda oli üks peaküsimus soodsalt lahendatud. Laulupeoks vajalikud ehitised pidi ehituskomisjon ise püstitama, kuid selleks puudus vajalik kapital. Rahapuuduse pärast oldi sunnitud ehitamisel loobuma luksusest, kuigi balti saksa laulupeod hiilgasid uhkete lavade, paviljonide ja mitmesuguste seadmetega. Eestlased piirdusid kõige hädavajalikumaga. Lauljate jaoks ehitati kõrgendatud põrand, mis tagant veidi kerkis; see oli ilma katuseta ja kõlaseinata, täiesti lahtine poodium. Ees seisis pult dirigentide jaoks. Kuulajatele seati rohkesti lihtsaid pikki pinke. Parki püstitati mõned telgid einelaua jaoks. Platsi piiravasse tarasse tehti mitmesse kohta väravad ja nende kõrvale kassaluugid, et ära hoida rahva tunglemist sissemineku. «Kõik see jättis veidi primitiivse mulje, kuid rahuldas kõik nõuded täielikult,» kirjutas H. Rosenthal, kes võttis ise agaralt osa peo eeltöödest.[20] Peaasi oligi otstarbekus: poodiumil jätkus ruumi lauljatele, pingid mahutasid kõik kuulajad. Vaheaegadel tekkis puhveti juures lõbusat sagimist, kuid üleliigset tunglemist ei kujunenud sealgi. Ka Toomeorgu paigutati pinke, altar ja kõnepult.

K a s s a k o m i s j o n i l polnud enne pidu suurt tegevust, sest rahasid sattus tema kätte vähe. Kuid pidupäevadel oli piletimüügiga rohkesti askeldamist. Piletihinnad määrati võimalikult madalad, et laialdased rahvahulgad peost osa võtta saaksid. Esimene plats maksis 50, teine 30 ja kolmas 20 kopikat, ainult kõige esimestes ridades maksis pilet 1 rubla. Kolmandal päeval olid kõik kohad võrdse ja alandatud hinnaga — 10 kopikat. Lastele oli kogu aeg sissepääs poole hinnaga.[21] Odavate

[19] R o s e n t h a l, lk. 57.
[20] Sealsamas.
[21] Sealsamas, lk. 57—58.

hindade taktika õigustas ennast täiesti: rahvast voolas rohkesti kokku ja üldtulu kujunes oodatust palju suuremaks.

Majanduslike ettevalmistuste hulka kuulus ka korterite muretsemine lauljatele. Tegelastele otsustati anda tasuta peavari, samuti loodeti neid tasuta toitagi, vähemalt osaliselt. Viimane kavatsus osutus teostamatuks, nii et toidukulud jäid lauljate endi kanda. Seda oli vaja üleskutses eraldi märkida: «Meie kõik rõõmustame ennast, laulame kiituselaulu ja tuleme juubelipiduks kokku oma 50-aastast priiust mälestama, aga kanname igaüks oma kulu.»[22] Siiski lubasid mitmed jõukad linnakodanikud vabatahtlikult lauljatele osalise ülalpidamise anda.[23]

Pidukomitee avaldas eesti ja saksa keeles üleskutse «kõrgesti austatud Tartu elanikele», milles palus lauljatele tasuta korterit anda. Üleskutse trükiti sedelitele, millest sai talongi ära rebida ja tagasi anda vastustega esitatud küsimustele. Korterikomisjoni liikmed viisid üleskutsed isiklikult majadesse ja tõid hiljem vastused tagasi, nii et maja- ja korteriomanikel polnud endil vaja vaeva näha. Vastuseid saabus külluses, nii et lauljate majutamine oli varsti kindlustatud.[24]

---

[22] Peo üleskutse. KM KO, F. 76, M. 1:4.
[23] J. V. Jannsen Y. S. Yrjö-Koskinenile 13. III 1869. Briefwechsel, lk. 96.
[24] Rosenthal, lk. 55—56.

Kuna laulupeo luba saadi alles 1869. a. veebruaris, siis jäi eeltöödeks ainult neli kuud. Peo vastased olid viivitanud, niipalju kui suutsid, ent eestlased ei loobunud oma ettevõttest. J. V. Jannsen kaalutles 13. märtsil: «Nüüd peame muidugi vaatama, kuidas selleks ajaks vastavate ettevalmistustega valmis saada, sest viivituse pärast ei taha keegi — jumal hoidku! — süüdlaseks jääda. Kui siiski viivituse sihiks oli pidu võimatuks teha, siis lasti märgist mööda: ta tuleb 18., 19. ja 20. juunil s. a. toime siin Tartus.»[1]

Et «Vanemuise» seltsi juhatusele kippus suur ettevõte üle jõu käima, siis loodi eraldi pidukomitee, kuhu tõmmati kaasa isikuid väljastpoolt seltsi liikmeskonda; komiteele pandi täisvastutus. Muidugi allus komitee «Vanemuise» juhatusele. Kerkis üles raske küsimus: keda panna pidukomitee esimeheks ehk «presidendiks»? Asja algatajaks ja läbiviijaks oli olnud J. V. Jannsen, loomulikult oleks teda sobinud ka presidendiks valida. J. H. Virkhausi mälestuste järgi olevat aga kuberner soovinud sellele kohale pastor A. H. Willigerodet;[2] see seletus tundub meelevaldsena, sest 1869. a. alguses ei olnud Oettingen enam kuberner ja tema ametijärglane polnud balti saksa pastorite sõber. Usutavam on H. Rosenthali seletus: Jannsen polevat ise tahtnud säärast kohustust vastu võtta, lubanud aga abipresidendina asja hingeks olla. Rosenthal seletab Willigerode valimist paratamatusena: presidendi isik pidi kaasa tõmbama intelligentsemaid (kahtlemata ka saksameelsemaid) ringkondi — köstreid, koolmeistreid, mõisavalitsejaid jne. Kuna maal tegutsevaid koore juhtisid köstrid ja koolmeistrid ning koorid asusid peamiselt kirikute juures, siis avaldasid neile suurt mõju kohalikud pastorid. Nendest olenes ka kooride osavõtuvõimalus laulupeost: nende vastuseis oleks võinud

[1] J. V. Jannsen Y. S. Yrjö-Koskinenile 13. III 1869. Briefwechsel, lk. 96.
[2] J. H. Virkhausi mälestused [käsikiri].

tuua suuri raskusi, ja üksikutel juhtudel jäidki koorid pastorite keelu tõttu peole tulemata. Et kindlustada pastorite poolehoidu, siis olevatki vaja olnud komitee etteotsa panna mõni silmapaistev pastor, ja selleks sobinud kõige paremini A. H. Willigerode.[3] Ta oli Tartu eesti koguduse pastor, Liivimaa konsistooriumi assessor ja üldse juhtiv kirikumees. Eestlastele oli ta tuntud aktiivse muusikategelasena, kes hoolitses koorilaulu eest oma koguduses ja võttis kontsertidel ise taktikepi kätte; ta komponeeris ja andis välja eestikeelseid koorilaule; varem oli ta tegutsenud «Talurahva Postimehe» toimetajana.

26. veebruaril otsustas «Vanemuise» seltsi juhatus «üht iseäranis pidukomiteed asutada, kes selle eest peab muret kandma, et pidupäeval kõik korra järele seatud ja talitatud saab»[4]. Pidukomitee loodi 6. märtsi koosolekul, presidendiks valiti Jannseni ettepanekul A. H. Willigerode.[5] Abipresidendiks sai J. V. Jannsen ja teisteks komitee liikmeteks: gümnaasiumiõpetaja J. Hurt, ülikooli eksekuutor A. Eschscholtz, üliõpilane J. Mielberg, kantseleiametnik A. F. Obram, pottsepp A. Kordt, Tartu-Maarja köster A. Luig, restoranipidaja J. Ottas, maaler A. F. Hoffmann, majaomanik J. Glück, kaupmees J. Maddisson, voorimees P. Zirkel, majaomanik P. Lestmann, eesti üliõpilased H. Rosenthal ja C. Hohlfeldt, trükikoja omaniku poeg C. Laakmann.[6] Nõnda kuulus pidukomiteesse 17 liiget, nende hulgas ainult Willigerode ja Laakmann sakslased, teised kõik eestlased, vähemuses haritlased, ülekaalus Tartu väikekodanlus, keda tunneme ka «Vanemuise» tegelastena. Sel viisil sai laulupeo tegelikuks korraldajaks ikkagi «Vanemuise» seltsi juhtiv tuumik, ja pastor Willigerode oli ainult selle kõrgemaks juhiks. Juba 1868. a. keskel väitis Paistu pastor Hansen, et «Vanemuise» juhtimine ja laulupeo korraldamine on «noor-eestlaste» käes[7], ja selles konstateerimises kõlas selge rahulolematus, balti sakslaste ühine etteheide.

Pidukomitee kõrval loodi veel 4 alamkomisjoni, mis komplekteeriti enamasti samadest tegelastest. Laulu- ja kõnekomis-

[3] Rosenthal, lk. 53.
[4] Van. prot. 26. II 1869.
[5] Van. prot. 6. III 1869.
[6] Rosenthal, lk. 54.
[7] Dörp. Ztg. 4. VI 1868, nr. 127.

joni valiti A. H. Willigerode, J. V. Jannsen ja A. Luig; ökonoomia- ehk ehituskomisjoni A. Eschscholtz, J. Glück, J. Ottas; kassakomisjoni A. F. Obram, J. Hurt, J. Mielberg, C. Hohlfeldt; korterikomisjoni A. Kordt, P. Zirkel, P. Lestmann, A. Hoffmann, H. Rosenthal ja väljastpoolt keegi J. v. Hancke, vist mingi linnavalitsuse tegelane.[8]

Pidukomitee otsustas tellida Fr. R. Kreutzwaldilt «pidulaulu», midagi proloogi taolist;[9] vana laulik ei võtnud vist ettepanekut vastu, sest mingit proloogi peol ette ei kantud. Komiteed ootasid suured raskused, mille ületamine nõudis tõsist jõupingutust. Mõned kõrvaltvaatajad hirmutasid komiteed lühikese tähtaja pärast ja soovitasid valitseva näljahäda puhul piirduda ainult kohalike pidustustega. Komitee kaalus küsimust korduvalt ja seisis rohkem kui üks kord lähedal otsusele, et pidustust vähemalt edasi lükata, kui mitte päriselt ära jätta. Ent kahtlused kadusid, kui kuulati rahva julgustavat häält ja kestvat nõuannet. Rahvas tundis oma jõudu ega taganenud tähtsast otsusest.[10] Kahtlemata oli komiteel rohkesti kokkupuuteid rahvaga, kelle arvamusega püüti arvestada.

Peokorraldajateks ja «marssaliteks» värvati «Vanemuise» nooremad liikmed, enamasti üliõpilased, seminaristid ja koolide vanemate klasside õpilased, kes olid seltsis aktiivsust näidanud.[11] Noorte haritlaste osavõtt polnud siiski suur, ja kõrvalejääjaid näis olevat küllalt. Kui järgneval aastal 16 läti üliõpilast saatis Tartust telegrammi Läti seltsile Riias tema maja valmimise puhul, leidis J. V. Jannsen võimaluse hurjutada: «Kui eesti rahvas suvel oma suurt laulupidu pidas, ei mäleta meie mitte eesti studentide telegrammidest midagi kuulnud olevat.» Mõned olevat siiski kaasa aidanud, «kellel oma rahva vastu palav süda rinnus tuksub»[12].

Komitee koostas üleskutse, mis oli suunatud pastoritele, köstritele ja laulujuhatajatele. «Kallis priiuse kingitus on 50 aasta eest k õ i g e eesti rahvale antud, seepärast palume ka k õ i k i lauljaid, kes eesti keeles laulda võivad ja tahavad meiega ühes suures kooris selle kalli ande eest tänulaulu

---

[8] Van. prot. 6. III 1869.
[9] Van. prot. 26. II 1869.
[10] N. Dörp. Ztg. 18. VI 1869, nr. 139.
[11] R o s e n t h a l, lk. 59.
[12] E. Post. 11. III 1870, nr. 10.

laulda.»[13] Üleskutses rõhutati korduvalt, et pidu on kavatsetud kogu rahva peona, seetõttu oodatakse üldist osavõttu nii lauljate kui ka pealtkuulajate poolt. Kooridelt sooviti vastust ja osavõtjate arvu 3 nädala jooksul teada saada. Neile soovitati ka lipud muretseda; teatati, et noodid saadetakse osavõtjatele tasuta kätte. Üleskutse lasti trükkida ja saadeti kiiresti laiali.[14] Koorid reageerisid üleskutsele täpselt, nii et vastused tulid määratud tähtajaks tagasi ja aprilli alguseks oli osavõtjate koosseis täiesti teada.[15] Pidukomitee töötas välja ka pidustuste kava ja tegi selle varakult teatavaks. Teisipäeval, 17. juunil pidid osavõtvad koorid enne lõunat Tartusse jõudma ja ennast «Vanemuises» registreerima. Samal päeval kell 2 toimub vaimuliku kontserdi peaproov Maarja kirikus. Kolmapäeval, 18. juunil algab päris pidu. Kell 10 hommikul peetakse Toomeorus avajumalateenistus ja kell 4 pärast lõunat algab vaimulik kontsert «Ressource'i» aias. Neljapäeval, 19. juunil toimub ilmaliku kontserdi peaproov Tartu Ülikooli ratsamaneežis ja kell 4 pärast lõunat ilmalik kontsert «Ressource'i» aias; umbes kell 7 kogunetakse pidulikule õhtusöögile «Vanemuise» aias. Reedel, 20. juunil esinevad üksikkoorid peoplatsil ja kell 2 algab kooride võistulaulmine «Vanemuise» aias. Järgneval päeval, 21. juunil, võisid lauljad «Tartu imelikumaid hooneid ja asju näha, niipalju kui seks luba saab antama»[16].

---

[13] Komitee üleskutse. KM KO, F. 76, M. 1:4.
[14] E. Post. 9. IV 1869, nr. 15.
[15] Rosenthal, lk. 54.
[16] Pidukava. KM KO, F. 76, M. 1:4.

TARTU ÜLIKOOLI
RAAMATUKOGU

Peoloa saamine alles 1869. aasta veebruaris seadis korraldajad ääretult raskesse olukorda, sest normaalselt oleks pidanud eeltööd algama juba 1867. a. veebruaris, kui laulupeo mõte liikuma pandi. «Nüüd seisis neil arutu kõrge mägi ees, kust pidid üle ronima.»[1] Jannsen oli vähehaaval endale ja «Vanemuise» seltsile koorilaulurepertuaari soetanud, kasutades peamiselt saksa allikaid, ja need eeltööd tulid kasuks laulupeo korraldamisele. Talle on hiljem ette heidetud suurt rippuvust saksa koorimuusikast, ent see näis tol ajal paratamatu olevat. Jannsenil polnud sellist fanatismi ega loovat vaimu nagu C. R. Jakobsonil, kes hakkas loomingulisele tööle virgutama eesti oma heliloojaid. Laulupeo korraldamine andis niigi tohutult tööd, ja peab lausa imestama, kuidas Jannsen oma abilistega nii lühikese aja jooksul sellega toime tuli. «Nüüd pidid saama vaimulikud ja ilmalikud laulud välja valitud, tõlgitud, luuletatud, komponeeritud, trükitud, laiali saadetud ja selgeks õpitud, s. o. märtsi algusest kuni juuni keskpaigani.»[2] Need ülesanded langesid peamiselt muusikakomisjonile ja see oli mitugi korda ummikus, kust ei paistnud enam väljapääsu olevat. «Mitte üks, vaid mitu kord oli asi juba pea nii kaugel, et pidu pidi hiljemaks jääma ehk kogunisti tühjaks minema, aga jälle sai rahva poolest palutud, manitsetud ja taga sunnitud mitte kätt adra küljest ära võtta, vaid julgesti edasi astuda.»[3]

Kuna laulude õppimiseks jäi äärmiselt vähe aega ja kooride keskmine tase ei saanud olla kõrge, siis ei võidud kavasse võtta kõrget kunsti, vaid valiti «kergemad, aga komitee arvates ometi sündsad, lõbusad viisid», mis pidid olema «suures kooris hõlpsamad kokku laulda», ja arvati, et «neil saab siis

[1] P. Post. 9. VII 1869, nr. 27.
[2] N. Dörp. Ztg. 18. VI 1869, nr. 139.
[3] P. Post. 9. VII 1869, nr. 27.

ka vistist oma ilu olema»[4]. Kartust tekitasid eriti ilmalikud laulud, sest neid olid koorid hoopis vähe või üldse mitte laulnud; lauldi ju peamiselt vaimulikke laule.[5] J. H. Virkhausi mälestuste järgi visatud raskemad vaimulikud laulud kavast välja ja muudetud ka ilmalikku kava, et teha ülesanne reaalsemaks.[6] Need andmed on liiga tagasihoidlikud, sest laulupeo kava ei olnud hoopiski lihtne, vaid oma aja kohta küllalt komplitseeritud.

Meenutagem, et ametlik piduluba saabus alles veebruaris ja eeltööd olid selle ajani enamasti veel tegemata. Et mitte enam ootama jääda nootide täielikku trükist ilmumist, siis saadeti valminud poognad üksikult kooridele kätte ja alustati kohe õppimist. Ajalehesõnumist nähtub, et esimene poogen saadeti ära alles aprilli alguses ja teine oli valmimas.[7] Postiolud olid aga kehvad ja poognate saatmine raiskas omakorda kallist aega.[8]

Tundub lausa uskumatuna, et kogumikule «Eestirahva 50-aastase Jubelipiddo-Laulud» andis Liivimaa konsistoorium lõpliku trükiloa alles 20. aprillil ja Tartu tsensor kinnitas selle 5. mail.[9] Kui juurde arvata veel trükkimise ja laialisaatmise aeg, siis ei saadud noote tervikuna kasutada rohkem kui kuus nädalat! Säärase tempoga ei ole ühtegi teist laulupidu ette valmistatud. See tõendab omakorda rahva harukordset entusiasmi ja eneseohverdust oma suure peo ettevalmistamisel. Pidukomitee tunnistas pärast pidu avalikult, et ta tundis suurt hirmu kontserdikava kätteõppimise pärast, ent sellest omavahel ei räägitud, et mitte üksteist häirida.[10] Nootide trükkimine oli ka majanduslikuks koormaks ja trükikulud jäid võlgu. Raamat valmis lõplikult alles maikuus, mil on dateeritud ka J. V. Jannseni kirjutatud eessõna. See on vist ajapuuduse pärast üsna lühike saanud. Nootidesse sattus rohkesti trükivigu, sest «et lühikese õppimise aja pärast r u t u g a on kokku pandud ja niisama rutuga trükitud». Mahukas koorilaulude kogu pidi peale praktilise otstarbe jääma «ka meie eesti rah-

---

[4] E. Post. 19. III 1869, nr. 12.
[5] R o s e n t h a l, lk. 55.
[6] Ml. 1929, lk. 174.
[7] E. Post. 9. IV 1869, nr. 15.
[8] R o s e n t h a l, lk. 55.
[9] Andmed kogumiku tiitellehe siseküljel.
[10] R o s e n t h a l, lk. 56.

vale tema juubeliaasta ja -pidu mälestuseks, et meie järeletulijad veel kaua pärast meid võiksid leida, mis nende vanemad oma esimesel juubelipidul on laulnud»[11]. Kahtlemata rikastas laulupeokogumik meie vähest koorirepertuaari hulgaks ajaks ja mitmed laulud on uuesti trükitud teistes väljaannetes.

Peo ettevalmistamise ülesanded kogunesid eriti J. V. Jannseni ja tema tütre Koidula kätte, kel oli niigi küllalt tegemist «Eesti Postimehe» toimetamisega. Koidula kurtis maikuu alguses Fr. R. Kreutzwaldile: «Nüüd veel nooditrüki ja parandamise ja saatmisega nädalate kaupa jännata ja kõik need valmistamised peo vastu, mis aja ja jõu viimse piisani ära kurnavad. Ja siis veel, kui asi õige hulluks läheb, sõnu siit- ja sealtpoolt, ei mitte õige küllalt ega — andke andeks!»[12] C. R. Jakobson oli asunud laulupeoga opositsiooni ja tegi korraldajaile etteheiteid; küllap kostis vastuhääli mujaltki, mis raskendas korraldajate niigi koormavat tööd.

Vaadelgem veidi lähemalt laulupeokooride repertuaari. See sisaldab 27 laulu: 12 vaimulikku ja 15 ilmalikku (viimaste hulgas ka Vene riigihümn). Eeskava algab kolme üldtuntud koraaliga traditsioonilises seades. Järgneb B. Kleini mitmeosaline, kantaadiline «Jumal on suur», mis on kohati lihtne, ent kohati tugevasti kontrapunktiline, moduleeriv, jõuliste kontrastidega, eri häälte soolopartiidega — küllaltki keerukas ja nõudlik suurvorm. C. Geiszleri hümniline «Sind, Issand, meie kiidame» on jällegi suur neljaosaline segastiililine kooriteos, mille mõned osad on aeglaselt koraalilised, teised aga kiiretempolised, polüfoonilised, soolo- ja kooripartiide vaheldusega. Lihtsakoelise harmooniaga, ent ilmeka meloodiaga ja mõningate imitatsioonidega on Tartu Ülikooli muusikaõpetaja F. Brenneri laul «Taevas ning maa kaovad». Bachi meenutab F. J. Kunkeli fuugaline ja polüfooniline «Hõisaku kõik see maailm», mille modulatsioonid ja sekventsid pakuvad rohkesti huvi. Primitiivsem on G. Neumanni koraaliline «Tänu sul, Jeesus». Vaimulike sõnadega on C. Palmeri «See on kaunis, lõbus ja hea», ent muusikaliselt läheneb laul rahvalikule tantsuviisile. Jällegi koraaliline on F. Brenneri teine laul, «Issandat kiitke kõik paganad», kuigi ka imitatsioone esineb rohkesti.

---

[11] Eestirahva 50-aastase Jubelipiddo-Laulud. Tartu, 1869, lk. 3.
[12] Fr. R. Kreutzwaldi kirjavahetus V, lk. 257.

Neile keskpärastele, vähetuntud komponistide koorilauludele järgnevad Beethoveni meloodiline ja värvirikka harmooniaga suursugune hümn «Kõik taevad laulvad Jehoovale kiitust» ning Mozarti säravalt harmooniline ja huvitavate dissonantsidega «Tere, tere, Jeesus Kristus», mis lõpetab pidulikult kirikumuusikalise osa.

Järgnevad ilmalikud laulud kuuluvad tolleaegsesse keskpärasesse koorirepertuaari. Neis leidub head harmooniat, liikuvat meloodiat, vahelduvaid rütme, mõningaid modulatsioone, soolopartiisid, lüürilist ja sentimentaalset meeleolu, uljast marsirütmi — kõike, mida võis pakkuda tolleaegne liidertaafellik koorimuusika. Samasse kategooriasse kuuluvad ka soome autorite laulud — F. Paciuse «Mu isamaa, mu õnn ja rõõm» ja C. Kollani «Mu meeles seisab alati». Tähelepanu äratavad A. Kunileidi algupärandid «Mu isamaa on minu arm» ja «Sind surmani», mille tase pole madalam eelnevaist saksa heliloojate kompositsioonidest. «Mu isamaa» paelub meeldiva harmoonia ja julgelt dramaatilise meloodiaga, «Sind surmani» rahvaviisiline meloodia kõlab väga värvikalt, teine pool langeb traagilisse leina ja tõotuslik lõpposa kõlab nagu võimas üleskutse kogu rahvale vastupidamiseks eelolevates võitlustes. Kunileidi panus laulupeo kavasse oli maksimaalne, mida tol ajal võis oodata tärkavast eesti muusikast.

Üldiselt on laulupeo kava üsna kõrgel muusikalisel tasemel. Lihtsad, algajatele kohased palad puuduvad sealt täiesti. Äratab imestust, kuidas säärane kava suudeti selgeks õppida, pealegi erakordselt lühikese aja kestel, ja harjumatus ühiskooris enam-vähem korralikult ette kanda. Kahtlemata oli see noore eesti koorilaulu maksimaalne saavutus, mis üllatas asjaosalisi endid ja laiemat üldsust.

Ülilühikese aja tõttu kujunes laulude õppimine väga pingeliseks. Pidukomitee meeleolu oli üsna pessimistlik, ent seda ei tohtinud avalikult näidata, vaid lauljaid ja koorijuhte õhutati aina hoogsamale tegevusele: «Oh, et need armsad laulusõbrad nüüd hästi agarad ja väsimata oleksid endid juubelipidu vastu valmistama, et kõik muu rahvas pidul võiks kuulda ja näha: eesti mehed ei ole mitte enam, mis nad 50 aasta eest olid! Pidukomitee suurem lootus seisab selle poolest ka laulujuhatajate peal, kes oma lauljaid tunnevad.»[1]

Maarahvale oli õppimisaeg kevadiste põllutööde tõttu täiesti ebasobiv. «Oli ometi ülekaalukalt kevadkülvi aeg, mis oli lauljatele määratud pidulaulude harjutamiseks; kui kallis see aeg on põllumehele, seda teab kõige paremini põllumees ise. Ühe lauluseltsi lauljate enamus oli ometi ruumiliselt üksteisest nõnda lahutatud, et vaevalt keegi võis ainult jalutuskäiguga oma kooslaulmise, harjutamise paika jõuda. Kümme kuni viisteist versta — võib-olla veel rohkemgi — pidi kõigepealt selja taha jätma, et jõuda sellesse paika. Mõnigi koolmeister pidi veel pärast kibedat nädalatööd pühapäeval jalgsi sinna rändama, kuna ta tahtis oma setukale vähemalt ühe päeva nädalas puhkuseks lubada — et mõned tunnid harjutada kooslaulmist, ja pidi pärast harjutust sellesama teekonna, kahekordselt väsinult, jälle tagasi rändama. Ta tegi seda võib-olla iga nädal, ta tegi seda armastusest asja vastu!» kirjutati «Neue Dörptsche Zeitung'is».[2]

Eelmist pilti täiendab «Eesti Postimehe» kirjeldus: «Päev otsa kirvevars, adrakäsipuu ehk sõnnikuhark ja õhtu — noodiraamat käes, kui mitte laulda, siis ometi ikka jälle läbi vaadata ja katsuda; tuli aga laupäeva õhtu ehk pühapäev kätte, oh sa kallis aeg! siis olid laulujuhataja juures koos ja nagu vaen-

[1] E. Post. 16. IV 1869, nr. 16.
[2] N. Dörp. Ztg. 5. VII 1869, nr. 153.

lased oma pidulaulude kallal. Pärast on töö tunnistanud, et nende vahvus ja vaev mitte ilmaasjata ei olnud.»[3]

Vaatleme veidi lähemalt laulupeo eeltöid kihelkondades — nii nagu neid andmeid on väheste killukestena säilinud. Tartumaal Maarja-Magdaleenas oli koorilaulu arendanud kihelkonnakooli-õpetaja, Valga seminari kasvandik M. Sõber, kes koondas segakooriks oma kooli õpilasi ja neiusid väljastpoolt. Mitmehäälselt lauldi ka vallakoolides. Otsustati laulupeost osa võtta, ja selleks moodustas M. Sõber meeskoori, kellele õpetas lühikese ajaga peokava selgeks. Enne laulupidu, sama aasta nelipühil, anti kirikus vaimulik kontsert, mille tulu määrati lipu muretsemiseks ja sõidukulude katteks. Koor oli võimekas, nii et ta laulupeol III auhinna võitis, ja jäi ka pärast pidu tublilt tegutsema.[4]

Äksi kihelkonnas Kärkna Orgel töötas üliagaralt vallakoolmeister Paul Bergmann, kes asutas oma kooli ringkonnas pasuna- ja segakoori ning äratas nende tegevusega tähelepanu isegi väljaspool Äksi kihelkonda. Arvatavasti moodustasid tema lauljad ka Äksi meeskoori tuumiku. Rahvas mäletas veel 1920-ndail aastail: «Lauljate rohkus, üldine vaimustus ja Tartu lähedus mõjutas, et peaaegu kogu Äksi, eriti Sootaga vald, on esimesel laulupeol käinud.»[5] Ka Kärkna pasunakoor P. Bergmanni juhtimisel võttis laulupeost osa ning võistles Väägvere kooriga. Hiljem käis Kärkna koor isegi Soomes kontserdireisil.[6]

Üheks kindlamaks tugisambaks laulupeol oli Väägvere pasunakoor D. O. Virkhausi juhtimisel. See kollektiiv oli juba 30 aastat tegutsenud ja püsinud eesti orkestrimuusikas juhtival kohal. Neil aastatel leidus Eestis juba mitu orkestrit ja neid kutsuti ka laulupeost osa võtma, ent enamus oli veel madalal tasemel, nii et ei julgetud suurele avalikule esinemisele ilmuda. Kuna osavõtjaiks oli ainult neli pasunakoori, siis jäi ühine orkestrite esinemine ära ja osavõtjad (Kärkna, Väägvere, Kursi ja Tsooru) mängisid kaasa ainult rongkäikudes ning

---

[3] E. Post. 5. VII 1869, nr. 26.

[4] Post. 23. VI 1894, nr. 135; August Wiera eluloo ja tegevuse kirjeldus 1853—1883. KM KO, koopiad 151:5.

[5] A. Vanaveski, Ajalooline traditsioon Äksi kihelkonnast. KM KO, F. 199.

[6] R. Põldmäe, C. R. Jakobson ja Kärkna muusikakoor. Paar sammukest... III, lk. 73—102.

pidusöögil. Väägvere 22-liikmeline pasunakoor oli kõige silmapaistvam, ent Kärkna orkestergi ei jäänud temast palju maha.[7]

Ajakirjanik ja luuletaja P. Grünfeldt mäletas, et tema isa, Rõngu kihelkonna Pühaste koolmeister, õpetas koorile laulupeo laule, nii et need jäid ka koolmeistri lastele meelde ja nad laulsid neid terve suve karjas käies. Laulud levisid terves Pühaste külas ja rahvas aina laulis neid. Laulupeole olevat sõitnud siiski vähesed, kes aga pärast jutustasid oma elamusi lastele ja täiskasvanuile, kui need koolimajja palvetundi kogunesid. Koorimuusikat olevat agarasti arendanud Rõngu kihelkonnakooli-õpetaja, Valga seminari kasvandik C. Rossmann, ent kohalik pastor olevat laulupeo vastu olnud vaenulik ega olevat peo kasuks «sõrmegi liigutanud».[8]

Kui teistes kihelkondades tegutsesid enamasti segakoorid, mis moodustati laulupeoks ümber meeskoorideks, siis Sangastes toimus vastupidine: 1866. a. oli köster F. Ahrens asutanud meeskoori, ent selle tegevus ei arenenud korralikult, ja just 1869. a. jaanipäeval, s. o. üldlaulupeo ajal, muudeti koor ümber segakooriks, mis andis küll uut tegevushoogu, kuid lülitas kihelkonna üldlaulupeost välja.[9]

Koorilaul ja orkestrimuusika olid juba enne laulupidu tublisti arenenud Kanepi kihelkonnas, eriti Kaagvere vallas vendade Kannide eestvedamisel. Enne laulupidu, 1868. aastal, asutas Valga seminari lõpetanud kihelkonnakoolmeister P. Abel Kanepi meeskoori, kuhu astusid ka Kaagvere lauljad. Laulupeo kava õppimiseks jäi ainult kaks kuud, seepärast tehti tööd erilise hoolega: keegi ei puudunud harjutuselt ega jäänud hiljaks. Ka mõisnikud ei teinud takistusi. Kooraste mõisapreili M. v. Ungern-Sternberg, kes tegeles maalikunstiga, maalis isegi Kanepi lipule kanepikimbu.[10] Kanepis hakkas meeskoorilaul pärast laulupidu sügavalt juurduma, nii et hiljem tõusis Kanepi meeskoor üheks paremaks eesti kooriks, kes tegi laialdaselt kontserdireise, isegi Peterburisse ja Soome.

Erakordse hooga arenes orkestrimuusika kaugel Võrumaa sopis, Rõuge kihelkonnas Tsooru vallas. Seal tegutses Mõisaküla koolis 1868. a. kevadest alates õpetajana Jaan Häusler,

---

[7] «Laulu ja mängu leht» 1895, lk. 19.
[8] Ml. 1933, lk. 118—119.
[9] E. Post. 16. IX 1870, nr. 37.
[10] Ml. 1929, lk. 184.

kes organiseeris kohapeal meeskoori ja asutas pasunakoori, mis oli ühtlasi kõige esimeseks orkestriks Võru maakonnas. Pasunakoori toetas igati Tsooru mõisnik parun Budberg, ja mängijateks olid peamiselt mõisa käsitöölised. Esiteks saadi juhtnööre J. V. Jannsenilt, hiljem loodi kontakt Tartu muusikamehe V. Lindauga, kes tellis koorile Saksamaalt instrumendid ja viibis kohal kuu aega mängumeeste väljaõpetamiseks; see toimus 1869. a. kevadel. Laulupeol Tsooru pasunakoor «tegi üsna tublisti muusikat» ja äratas imetlust oma lühiajalise ettevalmistuse pärast. Koor jäi hiljemgi tegutsema ja andis rohkesti eeskuju teiste orkestrite asutamiseks Võrumaal ja mujalgi.[11]

Elavalt võeti laulupeost osa Viljandimaal, kus rahvas oli majanduslikult ja hariduslikult rohkem edasi jõudnud. Helme kihelkonna lauljad said oma noodipoognad alguses pastor Behse käest, ent hiljem palusid saata erakanalite kaudu, sest pastor oli nähtavasti laulupeo suhtes vaenulikuks muutunud.[12]

Kirjanik A. Kitzberg mäletas laulupeo-eelseid päevi Karksis, mil tema vanem vend Jaan, Penuja Niitsaadu koolmeister, «äraseletatud näoga» ringi käis, nagu ei kuuluks ta üldse «siia maailma». Kuna kohapeal laulukoori polnud, liitus agar laulumees Taagepera kooriga ning käis harjutustel, hobusega paarkümmend versta maha sõites. Uue noodipoogna kättesaamisel õppis ta viisid kodus orelil selgeks ja kooris toimus ainult kokkulaulmine.[13] Nõnda võis teisteski paikades sündida, sest paljud lauljad olid koolmeistrid, kes ise nooti tundsid, ent kellel polnud kohapealset koorikollektiivi.

Koorilaul arenes edukalt Tarvastus, eriti kihelkonnakooli juures koolmeister H. Wühneri juhtimisel. Esialgu harrastati koolis segakoorilaulu, mille eeskujul moodustati laulupeo eel meeskoor. Koorijuht H. Wühneril oli aga vastuolu mõne külakoolmeistriga, kes ei tahtnud tema juhtimisel laulda. Isegi pastor ei suutnud vastuolusid lepitada. Laulupeole siiski sõideti, ent pärast tagasitulekut visati tülitsejad koolmeistrid koorist välja. Tarvastu meeskoor saavutas laulupeol II auhinna ja

---

[11] J. Häusleri elulugu. KM KO, «Vanemuise» arhiiv, korrastamata osa; N. Dörp. Ztg. 27. VI 1869, nr. 146; J. H. Virkhausi mälestused [käsikiri].

[12] M. Jakobson J. V. Jannsenile 11. V 1869, KM KO, F. 112, M. 21:11.

[13] Tuuletall. I, lk. 81.

meeskoorilaul jäi Tarvastus laulupeost alates kauemaks ajaks püsima.[14]

Suure-Jaanis arenes koorilaul samuti kihelkonnakooli baasil, sest seal tegutses andekas muusikamees, Valga seminari kasvandik J. Kapp. Võimekas koor võttis laulupeost osa ja seda toetas kohalik pastor.[15] Viljandimaa koore abistasid Viljandi linnas elunevad muusikaharrastajad Fr. Kuhlbars, Mumme_jt., kes peamiselt aitasid soetada repertuaari lauluvõistluse jaoks.[16]

Vändras kurtis kooliõpetaja J. Eglon, et laulude õppimisega on lühikese aja tõttu rohkesti «pusklemist», pealegi asusid laulumehed kihelkonnas laiali, mis raskendas kooskäimist.[17]

Laulupeost võeti vähem osa Põhja-Eestis, kuna see asus Tartust küllalt kaugel ja laulukultuur oli Lõuna-Eestist mõnevõrra maha jäänud. Järva-Jaani pastor Gebbard oli suur muusikaharrastaja ning käis ise köstrimajas laulukoori juhatamas. Siiski ei pääsenud koor laulupeole, küllap eeskätt vaesuse tõttu, ja Tartusse sõitis ainult köster H. Landmann. A. Mohrfeldt-Mäevälja mäletas, et samast köstrist kirjutas J. V. Jannsen «Eesti Postimehes» — kuidas ta läbielatust nõnda liigutatud oli, et valas pisaraid ja kahetses oma koori, kes piduröömust ilma jäi. A. Mäevälja olevat ise poisikesena näinud, kuidas Tallinna «Estonia» lauljad sõitsid plaanvankril Tartu poole ja peatusid Järva-Jaani kirikukõrtsi ees; poisil olevat pisarad silma tulnud, et tema peole kaasa sõita ei saanud.[18]

Järva-Peetri lauljad sõitsid peole. Nad korraldasid enne pidu, 10. juunil, kodukoha kirikus suure kontserdi, millest võtsid osa ka Põltsamaa pasuna- ja segakoor, samuti oma kihelkonna Koigi segakoor; esineti ka oreli- ja viiulipaladega.[19] See oli nagu peaproov suureks peoks.

Amblas oli koorilaul enne laulupidu üsna madalal järjel, «ei olnud parem kui määrimata vanker, kus kõik neli ratast iga üks omal viisil kräunuvad». Muudatuse tõi laulupeo üleskutse: ligi 70-aastane pastor Paulsen kutsus oma kihelkonna

---

[14] E. Post. 21. VII 1877, nr. 51.

[15] A. Rästas, Ajalooline traditsioon Suure-Jaani kihelkonnast. KM KO, F. 199.

[16] Fr. Kuhlbarsi kirjavahetus. KM KO, F. 65.

[17] J. Eglon Koidulale 20. V 1869. KM KO, F. 112, M. 27:11.

[18] A. Mohrfeldt-Mäevälja mälestused. KM KO, F. 89, M. 9:1.

[19] E. Post. 24. IX 1869, nr. 38.

koolmeistreid nõupidamiseks kokku, «kus tema neile, kes veel ühestki laulupeost ei teadnud aimata, elavate sõnadega laulu kasu ära seletas, kutsekirja ette luges ja omalt poolt kõigest südamest soovis, et ka Ambla laulukoor sest suurest ja tähtsast asjast tegevalt osa saaks võtma». Koolmeistrid olid kõigega nõus, ent avaldasid kahtlust, kas leiavad koorile juhi. Pastor oli valmis ise koorijuhiks hakkama, ent tegi tingimuseks, et lauljad üheltki harjutuselt ei puuduks. Pastor lubas hoolitseda ka reisikulude eest. Puudusid veel noodid, nende saabumine laskis kaua oodata. Kolm esimest koraali olid tuttavad ja said kergesti selgeks, «aga siis tulid raskemad ja igapidi keerulised viisid, mis õppimata lauljate silmad üsna kirjuks tegid. Pastor õpetas viiuliga üksikud hääled selgeks. Kerge ei olnud see õpetajal mitte; aga kordagi ei avaldanud tema õnnis kannatamata meelt, kui laul mitu ja mitu korda käest rikkesse läks. Otsast pääle ja ikka jälle otsast pääle! Sõrmed mängisid viiuli keelte peal esimest tenorit, suuga laulis teistele häältele raskemaid kohtasid ette ja juhatas eksinuid takti teele, jalaga lõi takti, kuni läks, ja veel pealegi hästi läks.» Nõnda käidi laulupeoni iga nädal kaks korda koos, kuni terve kava selgeks sai. Pidunädala alguse pühapäeval andis pastor koorile lipu, mille ta oli omal kulul teha lasknud, ja soovis igale lauljale head teereisi. Pastor käis ise ka laulupeol, kõndis rongkäigus kooriga kaasas (kuigi seda mujal ei mainita) «ja oli oma lauljatele igal pool isaliku nõu ja abiga toeks»[20]. Laulukooris esinesid vist ainult koolmeistrid, ja pastor Paulsen näis olevat üks väheseid oma ametivendade seas, kes organiseeris laulupeoks koori, juhtis seda ja käis kooriga koos laulupeol. Tema kaasabil arenes Amblas koorilaul ka järgnevatel aastatel, ent pärast tema surma (1877) hakkas laulukultuur kihelkonnas langema ja Paulseni järglane pastoriametis püüdis isegi oma kihelkonnas koorilaulu likvideerida.

Kauge ja kehv Harjumaa andis laulupeole vähe osavõtjaid. Koorilaul oli hästi arenenud Kuusalus ja sealt tuli ka pidulisi. Kuusalus arenesid 1860-ndail aastail hoogsalt vallakoolid, ja mõned väljast tulnud koolmeistrid hakkasid koolide juures mitmehäälset laulu arendama. Pastor W. Kentmann pooldas seda ja soovitas üldlaulupeost osa võtta. Tehti lipp, mille jaoks saadi raha kontsertidest. Pastori õde valmistas lipu ja õmbles

[20] E. Post. 3. XII 1880, nr. 49.

selle peale aastaarvu 1867, mis tähistas koorilaulu algust Kuusalus. Peamiselt koolmeistreist koostatud meeskoori aitas pastor välja õpetada, ent ise peole ei sõitnud, vaid teda asendas seal Hirvli koolmeister Fromm. Laulupeol nägi Kuusalu rahvas, et lauluga käib käsikäes orkestrimuusika, ja nii hakati Kuusalus pasunakoori asutama; plaan saigi teoks 1870. aastal.[21]

Jõhvi kihelkonnas Toilas tegeles tisler ja talupidaja Abram Simon juba 1863. a. alates väikese kooriga ning otsustati ka laulupeost osa võtta; Simon õpetas kontserdikava hästi selgeks. Laulupidu virgutas eriti Simonit, kes hakkas hiljemgi Tartus käima, ajalehti lugema ja kõigist rahvuslikest üritustest osa võtma. Otsustati ka pasunakoor asutada ja järgmisel aastal kutsuti D. O. Virkhaus, kellega laulupeol tutvuti, mängumehi õpetama.[22]

Kehval Läänemaal harrastati vähe koorilaulu. Siiski moodustasid Märjamaa Kuuda seminari õpilased meeskoori ja käisid ümbruskonna kirikutes esinemas, mis tundus uudisena. Laulupeole koor siiski ei pääsenud, sest kohalik juhtkond «vaatas viltu silmaga niisuguse ettevõtte peale»[23].

Tallinna eesti lauluselts «Estonia» oli laulupeo-eelsetel aastatel oma tegevusega üsna ummikus, ent «Vanemuise» kutsekirjale otsustati 1869. a. märtsis vastata, et «Estonia» võtab laulupeost osa 10-liikmelise kooriga. Korjandustega tehti seltsile lipp ja rinnamärk. Kuna otsustati igale lauljale anda toetust 1,50 rbl. päevas ja reis pidi kestma 10 päeva, siis tegi see kulu 150 rubla, lisaks anti tasu koorijuhile ja tehti muid kulutusi, ühtekokku 300 rubla ulatuses, milleks võeti rohkesti laenu. Pärast laulupidu korraldati Tallinnas suur avalik kontsert, mille tulust tasuti võlad; laulupidu virgutas ka muud tegevust seltsis.[24]

Laulupeost kavatsesid osa võtta ka Peterburi eestlased ja nende muusikakollektiivid. Sealsed demokraatlikud haritlased J. Köler, C. R. Jakobson jt. olid esialgu nõus peo korraldamisega ja püüdsid sellele kaasa aidata, Peterburi Jaani koguduse pastor C. Laaland kavatses koguni eesti sõjaväelastest-orkest-

[21] A. Pulsti kõne. Teatri- ja Muusikamuuseum; J. Priimann C. R. Jakobsonile 23. I 1879. KM KO, F. 47, M. 33:41.

[22] Ml. 1939, lk. 119.

[23] E. Post. 12. VI 1868, nr. 24 ja 26. VI 1868, nr. 26; Ml. 1929, lk. 179.

[24] «Estonia» protokollid 10. IV, 7. V ja 14. IX 1869. Teatri- ja Muusikamuuseum.

rantidest koostada koori laulupeol esinemiseks. Ta sai selleks loa, ent ei suutnud reisikulude (500 rbl.) katteks raha kokku saada.[25] Võimalik, et takistuseks oli ka C. R. Jakobsoni jt. opositsioon laulupeole. Veel juuni alguses oodati Tartus «sõjaväemuusika» osavõttu ja kontserti teisel pidupäeval.[26]

Enamik lauljaid olid ikkagi lihtsad talumehed, ja nendelt nõudis ettevalmistus muidugi kahekordset energiat. «Kes sattus paljude laulude sekka nagu ürgmetsa täis paindumatuid puid, see ei lasknud ennast ära hirmutada, vaid raius endale värske, reipa sisselaulmise või esialgu ka sissekarjumisega teed ja rada läbi metsa. Mida enam puid langes, seda heledamalt hakkasid lauljad hõiskama.»[27]

Raskusi valmistas ka nende aastate raske näljahäda, lauljate sõna otseses tähenduses tühi kõht, kuid sellestki saadi üle lauluentusiasmiga. «Kes see-aastase leivapuuduse pärast möödaläinud talvel oma kõhtu rihmaga tugevasti oli tõmmanud, pidi seda nüüd veel enam kinni tõmbama, aga laulmist ei jätnud ta järele, sest seda õppisid suure mälestusepüha pärast.»[28] Laulupeo ettevalmistamine tundus rahvale ka ühiskondliku kohustusena, ühe lülina feodalismivastases võitluses, seniste võitude kindlustamise ja uute saavutamisena. Ärkas ka võistlusvaim — püüe mitte teistest kooridest maha jääda, vaid koguni ette jõuda. Visade harjutuste järel hakkas laul aina paremini kõlama, «ei mitte, et oma jumalale laulda, ei ka mitte, et uusi rahvalaulusid [s. o. ilmalikke laule] õppida, mis siin ja seal ilmale sündinud, ei mitte, vaid et võidu võiksid laulda, kellega, kui võimalik, üks selts teise ette tahab jõuda ja nõnda au saada», tunnistas siiralt isegi konservatiivne «Pärnu Postimees»[29], kes tavaliselt seadis esikohale kiriku ja usu.

---

[25] J. Köler G. Kölerile 7. VI 1869. KM KO, F. 100, M. 7:19.
[26] N. Dörp. Ztg. 7. VI 1869, nr. 131.
[27] N. Dörp. Ztg. 18. VI 1869, nr. 139.
[28] P. Post. 9. VII 1869, nr. 27.
[29] Sealsamas.

C. R. JAKOBSONI RINNE JA LAULUPIDU

Laulupeo korraldamise mõte kerkis üles Tartus J. V. Jannseni ringkonnas ja arutati läbi kitsamas intelligentsi ringis, enne kui ametlikku asjaajamist alustati või kavatsus laiemale üldsusele teatavaks tehti. Juba 30. jaanuaril 1867. a. informeeris Jannsen sellest C. R. Jakobsoni, kes oli tol momendil tema lähemaks ajakirjanduslikuks kaastööliseks. Jannsen selgitas oma esialgseid plaane peo suhtes ja ootas ka pealinna eestlaste osavõttu: «St. Peterburi eesti vennad saaksid vististi kas lauljatena või aga muidu osavõtjatena pidule ilmuma,» lootes selles muidugi C. R. Jakobsoni abile. Jannsen palus asja kaaluda ja teatada, «kuidas pidu kõige otstarbekohasemalt ja kõige auväärsemalt korraldada»[1].

C. R. Jakobson avaldas nõusolekut osavõtuks ja lubas kaasa tõmmata ka Peterburi rahvuskaaslased.[2] Järgnevate kuude tihedas kirjavahetuses on Jannsen ja Jakobson korduvalt käsitlenud laulupeoprobleeme. 18. aprillil küsis Jannsen täiendavat seletust «alles välismaal viibiva komponisti» kohta, keda Jakobson oli soovitanud laulupeo üldjuhiks. Jannsen tahtis ka tema teostega tutvuda.[3] Pole selge, keda siin mõeldi, sest vaevalt ükski eestlane tol ajal komponeerimisega tegeles ja välismaale pääses. Ainult A. Saebelmann-Kunileid tegi esimesi katsetusi, ent tema välismaalviibimisest pole andmeid. Võib-olla mõtles Jakobson siiski teda, sest Saebelmann sai laulupeo üheks üldjuhiks Jannseni kõrval ja välismaale sõitmiseks oli tal vähemalt kavatsusi.

Laulupeo ettevalmistused on suurt mõju avaldanud A. Saebelmann-Kunileidi komponistiks-kujunemisele. Ta õppis Valgas kihelkonnakoolmeistrite ja köstrite seminaris nagu

---

[1] J. V. Jannsen C. R. Jakobsonile 30. I 1867. E. Kirj. 1924, lk. 504—505.
[2] J. V. Jannsen C. R. Jakobsonile 20. II 1867. E. Kirj. 1924, lk. 506. Jakobsoni vastavat kirja pole säilinud.
[3] J. V. Jannsen C. R. Jakobsonile 18. IV 1867. E. Kirj. 1924, lk. 509.

Tõstamaa laulukoor, 1865.

Väägvere pasunakoor, 1867 (esimeses reas vasakult neljas D. O. Virkhaus).

C. R. Jakobsongi, kuigi mitte samaaegselt. Siiski said nad varakult tuttavaks, sest sama kooli lõpetajad pidasid isekeskis kontakti. Saebelmann töötas 1865.—1868. a. Paistus, kus võis Jakobsoniga isiklikult kokku puutuda. 1867. a. sügisel saatis ta Jakobsonile meeskoorilaulu «Veel pole kadund kõik» Jakobsoni sõnadele, mis polnud veel trükis ilmunud. See oli ühtlasi Saebelmanni «esikteos meeskvarteti põllul»[4].

Aastavahetusel käis Saebelmann Peterburis, kus puutus lähemalt kokku C. R. Jakobsoni, J. Köleri ja teiste haritud eestlastega, nn. «Peterburi patriootidega». Jakobsonil oli kavatsus oma koolilugemikus leiduvate luuletuste jaoks noodiraamat välja anda ja ta püüdis selleks algupäraseid eesti viise muretseda. Vastava ülesande andis ta Saebelmannile, kes varsti komponeeriski mõned viisid.[5] Jakobson sai viise veel kelleltki teiselt eesti muusikaharrastajalt, kuid need teda ei rahuldanud. «Sakslaste juurde abi otsima minna, seda ma ka ei tahaks: nende vaimsetes ahelates oleme me juba liiga palju piinelnud.» Ta püüdis sobivaid viise leida soome muusikast ja lõi sellega esimese viljaka kontakti,[6] mille tulemused puudutasid ka Saebelmanni ja üldlaulupidu.

1868. a. lõpul pahandas C. R. Jakobson Riia ametiasutuste üle, kuna need venitasid Aleksandrikooli rahakorjamise loasaamist. «On näha, et need mehed seal Riias seda asja niisama soovivad oma pikale venitamisega ära lämmatada, nagu 50-aastast priiusepüha. Tarvis jälle natukene tuld taha teha.»[7] 1869. a. alguses arvustas Jakobson J. V. Jannsenit tema saksasõbralikkuse pärast ja soovis, et rahvas teda õigemale teele suunaks. «Saksad omalt poolt on küll tema madalat meelitamist seega tasunud, et tema juubeli-püha nõu surnuks tegid, aga sest ei näi ta siiski hoolivat.»[8]

J. V. Jannsen võttis eesti laulukooride arendamisel eeskujuks saksa liidertaafelliku repertuaari ega püüdnud katsetki teha algupärase eesti koorilaulu loomiseks. Selles suhtes asus C. R. Jakobson vastupidisel seisukohal: ta soovis eeloleval laulupeol ühekülgsete saksa viiside kõrval kuulda algupäraseid

---

[4] A. Saebelmann C. R. Jakobsonile 28. IX 1867. KM KO, F. 47, M. 42:21.
[5] A. Saebelmann C. R. Jakobsonile 17. III 1868. KM KO, F. 47, M. 42:21.
[6] C. R. Jakobson Y. S. Yrjö-Koskinenile 23. VIII 1868. Briefwechsel, lk. 87—88.
[7] C. R. Jakobson J. Adamsonile 17. XII 1868. E. Kirj. 1913, lk. 125.
[8] C. R. Jakobson J. Adamsonile 1869. a. alguses. KM KO, F. 2, M 1:4.

eesti laule või vähemalt soome helindeid. Juba 1868. a. suvel palus ta Yrjö-Koskineni saata endale soome autorite kompositsioone[9] ja arvatavasti ta saigi neid. Järgneval talvel on ta saatnud mõningaid viise, vist soome omi, A. Saebelmannile ja palunud nende harmoniseerimist. 1869. a. veebruari lõpul teatas Saebelmann, et tal läksid vahepeal viisid kaotsi, kuid ta leidis need uuesti üles ja lubas katsuda neile «teised hääled juurde sobitada»[10]. Tol ajal töötas A. Saebelmann juba Valga seminaris muusikaõpetajana ja uus miljöö soodustas kahtlemata tema loomingulist tegevust.

1869. a. algupoolel, enne laulupidu, lõi Saebelmann oma parimad koorilaulud. Pidukomitee astus juba märtsikuus temaga kontakti ja kutsus ta teiseks üldjuhiks. Saebelmann oli äsja komponeerinud väärtusliku koorilaulu Koidula luuletuse «Mu isamaa on minu arm» sõnadele ja saatnud laulu Jakobsonile Peterburisse tutvumiseks. Jakobson oli laulust vaimustatud ja soovitas Tartu meestel seda laulupeo kavasse võtta. Pidukomitee oli juba lauluga tutvunud ja selle omal algatusel kavasse võtnud. Puuduseks oli ainult asjaolu, et laul oli komponeeritud segakoorile; Saebelmann lubas selle meeskoorile ümber seada. Kui Koidula sellest 7. aprillil Jakobsonile kirjutas, siis oli juba teada, et Saebelmann «teeb veel mitme teise laulu kallal tööd»[11]. Nendest kujunesid teised koorilaulud laulupeo jaoks.

Nõnda valmisid Saebelmannil 1869. a. aprillis veel kaks koorilaulu Koidula sõnadele: «Mu isamaa, nad olid matnud» ja «Sind surmani». Ta saatis laulud mai alguses Jakobsonile Peterburisse. Uued teosed rahuldasid komponisti ennastki: «Võid kergesti mõelda, et mu «Mo isamaa» on mulle tohutult palju rõõmu valmistanud, peaksid teised kaks, «Mo isamaa, nad olid matnud» ja «Sind surmani», siitpeale samasuguse eduga rõõmustama.»[12]

C. R. Jakobson oskas õigesti hinnata A. Saebelmanni muusikalist talenti ja püüdis tema saavutusi laiemalt tutvustada. Jakobsoni vahetalitusel pääses «Mu isamaa on minu arm» ka Peterburi kontserdisaalides nõudliku publiku ette, propageeri-

---

[9] C. R. Jakobson Y. S. Yrjö-Koskinenile 23. VIII 1868. Briefwechsel, lk. 87—88.

[10] A. Saebelmann C. R. Jakobsonile 28. II 1869. KM KO, F. 47, M. 42:21.

[11] Koidula C. R. Jakobsonile 7. IV 1869. KM KO, F. 47, M. 2:9.

[12] A. Saebelmann C. R. Jakobsonile 3. V 1869. KM KO, F. 47, M. 42:21.

des mõjukalt tärkavat eesti rahvuslikku muusikat.[13] Jakobson laskis omal kulul kaht tuntud Peterburi komponisti, A. Henseltit ja Ernst Meyerit, eesti koorilaulu ümber seada meeskoorile. A. Henselt, rahvusvahelise kuulsusega saksa päritolu pianist, elas juba umbes 30 aastat Peterburis; ta tegeles ka komponeerimisega;[14] E. Meyer tegutses Peterburis saksa «Liedertafel'i» koorijuhina. Nende nimed esinesid sageli tolleaegses Peterburi ajakirjanduses.

Esmajärguliste muusikameeste poolt meeskooridele ümberseatud «Mu isamaa on minu arm» ilmus 9. mail 1869. a. Tartu saksa ajalehes «Dörptsche Zeitung» ja umbes samal ajal eri brošüürina. Üks Peterburi muusik arvas, et Meyeri seade vastab rohkem originaali iseloomule ja sobib eesti kooridele paremini, kuna eestlastel olevat kandvam osa kõrgetel häältel ja tenoreid leiduvat rohkem kui basse.[15]

Keegi Peterburi muusikasõber (võib-olla dr. G. Schultz-Bertram) oli kuulnud Kunileidi laulu ettekannet ja kirjutas Tartusse: ««Mu isamaa» äratas suurimat tähelepanu; muidugi kanti seda ette ka St. Peterburi «Liedertafel'i» 40 meisterlaulja poolt. Teine osa on tõesti suurejooneline oma tõusuga, ja iga maa võiks rõõmus olla säärast rahvalaulu omada. Laul saab epohhi tegema, kui Tartu laulupeol seda 800 häält laulavad; ma ennustan, et see saab kõiki vapustama. See on parim palk laulurikkale «Emajõe ööbikule», kes loodetavasti selle laulu järel ei vaiki.»[16] Ka J. V. Jannsen teatas Saebelmanni laulu suurest edust Peterburis: laul olevat isegi kordamisele tulnud. Ta mainis ühtlasi, et kuuldavasti olevat laul Eesti laulupeo kavas.[17]

Vahepeal muutus C. R. Jakobsoni seisukoht korraldatava laulupeo suhtes kardinaalselt: ta hakkas seda järsult eitama. Põhjus oli peamiselt ideoloogilis-poliitiline. Juba 26. märtsil korraldatud «priiusepäeva» ülepingutatud paraadlikkuse puhul hakkas Vene liberaalne ajakirjandus arvustama Baltimaadel valitsevaid agraarmajanduslikke olusid ja kahtlust avaldama talupoegade «vabastamise» seaduste positiivsetes tulemustes. Kui balti saksa ajalehed asusid 1869. a. märtsis tooma informat-

[13] Dörp. Ztg. 2. IV 1869, nr. 77.
[14] Montags-Blatt der St. Petersburger Zeitung 20. XI 1869, nr. 311.
[15] Dörp. Ztg. 9. V 1869, nr. 107.
[16] Sealsamas.
[17] E. Post. 10. IV 1869, nr. 15.

siooni ja üleskutseid kavatsetava Eesti laulupeo kohta, siis hakkasid Vene lehed uuesti arvustama Baltimaade olusid ja laitma «talupoegade ilma maata jätmise» tähtpäeva pidulikku tähistamist. Selle seisukoha võtsid omaks ka Peterburi eesti demokraadid eesotsas C. R. Jakobsoniga. Ka J. V. Jannsen ülistas eestlaste «vabastamist» ja nimetas seda laulupeo korraldamise peapõhjuseks. Kui demokraatlikud eestlased peo korraldajatest lahku lõid, deklareeris Jakobson: süüdi polevat «muud keegi kui «Eesti Postimehe» liig «priiuse»-kära. Ühe eesti «laulupüha» heaks oleksid need mehed valmis kõik tegema, aga «priiuse juubelipüha» nad ei tunne ja ei mõista — ja mina ka mitte. Kõik heitsid tagasi, ja minu jõud üksi ei kanna seesugust suurt kulu oma peale võtta. Ju see läheb üle minu jõu, mis ma Kunileidi laulude väljaandmise juures olin kandnud. Kahju, et «Eesti Postimees» viimasel ajal üht teed on hakanud käima, kus tal õpetatud eestlaste nõu enam ühtegi ei maksa, s. o. nende õpetatud eestlaste nõu, kelle ohjadest mõnedki avalikud asjad meie rahva elus saavad juhitud. Ma arvan, et ta sellega iseenesele kõige suuremat kahju on teinud!»[18] C. R. Jakobson lootis neil aastail ka valitsuselt reforme Baltimaade jaoks, ent siinsete olude ülistamine oleks sellele kahjulikult mõjunud.

J. V. Jannsen reageeris avalikult C. R. Jakobsoni opositsioonile, kuigi jättis vastase nimepidi nimetamata. Juba 30. aprillil oli ta sunnitud lehes sõna võtma laulupeo vastastele reageerimiseks; neid leiduvat, kuid mitte palju. Ajalehe kaastöölised mainivat mõnda meest, «kes igal pool, kus rahvaga kokku saab, juubelipidu vastu kõnet peab». Kui aga rahvas «vähegi märkama on hakanud», siis jäävat säärased kõnelused tulemusteta, niisama «kui kardinaalide kõned Hispaania parlamendis»[19]. Tõenäoliselt mõtles Jannsen oma sõnavõtus kõige konservatiivsemate pastorite ja hernhuutlaste ringkondi, kes põlgasid isegi vaimulikku koorilaulu, kõnelemata ilmalikust laulust, mis oli ka laulupeo programmis.

Kuid olukord muutus üha keerukamaks ja opositsioon mitmetahulisemaks. 14. mail avaldatud juhtkirja «On meil asja juubelipüha pidada ehk mitte?» põhjustas vist Vene ajalehtede suurenev kriitika ja C. R. Jakobsoni opositsiooni avaldu-

[18] C. R. Jakobson Koidulale 7. V 1868. E. Kirj. 1911, lk. 366.
[19] E. Post. 30. IV 1869, nr. 18.

mine kirjavahetuses Koidulaga. Jannsen vastas kõigepealt rumalatele, «kelle mõtted ei ulata leivaviilukast ega soolavakast veel mitte palju kaugemale». Nende vastuväidetele lisanduvat veel argument, «et aeg kallis ja leib kasin on». Jannsen ei salanud 1868. a. põuasuvest tekkinud suurt leivamuret, kuid ütles, et ei saavat ometi kogu elu pöörata vaeste abistamiseks. Siis järgnes noomitus C. R. Jakobsoni taolistele meestele, «kel õpetuse poolest oma tarviline osa — mõnel õige rohkesti [Jakobson oli gümnaasiumiõpetaja] — käes on». Jannsen ei mõistvat päriselt sääraste vastuvaidluste põhjust, «aga rahva meeleärkamise sõprus ei ole see mitte». Pärisorjusest vabastamine olevat siiski loonud uued eluvõimalused eesti rahvale, kes võivat nüüd teiste rahvaste sarnaseks saada. Laulupidu olevat rahva enda välise sunduseta meeleavaldus, mis on võimeline ka raskustest läbi murdma. «Kitsikust ja keeldust on palju: aasta vaene, töö kibe, aeg lühike, aga nemad on sellegipärast ütelnud: «Meie tuleme!»»[20]

Jakobson jäi laulupeo korraldamisest eemale, kuid ta ei võtnud avalikult sõna peo vastu, nii et tema opositsioon ei saanud laiemalt teatavaks. Tundub, et tema vastuseis ei tuginenudki täiele veendumusele, vaid oli isiklikku laadi. Teame, et ta samal ajal lootis luba saada oma ajalehe asutamiseks, mis oleks temast teinud tõsise konkurendi J. V. Jannsenile.

Eitava seisukoha tõttu tõmbus C. R. Jakobson kõrvale ka laulupeo eeltöödest; veel enam: ta püüdis oma senist abi tühistada. Nõnda tahtis ta kavast kõrvaldada Saebelmanni koorilaule, et jätta peole täielikult saksapärane ilme. Sellekohase soovi saatis ta ka Saebelmannile, kes oli aga kevadpühade tõttu kodust ära ja sai kirja kätte alles kahe nädala pärast. Jannsenile läkitatud samasisuline ettepanek hilines ja Saebelmanni kaks laulu läksid vastu C. R. Jakobsoni tahtmist laulupeo kogumikku ning kontserdikavasse.[21] Kolmas laul, «Mu isamaa, nad olid matnud», siiski kavasse ei pääsenud, arvatavasti keelas selle tsensor Koidula sõnade liiga teravalt orjust halvustava sisu pärast.

C. R. Jakobsonil olid olnud head kavatsused laulupeo kontserdikava mitmekesistamiseks ja kooride premeerimiseks. Ta pani liikvele teisi Peterburi eestlasi, kes soovisid kaasa aidata

---

[20] E. Post. 30. IV 1869, nr. 18.

[21] A. Saebelmann C. R. Jakobsonile 3. V 1869. KM KO, F. 47, M. 42:21.

laulupeo paremaks õnnestumiseks. «Meie nõu oli üht nootide kogu ilusasti sisse lasta köita, kus iga rahva kõige paremad meestekoorid oleksid koos olnud, s. o. kus 10 ehk 15 raamatut nootidega pidid üheks raamatuks kokku saama köidetud,» kirjutas ta 7. mail Koidulale.[22] See oleks kahtlemata olnud väga sobivaks ja hinnatavaks kingiks, sest repertuaaripuudust tunti igas eesti kooris.

C. R. Jakobson tegi rohkesti eeltöid ka laulupeo repertuaari rikastamiseks. Ta kandis suurt kulu Saebelmanni laulude ümberseadmiseks ja kogus veel hulga soome ja ungari laule laulupeokogumiku jaoks. Kuid Tartu mehed ei hoolinud tema pingutustest, vaid koostasid peo kava omapead, leppides enamasti käepärase saksa repertuaariga. Jakobson kirjutas 7. mail Koidulale: «Aga et «Vanemuise selts» oma väljaspoolseid liikmeid ses asjas ei arvanud tarvis minevat abiks paluda, siis ma ometi ei võinud iseennast toppima hakata.» Tal kujunes uus plaan tehtud töö ärakasutamiseks: «Ma võtsin nõuks neid laulusid oma kulu peal välja anda. Et aga aeg käest ära läks, ei jõudnud ma neist enam trükkida lasta kui Kunileidi laulusid üksi.» Suur hulk laule pidi kasutamata jääma, kuigi ta oli need Peterburi «esimeste meistrite» poolt kooridele seada lasknud ja suurt kulu kandnud.[23] Kahtlemata vihastas Tartu meeste säärane hoolimatus ja omavolitsemine temperamentset Jakobsoni tõsiselt ning andis omakorda küllaldaselt põhjust koostööst loobumiseks.

Nõnda sündis C. R. Jakobsoni koostatud koorilaulude väljaanne «Vanemuine kandle healed», mis oli pühendatud «Eesti laulupühaks 1869» ja ilmus paralleelselt laulupeokogumikuga. Teost kuulutati Tartu ajalehtede peopäevanumbrites.[24] Jakobson saatis raamatu eksemplare J. V. Jannsenile ja laulupeost osavõtvaile kooridele,[25] peokava see enam ei mõjustanud.

Jakobson kirjutas oma väljaandele eessõna alles maikuus ja sai Peterburi tsensorilt trükiloa 28. mail, nii et raamat vaevalt laulupeoks valmis sai. Kuidagi pääses siiski eelinformatsioon Tartu saksa ajakirjandusse. 31. mail kirjutas «Dörptsche

---

[22] C. R. Jakobson Koidulale 7. V 1869. E. Kirj. 1911, lk. 366.
[23] Sealsamas.
[24] Dörp. Ztg. 19. VI 1869, nr. 140 [kuulutus].
[25] C. R. Jakobson Koidulale 7. V 1869. E. Kirj. 1911, lk. 366.

Zeitung» pikema artikli lähenevast laulupeost. Selles arutleti lippude ja dekoreerimise küsimusi ning artikli lõpul kõneldi noodiväljaandest, mis tulevat Valgast ja trükkitoimetajaks olevat Jakobson Peterburist. Saebelmanni loomingule anti ülistav hinnang. Tema laulud olevat Peterburis läbi vaadatud ja olnud vaja ainult väikseid parandusi teha; «muidu olid kaks tähtsat meistrit [vist Henselt ja Meyer] kompositsiooni väärtuse suhtes üsna imestunud ja kiitsid neid suurepärasteks. Ei hoidutud tunnustamast, et Kunileidi kompositsioonid saavad eesti rahvale au tooma.» Kuid arvati, et tema lootustandev talent peaks saama veel korralikku väljatöötust mõnes konservatooriumis. Saksa ajalehel oli teada ka Jakobsoni noodivihiku pealkiri, mille kohta avaldas laitust: «Vanemuine kandle healed» ei vastavat raamatu sisule, sest see sisaldavat ainult paar vana eesti rahvaviisi.[26] Artiklis jagati ohtrasti kiitust, kuid teiselt poolt vihjati tagamõtteliselt laulude seosele soome rahvaviisidega, millega taheti vähendada nende algupärasusevääртust.

C. R. Jakobsoni «Vanemuine kandle healed» sisaldab ainult 5 laulu meeskooridele, nendest on kaks Koidula sõnadele sobitatud eesti rahvaviisid «Miks sa nutad, lillekene» ja «Kodu» («Meil aiaäärne tänavas») — ja kolm varem mainitud Saebelmanni koorilaulu, kõik meeskooridele seatud. Paistab silma, et Peterburi tsensor on läbi lasknud laulu «Mu isamaa, nad olid matnud», mis Tartus jäi kitsastesse väravatesse kinni. Vaevalt seda laulupeol oleks laulda julgetud, sest ettekantavad laulud pidid olema tsenseeritud.

Kogumik sisaldas ka eessõna, milles C. R. Jakobson avaldas üsna teravalt oma seisukohti. Ta jutustas Fr. R. Faehlmanni müütide alusel Vanemuise muistsest laulust ja selle otsalõppemisest, «sest võõral vaimul ja viisil valatud sortsi-punutused on neil ikka veel armsamad kui omaenese kallid laulud eesti metsa kohinast ja eesti vägevate meeste tegudest»[27]. Kuid ta avaldas lootust, «et see eesti laulutalv pea saab otsa olema lõppenud ja üks uus lauluaeg peale hakanud, kus vana eesti vaimu-vägi üksi meie laulikuid juhib, ning meil enam tarvis ei ole võõraid ehteid kandes omaenese loomust ära salata. Meie esimesel laulupühal saab nüüd küll veel suurem jagu meie lau-

[26] Dörp. Ztg. 31. V 1869, nr. 125.
[27] C. R. Jakobson, Vanemuine kandle healed. 1869, lk. 5—6.

lust võõrastes viisides kõlama, aga loodame, et ju ühel teisel pühal lugu hoopis teine saab olema.»[28]

Jakobson rõhutas fakti, et raamat sisaldab ainult eesti viise. «Raamatu väljaandja arvab ennast väga õnnelikuks sellepoolest, et ta esimene on, kellele seesugune töö osaks saanud, sest siiamaani ei tundnud meie oma noodiraamatutes muud kui saksa rahva viisisid. Ärgu jäägu see esimene samm väga kaua aja peale ainsaks sammuks!»[29] See oli tõsine arvustus senisele saksapärasele koorilaulule ja õhutas laulukoore olemasoleva algupärase eesti repertuaari kasutamisele ning täiendamisele. Nõnda avaldas C. R. Jakobson otsustavat mõju noorele muusikamehele komponeerimise alustamiseks ja tema esimeste õnnestunud koorilaulude suunamiseks laulupeo kavva, mis tähendas ühtlasi aluspõhja rajamist algupärasele eesti muusikaloomingule.

C. R. Jakobson oleks vist suutnud A. Saebelmanni veenda ka laulupeo üldjuhi kohalt tagasi astuma. Kuid Peterburist ei saanud Jakobson õigeaegselt Saebelmanniga kontakti ja nõnda läkski viimane Tartusse peole. Ta täitis oma dirigendiülesanded hästi ja tõusis ülipopulaarseks nii lauljate kui kuulajate hulgas. Suurt vaimustust sünnitasid tema kaks koorilaulu, mis jäid mõneks ajaks parimateks algupärasteks eesti koorilauludeks. C. R. Jakobson püüdis leida A. Saebelmannile võimalusi edasiõppimiseks Leipzigi konservatooriumis, kuid see kavatsus osutus üle jõu käivaks. Siis muretses Jakobson talle 1871. aastal Peterburis õpetajakoha. Saebelmann jätkas tegevust komponistina, kuid jäi tõusvast muusikaelust eemale. 1872. a. alguses võttis ta osa Eesti Kirjameeste Seltsi asutamiskoosolekust ja organiseeris seal viibijaist topeltkvarteti. Sealsamas andis ta noorele K. A. Hermannile lubaduse eesti ooperit kirjutama hakata.[30] Ent paljud kavatsused katkestas tema varane surm 1874. aastal. A. Kunileid-Saebelmann oli omapärane, andekas helilooja, kelle esiletõus on tihedalt seotud esimese üldlaulupeoga.

Väärib tähelepanu ka prof. J. Köleri suhtumine esimesse Eesti üldlaulupeosse. C. R. Jakobson kõneles kogu aeg Peterburi eestlaste kollektiivsest abist laulupeo ettevalmistamisele.

---

[28] C. R. Jakobson, Vanemuine kandle healed. 1869, lk. 8.
[29] Sealsamas.
[30] «Laulu ja mängu leht» 1885, lk. 50.

Ta oli nendel aastatel tihedas kontaktis maalikunstiprofessor Johan Köleriga, kes jagas kõiges Jakobsoni seisukohti; Köler näis esialgu samuti pooldavat laulupeo korraldamist ja Jakobson informeeris sellest kodumaad. Ent poolteist kuud enne laulupidu asus Jakobson opositsiooni ja tema seisukohta jagas Kölergi. Koleeriline maalikunstnik oli aga flegmaatik kirjavahetuses, ja laulupeo asjuski avaldas ta oma arvamuse alles 7. juunil, sedagi oma vennapoja, seminariõpilase Georg Köleri kaudu, kes elas parajasti J. V. Jannseni pansionis ja pidi sugulase seisukoha suuliselt oma peremehele teatavaks tegema.[31]

Köler teatas kõigepealt Peterburi eesti muusikameeste eemalejäämisest rahasummade puudumise tõttu ja esitas ka oma põhimõtted. Eestlaste hüvangu eest hoolitsevat pealinn tõsiselt, mida tõendab 80 000-rublane toetus eesti näljahädalistele. «Aga üheks demonstratsiooniks, mis on kavatsetud selleks, et maailma uskuma panna, nagu oleksid eestlased õnnelikud ja neil oleks õnneks tänu avaldada 1819. aasta vabakslaskmise eest — selleks ei saa ükski tunde ja selge mõistusega inimene raha andma, nõnda kaua kui veel vaesed eestlased massiliselt väljarändamisteks valmistuvad.» Praegu olevat 12 000 eestlast valmis välja rändama ja ootavat selleks ainult luba. Süü aetavat eestlase rumalusele ja petiste meelitustele, kuid sel poleks pinda, kui maal oleks 50 aastat valitsenud tõeline vabadus. Sellevastu olevat venelased saanud alles mõne aasta eest vabaduse ja nüüd leiduvat neil juba hulk tsenseerimata raamatuid ja ajalehti. Vene talupoeg olevat kohtus mõisnikuga üheõiguslik, tal olevat rahukohtunikud ja vandekohtud, ta olevat saanud endale maa. Kõik see aga eestlasel puuduvat. Talumaade priiksostmine edenevat Baltimail nõnda aeglaselt, et selleks kuluvat ligi 5000 aastat, ironiseeris Köler. Seega pole eestlasel mingit põhjust oma 50-aastase «priiuse» tähistamiseks. «Et pastorid ja aadlikud sel peol juubeldada võivad, sellest ma saan aru, aga et rahvasõbrad veel Peterburist muusikamehi soovivad, et lärmitsevat halleluujat puhuda — kuidas võiksid parunid endamisi nende eestlaste üle otsustada?» Säärane demonstratsioon ei kiirendaks progressi Baltimail, vaid annaks selle vastastele soodsad võimalused kätte.

Köler kinnitab, et teda rõõmustab laulu levik eestlaste seas, «kuid kas ei ole ometi võimalik ühte teist põhjust laulupeoks

[31] J. Köler G. Kölerile 7. VI 1869. KM KO, F. 100, M. 7:19.

leida kui vabadus, mis 50 aastaga on nõnda palju õnnetust maale toonud», eriti rahvast välja rändama sundinud. Võiks pühitseda pigem kogukonnaseaduse maksmapaneku tähtpäeva või vene rahva vabastamispäeva 19. veebr. 1861. a., mis olevat ka eestlastele palju kasu toonud. «50-aastase vabastamispüha pühitsemiseks on põhjust ainult säärastel, kellel on õnnestunud talupojaühendusest lahkuda ja võisid oma õnne kuidagi teisiti leida, aga neil puudub igasugune õigustus näidata seda rahvapeona.»[32]

Mitmed andmed viitavad sellele, et Köler võttis laulupeost isiklikult osa. Kuid tema Peterburi-tuttav dr. G. Schultz-Bertram kirjutas mõni kuu hiljem talle peost ja kahetses, et Köler ise seda suurepärast vaatepilti pealt ei näinud.[33]

C. R. Jakobson ignoreeris küll üldlaulupidu kui balti sakslaste propaganda-ettevõtet, ent ometi sõitis ta selleks puhuks Tartusse. Pole päriselt selge, kas C. R. Jakobson viibis isiklikult laulupeo-kontsertidel või mitte. J. Kurrik teadis väita, et J. ei võtnud peosündmustest osa. Ühel pidupäeva hommikul sõitnud ta voorimehetroskas Kurrikule ja teistele Emajõe kaldal vastu, peatunud ja kõnetanud vastutulijaid, rõhutades, et pidutsemiseks polevat põhjust, kui arvestada rahva tegelikku olukorda. «Eesti Achilles, vihanenud, jäi eemale pidutsemisest Taaramäel, nagu kreeka oma eemale jäi võitlusest Trooja all,» võrdles tabavalt J. Kurrik.[34] Jakobson puutus siiski laulupeo ajal paljude eesti tegelastega kokku ja laiendas oma tutvuskonda. Näiteks tutvus temaga peo ajal Viljandimaa talupojast luuletaja Ado Reinvald, kes pidas end uue tutvuse pärast õnnelikuks inimeseks.[35] Ka Jakob Pärn kohtas Jakobsoni laulupeo ajal.[36]

C. R. Jakobson oli üks väheseid eesti juhtivaist tegelastest, kes ignoreeris laulupidu, pidades selle otstarvet küsitavaks. Ta sõitis siiski Tartusse ja jälgis laulupeo käiku, et saada otseseid muljeid selle õnnestumisest või ebaõnnestumisest. Veel pärast laulupidu on ta Väägveres D. O. Virkhausile laitnud: «Saksa soost õpetaja eesti juubelipeo esimeheks, saksa laulud, kõik

---

[32] J. Köler G. Kölerile 7. VI 1869. KM KO, F. 100, M. 7:19.
[33] G. Schultz-Bertram J. Kölerile 8. IX 1869. KM KO, F. 69, M. 6:24.
[34] E. Kirj. 1922, lk. 184.
[35] A. Reinvald C. R. Jakobsonile 18. VIII 1871. KM KO, F. 47, M. 36:6.
[36] J. Pärn, Jutustus C. R. Jakobsoni ja J. Pärni eluloost. KM KO, F. 37, M. 1:26.

saksa värk! Eesti pidu, aga sakste juhatus, saksa soost pidutoimkond! Ennem siis pidu oma jõuetust tundes pidamata jätta kui eesti survajate toimetusel pidutseda.» Teda ei veennud ka Virkhausi vastuväited, et koorid ja köstrid olid saksa pastorite mõju all ning et presidendiks pandi A. H. Willigerode kuberneri ja teiste mõjukate sakslaste poolehoiu võitmiseks.[37]

Suur rahvapidu ei kulgenud siiski Jakobsoni ennustatud saksasõbralikku teed, vaid võttis sellise suuna, mis ei vastanud balti sakslaste ootustele. C. R. Jakobson nägi oma silmaga rahva julget võitlusvaimu, mis tema arvates «igale pealtvaatajale tahtmatult peale surus veendumuse, et eesti rahva tulevik pole mitte päriselt lootusetu». Jakobson ise hakkas koos teistega peovaimustuses tegema tulevikuplaane, mis järgnevatel aastatel liikusid «hiiglasesammudega» edasi täitumise poole.[38] Veel kolm aastat hiljem tunnistas C. R. Jakobson laulupeo suurt mõju eesti rahvale ja tähtsat osa järgnevatel aastatel saavutatud edukäigus.

---

[37] J. H. Virkhausi mälestused [käsikiri].
[38] C. R. Jakobson C. Freifeldtile 12. III 1872. KM KO, F. 47, M. 5:12.

«PRIIUSEPÄEVA» PÜHITSEMINE 26. MÄRTSIL 1869

Üheks üldlaulupeo ettevalmistusetapiks kujunes «priiusepäeva» tähistamine tema õigel tähtpäeval, s. o. 26. märtsil. Kui aasta alguses polnud veel laulupeo luba käes ja selle saamine oli üldse kahtlaseks muutunud, siis kavatseti korraldada kohalikke pidustusi, et tehtud ettevalmistusi mitte raisku minna lasta. Laulupeo luba saabus aga viimasel minutil, veebruarikuus, ja siis tekkis kahtlus, kas maksab üksikpidustusi enam pidada. Mõned ei tahtnud nendest loobuda, sest arvati, et need on üldlaulupeo proovina niisama kasulikud kui kooriharjutused. Pealegi ei pääsenud kõik soovijad üldlaulupeole.[1] Paistab siiski, et «priiusepäeva» korraldamise eesotsas seisid peamiselt pastorid, kes aimasid, et üldlaulupeol nad ainujuhtivat osa etendada ei saa, ja peaksid nüüd soodsa võimaluse ära kasutama.

Eriti ulatuslikuks kujunesid pidustused Tartu linnas, kus asja organiseeris energiline pastor A. H. Willigerode. Tartu pidustuste etteotsa seati lähema ümbruskonna valdade talupojad, kuna see pidi näitama eesti talurahva suuri edusamme pärisorjusest vabastamise tulemusena ja tänulikkust mõisavanematele. Organiseerijaks oli Tartu-Maarja kogudus, kuid pidustustel kutsuti abiks ka «Vanemuise» selts, kes kasutas võimalust kogemuste saamiseks suure kontserdi ja rongkäigu läbiviimisel.

«Priiusepäeva» tähistamiseks oli loodud ametlik alus: Liivimaa konsistoorium võttis juba veebruari alguses otsuse vastu, et tähtpäeva märgitaks kirikuis eri jumalateenistustega.[2] Kuna 25. märts oli kirikupüha (maarjapäev), siis kanti «priiusepüha» sellele päevale; ilmalikud pidustused pidid toimuma järgneval päeval, 26. märtsil, kuigi see oli harilik nädalapäev, kolmapäev.[3] Konsistoorium lubas ka 26. märtsil jumalateenistust pidada.[4]

[1] N. Dörp. Ztg. 18. VI 1869, nr. 139.
[2] «Golos» 12. II 1869, nr. 43.
[3] Rosenthal, lk. 59. (H. Rosenthal nimetab ekslikult 25. märtsi pühapäevaks.)
[4] N. Dörp. Ztg. 25. III 1869, nr. 70.

Nõnda panid ametliku aluse 26. märtsi pühitsemisele Liivimaa kirikujuhid, ent avalikkusele püüti näidata, et algatus tuli talupoegade ringkondadest. Eriti aktiivne olevat olnud Tartu-Maarja kihelkonna rahvas, kellele suvine laulupidu tundunud ainult hilinenud järelpeona. Rahvas öelnud: «noorikule pantas vannikut sajapäeval pähä!» Ta polevat 26. märtsilgi ainult jumalateenistusega leppinud, vaid nõudnud ka ilmalikku pühitsemist: «Kun laulatust om, sääl om ka sajapidamist.»[5] Isegi säärast «rahvaalgatust» võis inspireerida Willigerode, kuna «priiusepäeva» tähistamine oli tähtsaks momendiks balti sakslaste poliitikas.

Pidustuste eeltööd Tartus algasid varakult: 9. veebruaril peeti Maarja kihelkonnakoolimajas vallavanemate ja vöörmündrite nõupidamine, mis määras 25. märtsiks kirikliku ja 26. märtsiks ilmaliku pühitsemise. Valiti 8-liikmeline, talupoegadest koosnev korraldav komitee. Kolm vallavanemat pidid kõnet pidama. Pidustustel pandi valitsema eesti keel; eestlaste ja sakslaste, maa- ja linnarahva vahelt pidid selleks puhuks langema kõik vaheseinad. Kutsuti kaasa ka «Vanemuise» selts, kes olevat lootnud, et pakutava abi eest talupoeg toetab teda eeloleva laulupeo korraldamisel; selts andis ka oma korteri kasutada, sest pidusöök ei mahtunud ainuüksi kihelkonnakooli ruumidesse.[6]

Asuti hoolikalt eeltöid tegema, eriti kontserti ette valmistama. Rahvast rusus aga vaesusehäda, nii et mõned tahtsid pidusöögi ära jätta ja vastava summa vaestele anda.[7] J. V. Jannsen oli viimase seisukoha vastu ja väitis: vaeseid peab ilma selletagi abistama; ta vihjas säärastele, kes ise kedagi toetada ei taha, kuid püüavad alati olla teiste toetuste väljajagajateks.[8] See oli sihitud küll paljude pastorite silmakirjatseva «heategevuse» pihta.

Sakslased püüdsid igal juhul pidustusi läbi viia. Eelinformatsioonis rõhutati rahva suurt initsiatiivi ja imetleti tema üleolekut suruvast näljahädast säärasel ajal, «mil raha leiva peaaegu üles kaaluma peab»[9]. Pidustuste kava tehti aegsasti teatavaks ja reklaamiti laialdaselt.

---

[5] N. Dörp. Ztg. 25. III 1869, nr. 70.
[6] Sealsamas.
[7] Sealsamas.
[8] E. Post. 26. III 1869, nr. 13.
[9] N. Dörp. Ztg. 19. III 1869, nr. 65.

25. märtsi hommikul kogunes Tartu kihelkonnakoolimajja rohkesti eestlasi «oma mustades vatmankuubedes». Algas talurahva rongkäik, nagu seda olevat korraldatud juba 1819. aastal. Siis olnud rahvas vihane balti sakslaste vastu, nüüd aga olevat sõbralik, pidades neid oma vendadeks. Muidugi leidunud ka rahulolematuid nagu alati. Rongkäik oli pidulik: ees kõndisid peomarssalid, siis pidukomitee esimees Karl Weber Vesnerist kahe lipukandjaga. Järgnesid pastor A. H. Willigerode oma abilisega ja auvõõrad; siis tulid eestlastest ametimehed, koolmeistrid jne. Talupoegadest ametimeeste avalik demonstratsioon pidi tõestama rahvale antud isikuvabadust ja mõisnike tagasitõmbumist ühiskondlike funktsioonide täitmisest. Rongkäik liikus üle Toomemäe Maarja kirikusse, kus toimus pidulik jumalateenistus. Rahvast oli rohkesti kokku tulnud, nii et kõik soovijad ei mahtunud kirikusse. Olevat loetud suureks auks, et ühiskondlikud «tipud» viibinud isiklikult alandliku eesti rahva jumalateenistusel.[10] Kirikus lauldi oreli ja orkestri saatel, lõpuks isegi Vene riigihümni.[11]

Teisel päeval, 26. märtsil, toimus uus rongkäik. Selle eesotsas kõndisid kaheksa peomarssalit; järgnesid Tartu-Maarja pastor ja köster. Pasunakoori järel kõndisid «lauljannad linnast ja maalt, neiud ja naised valgete rätikutega peas ja punavalge lindiga kokku seotud rohelised mirdioksad pihikul». Järgnesid Tartu-Maarja meeslauljad, «Vanemuise» koor ja auvõõrad. Kirikus toimus suur vaimulik kontsert, mille taolist polnud Tartus veel kuuldud-nähtud. Seal esinesid Väägvere pasunakoor ja Tartu-Maarja segakoor; viimast juhtis A. H. Willigerode. Esinesid ka «Vanemuise» mees- ja segakoor; meeskoor laulis eraldi, igas kontserdiosas ühe pala. Pakuti vaheldust ka koorižanriliselt: mees- ja segakoor koos laulsid *a cappella*, kuid segakoor üksinda esines rohkem orkestri saatel, ühes laulus ka solistiga.[12]

Kava koosnes koraalidest ja vaimulikest koorilauludest, millest mitmed kuulusid üldlaulupeo kavasse. Saksa klassikute ja keskpäraste komponistide koorilaulude kõrval püüti pakkuda ka omamaist loomingut. Kavas leidus Põltsamaa pastori

[10] N. Dörp. Ztg. 27. III 1869, nr. 72.

[11] Sealsamas.

[12] N. Dörp. Ztg. 19. III 1869, nr. 65; H. Rosenthal nimetab ka Tartu-Maarja naiskoori esinemist (lk. 60), kuid see pole usutav, sest eesti naiskoore tol ajal ei eksisteerinud.

E. Hörschelmanni algupäraseid koorilaule, Tartu Ülikooli muusikaõpetaja Fr. Brenneri ja eestlase A. Thomsoni eelmänge pasunakoorile, J. V. Jannseni laule, Fr. Brenneri ja Punscheli koraaliseadeid jne.[13] Säärane kava pidi demonstreerima balti saksa kultuuri kõrgeid saavutusi ja mõju tärkavale eesti muusikakultuurile.

Koorid esinesid hästi ja jätsid võimsa mulje. Eriti vaimustunud linna lihtrahvas, sest eesti koorid polnud oma publikule varem midagi selletaolist pakkunud. Üks naine olevat teisele sosistanud Willigerode kohta: «Mis sel pastoril peaks ometi pähe läinud olema, et ta tuleb harilikus kuues kirikusse ja ähvardab rahvast kepiga?» Ent kontserdi lõpus olnud sama naine pisarateni liigutatud ja tunnistanud seda kõige ilusamaks päevaks oma elus.[14]

Suurt pingutust nõudis kontsert ka kogenemata lauljailt, ja kordaminek pani neid rõõmustama. Kõige paremini olevat õnnestunud Faschi figureeritud koraal Väägvere pasunakoori saatel, nii et see kõlanud lausa grandioosselt.[15]

Kirikust lahkuti jällegi rongkäigus; «Vanemuise» selts avas teel esmakordselt oma uue toreda lipu. Raekoja juures lauldi riigihümni. Koos Väägvere pasunakooriga mängis rongkäigus ka «Vanemuise» pasunakoor, mis oli hiljuti ellu ärganud, kuid peagi jälle vaibus. Peo muusikaliseks «naelaks» kujunes saksa viisiga isamaalaul, millele olid loodud päevakohased eestikeelsed sõnad ja mis sai kihelkonna «juubelipeo lauluks». Kontserdi puhastulu määrati eesti üliõpilaste toetuseks,[16] kuid pole andmeid selle tegelikust kasutamisest, samuti pole selgunud see «lemmiklaul».

Kihelkonnakoolimajas algas kell 2 pidusöök. Auvõõraste lauas istusid Tartu õppekonna kuraator krahv Keyserling ja teised ametimehed. Külalisteks olid kutsutud ka eesti ametimeeste naised. Oli kaetud ainult 5 lauda, nii et rahva rohkuse pärast toimus söömine 3 vahetuses. Loeti ette tervitusi ja tõsteti klaase kõrgete riiklike ametimeeste auks. Tervisejoomiseks oli pandud sõna võtma peamiselt eestlasi, et jääks mulje nende juhtivast osast peol. Raadi vallavanem Jaan Raag tervi-

---

[13] E. Arro, lk. 54.
[14] Rosenthal, lk. 60.
[15] N. Dörp. Ztg. 28. III 1869, nr. 73.
[16] N. Dörp. Ztg. 27. III 1869, nr. 72.

tas kuberneri, kellele allusid vallavanemad. Kubernerile saadeti tervitustelegramm ja saadi ka vastus.

Luunja vallavanem Mihkel Purrik tervitas «maavanemaid», s. o. aadellikku omavalitsust. Ta ütles sakslaste kiituseks, et need olevat õpetanud eestlasi põllutööd tegema ja toonud ristiusu, algul orjastanud ja hiljem vabastanud. See oli balti sakslastele vajalik kiidulaul, ilmselt nende endi koostatud või suunatud. Seepeale saadeti tervitustelegramm Liivimaa maanõunikule W. v. Strykile.

Vesneri valla vöörmünder ja kihelkonnakohtu kaasistuja Karl Weber kõneles «väga värskete sõnadega» Garlieb Merkeli raamatutest, mis kujutavat endisi aegu halvast küljest. Enne tundnud talumees saksa ees hirmu, nüüd istuvat saksad rahva seas. Kõne oli muidugi pastorliku retoorika kõrgemate reeglite alusel koostatud ja talupojale pähe tuubitud.

Kambja pastor Hasselblatt meenutas Liivimaa aadli paremaid mehi, kel olevat eestlaste saatus alati südamel olnud, ja laskis elada õppekonna kuraatorit Keyserlingi.

Tartu Ülikooli rektor G. v. Oettingen vastas Karl Weberi kõnele eesti keeles: Tartu Ülikoolis on 1819. a. peale õppinud palju eestlasi ja tublideks haritlasteks saanud. Ülikooli abil paranevat ka rahvakooli olud. Ta laskis elada eesti kooli sõpru.

Pidusöögil õhutati improvisatsioonilist sõnavõttu, milles eestlased olevat näidanud «tublit looduseandi».[17]

Kambja pastor ja praost Hasselblatt pöördus eestlaste poole püüdega kunagist orjusesüsteemi õigustada: see olevat valitsenud kõikjal ja Venemaal alles hiljuti kaotatud. Nüüd aga kuuluvat Eestis juba neljandik maast talurahvale ja meil eksisteerivat säärane vallaomavalitsus, mis Saksamaalgi veel puudub. Rahvaharidus näitavat tõusu, nii et kirjaoskamatuid olevat juba vähem kui Prantsusmaal. Isegi kerjuslapsed õppivat Liivimaal lugemist! Tänast kontserti poleks võinud 50 aasta eest toime panna, ja mis saavat veel 50 aasta pärast, kui nõnda edasi läheb? Ta hüüdis: elagu eesti rahvas! See oli osav tõsiolude moonutamine ja rahva nõudmiste petlik lämmatamine. Sõnarikas vöörmünder Karl Weber laskis elada oma kihelkonna pastorit Willigerodet. Vastuses põikles Willigerode tunnustusest kõrvale ja nimetas ennast ainult koguduse «tare-

[17] N. Dörp. Ztg. 29. III 1869, nr. 75.

Vaade Tartule Puiestee tänavalt (Fr. Schlateri lito 1850. a. paiku).

«Priiusepäeva» kontserdikava.

Suur Jubeli-Kontserti programm.

26. Märtsil 1869. Hakkatus kel 10 e. l.

I.

1.	Koraal, seggakoor pasfuna mängoga,	F. Mendelssohn.
2.	Taweti laul 23, 1–5 seggakoor	B. Klein.
3.	Taweti laul 97, meestekoor	B. Klein.
4.	Taweti laul 19. 1. 5. 6. seggakoor mängoga,	L. Beethowen.

II.

5.	Koraal, seggakoor mängoga	W. A. Müller.
6.	Taweti laul 84, 2–4. seggakoor	B. Klein.
7.	Taweti laul 34, 9. meestekoor	Chr. R. Rink.
8.	Palwe, seggakoor mängoga	H. E. Möhnl.

III.

9.	Koraal, seggakoor mängoga	K. F. Ch. Fasch.
10.	Koor, meeste ja naeste healedega	J. A. P. Schulz.
11.	Tänuo, meestekoor	G. Neumann.
12.	Suur koor, meeste ja naeste healde ja mängoga	J. Haydn.

Anustatud

Eesti kihhelkondade õppetajatele, köstridele ja laulojuhhatajatele.

Tarto liñna meeste-lauloselts „Wannemuine“ on rigi seestpiddise tallituste ministri herra polest lubba pallunud ja sanud, läbbiwadatud ja kinnitatud programmi järrele tännawo suuwel Tarto liñnas Eestirahwa 50-aastase priuse mällestusseks **Jubeli- ja tänno-laulopiddo** piddada ja seks kõik Eestikoggoduste laulokorisi kokkokutsuda. — Selle põhja peal on al nimmetud seltsiliikmed piddo-komitéeks kokkoheitnud, kes sedda laulopiddo ettewalmistab ja juhhatab. Sesamma komité pallub nüüd praeguse kutsekirja läbbi Teid omma koggoduse meeste-lauljatega Tarto tulla ja sest Jubeli-tänno-laulopiddust sõbralikult osjawõtta. Kallis priuse kingitus on 50 aasta eest **kõige** Eestirahwale antud, sepärrast pallume ka **kõiki** lauljaid, kes eestikele laulda wõiwad ja tahtwad, meitega ühhes sures koris selle kalli ande eest tännolaulo laulda.

Sepärrast pallub piddo-komité Teid nõnda hea olla ja kõige hiljemaste 3 näddala aeal sia wastust sata: **kas ja kui mitto lauljat** Teie poolt piddule sawad tullema? Komitéel on sedda teadust isseärranis sepärrast tarwis, et **piddolaulud** neile, kes Jubeli-piddust lubbanud ossa wõtta, ni aegsaste kui ial wõimalik, õppimiseks wõiksid kätteläkkitatud sada. Need trükkitud laulud antakse piddo-lauljatele ilma hinnata. — Wastused sadetakse praos **A. H. Willigerode** ehk **J. W. Jannseni** adressi al Tarto.

Sesinnane Jubeli-laulopiddo saab 3 päwa kestma ja **18. Junil** algama.

Kõiki lauljaid pallutakse nõnda kokkotulla, et 17. Junil pärrast lõunat kello **2** kirriko-kontserti ülleüldine ehk peaproow wõib ärrapeetud sada.

Essimesel piddopäwal (18. Junil) saab Maria-kirrikus enne lõunat seks pallutud õppetajate läbbi Tänno-Jummala-tenistus ja pärrast lõunat waimolik kontsert ollema. Pärrast sedda tullewad wõerad laulojuhhatajad piddomaeasse kokko ja wõtwad liisko: kuida lauloseltsid omma lippude al, ni kui se kellegil on, piddorongis ühhe teise järrel peawad käima sama, ja se järg jääb kõige piddo aeaks.

Teisel päwal (19. Junil) on enne lõunat ilmliko-kontserti proow ja pärrast lõunat ilmlik kontsert, kui ilm selge, sündsas rohtaedas, kuhho piddo-rongis musikomängo ja piddolippude al miñnakse. Sepärrast on wägga sowida, et iggal laulokoril omma seltsilip olleks kasa todud. Pärrast ilmliko kontserti lähwad kõik need piddowõerad, kes sest tahtwad ossa wõtta, piddo-õhtosõmaaeale kokko.

Kolmandamal päwal (20. Junil) tullewad jälle kõik lauljad piddomaeasse kokko ja lähwad sealt rongis, nisamma kui eile, sündsa kohha peale **wõido-laulusi** laulma. Siin ei laula mitte kõik korid ühhes kous, waid igga koor sedda laulo, mis ta kõige parrem teab mõistwad. Ka siin lähhäb järg liisko järrele.

Pidukomitee üleskutse laulupeost osavõtmiseks.

Igga laulokoor, tulgo maalt ehk muialt liñnadest, tulleb Tartus esmalt Ropkoi-ulitsas Wannemuine seltsimaeasse kokko, kus wastowõtjad piddotallitajad neid terretawad ja korteri juhhatawad.

Kui kül piddokomité kokkotullewa piddowõerastele korteri ilma hinnata walmis murretseb ja muido, mis tal wõimalik on, omma wõeraste kergituseks ja rõmuks hea melega tahhab tehha, — siiski ei olle tal ommeti mitte wõimalik, wõeraste üllespiddamise eest omma kullo peal murretseda, waid peab palluma, piddo ossawõtjaid sedda isseenneste holeks wõtta. Meie kõik rõmustame ennast, laulame kituse laulo ja tulleme Jubeli-pidduks kokko omma 50 aastast priust mälletama, agga kanname iggaüks isse omma kullo.

Mis muido weel igga lauljal piddo aeal tarwis teada on ja tähhele panna, saab ühhe kaardi ehk pilleti peal seisma, mis igga lauljale Tarto tulles piddomaeas kätte antakse.

Kui nüüd piddokomitéel egga kellegi innimesel teadmata ei olle, et tännawune aasta kehwa ja leiwapuduline on, ja kui ommeti sesinnane leiwakehwa aasta ühhelhobil meie rahwa Jubeliaasta on, — siis ei tulle jo kumbgi assi innimestest. Meie peame sellegipärrast üllesnäitma, et meil omma priuse eest tännolik südda Jummala ja Keisri wasto rindus tuksub. Meie järreltullejad ja lastelapsed ei pea meid mitte laitma, kui ep olleks meie ni tähtsat päwa mõistnud mälletada. Ni kaua kui Eestirahwas maa peal ellab, ei olle tal nisuggust Jubeli-päwa weel olnud; kas ta nüüd omma tänno mitte lauldes ei pea tunnistama? —

Sesinnane piddo ei olle jo mitte ühhe ehk teise seltsi, liñna, kihhelkonna ehk walla piddo, waid terwe Eestirahwa piddo, ellago nemmad, kus ial ellawad; sepärrast kutsume ja pallume meie kõiki Eestilauljaid ja kes muido omma rõmotunnistuseks sest awwalikust Jubelipiddust tahtwad ossa wõtta, Tarto tulla ja siin ühhes kous issiennestele kinnituseks ja kõige maailmale tunnistuseks laulda, et meie õnsa keisri Aleksandri I. armokingitusest mõistame luggu piddada ja sedda mõistlikult prukida.

Lõppetuseks pallume weel kõiki häid innimesi, kes Eestirahwa sõbrad on, temmale head sowinud ja weel eddespiddi sowiwad, ka ommalt poolt armastuse lahkuses meie rõmopiddo eddasi awwitada.

Tartus, 13. Märtsil 1869.

Piddo-komité liikmed:

A. H. Willigerode. J. W. Jannsen. J. Hurt. A. Eschscholz. J. Mielberg.
A. F. Obram. A. Kordt. A. Luig. J. Ottas. A. F. Hoffmann.
J. Glück. J. Maddisson. P. Zirkel. P. Lestmann. H. Rosenthal.
C. Hohlfeld. C. Laakmann.

P. S. Wastuse andmisega pallutakse wägga töttada.

Maja Tähe tänavas, kus asus «Vanemuise» selts ja laulupeo komitee.

Arvatavasti Kanepi Kaagvere pasunakoor, 1869.

poisiks». Ta laskis elada Tartu-Maarja kogudust ja köster Luigi, kes olevat niisama armastatud mees kui pastorgi.

Järgnes teine laudkond. Nüüd istusid aukohal eesti naislauljad. Kirjalikke tervitusi oli saabunud teistestki maakondadest, samuti viibisid kohal naabervaldade koolmeistrid ja vallavanemad, nii et sakslased võisid rahuloluga konstateerida, et peol on eesti rahvast representeeriv ilme.

Lauas jätkusid kõned lõbusas meeleolus, vaheldudes Väägvere pasunakoori muusikapaladega. Suurt rõõmu valmistas «Vanemuise» seltsi küllatulek J. V. Jannseniga eesotsas. Ent saal oli seevõrra rahvast täis, et külalised pidid «vennatervituse» ütlema õues. Lauldi ja vahetati tervituskõnesid ning lahkuti hurraahüüete saatel.

Kolmanda laudkonna aukohal istusid pastor Willigerode, köster Luig ja Väägvere pasunakoor. Temperamentne erupastor K. Körber plahvatas kergesti sõnavõttudeks. Väägvere pasunakoori meisterliku esinemise ajal tõusis Körber lauast, lähenes orkestrile ja kuulas mängu hoolikalt. Lauda tagasi tulles küsis ta Willigerodelt muusikameeste päritolu. — Väägverest, vastas küsitav. Körber mõtles veidi ja alustas siis kõnet: «Ei, see nimi pole mitte Väägvere, vaid Vägevveri. Vägevveri, priiveri paneb need pasunad hüüdma, ilusasti, toredasti, nagu viimsepäeva pasunaid. Priimees on priiuspidu pasunad pannud hüüdma. Kostku nende hüüd üle maa ja virgutagu need hüüded prii rahvast säärast vägevat verd omandama, nagu neil siin. Langegu Vägevvere pasunate kõlaga orjarahva Jeeriku müürid. Külvake soola langenud orjuse müüride varemetele, et orjaokkad iial enam ei saaks priirahva vägevat verd vangistada. Tühjendan klaasi vääramata vägevavere terviseks.» Selles improvisatsioonis, mille Väägvere koori liige J. H. Virkhaus sealsamas enam-vähem täpselt üles kirjutas, kõlab toredat eesti keele sõnademängu, kuid ei puudu ka vana ratsionalisti siiras poolehoid vabadusideele.[18]

Lauakõnedes lasti veel kõiki tähelepandavaid tegelasi elada. Pidusöök lõpetati vaimulikus laadis.

Pärast sööki käidi rongkäigus linnapea Kupfferit, õppekonna kuraatorit Keyserlingi ja rektor Oettingeni serenaadilaulmisega tervitamas. Siis siirduti rongkäigus «Vanemuisesse» vastukülaskäigule. «Vanemuise» seltsimajas oli pidulaud kaetud 150 ini-

[18] J. H. Virkhausi mälestused [käsikiri].

mesele, kuid rahvast kogunes hulga rohkem. Lauas joodi keisri, paljude ametiisikute ja eesti tegelaste terviseks; kõnelesid haritlased ja lihtmehed läbisegi.[19] Koosviibimistel kõneldi rohkesti ka eelolevast laulupeost,[20] ja käesoleva peo ladusa kulgemise põhjal ennustati suvise laulupeo õnnestumist.

Ka ametlikult võeti Tartu «priiusepidu» üldlaulupeo eelproovina: õnnestunud rahvarohke rongkäigu alusel olevatki Tartu politsei loa andnud laulupeorongkäiguks.[21] Muidugi aitas kaasa ajakirjanduse liialdatud tunnustus Tartu «priiusepeole». Rahvas olevat näidanud, et ta oskab pidu pidada. Avaldati soovi, et suvine pidu oleks samasugune.[22]

Tartus korraldatud kontserdi kohta avaldati ajalehes «Neue Dörptsche Zeitung» eri arvustus, mida juhtus väga harva, eriti eesti kooride esinemiste puhul. Kontsert olevat heaks märgiks vabastatud eesti rahva edasijõudmisest ja vabastamise kasust, samuti rahuldanud kontsert kõik kunstilised nõuded. Arvustus kõneles isegi üksikute häälerühmade võimetest ja tegi sellest üldistavaid järeldusi. Laulukoori saatvalt pasunakoorilt olevat oodatud üleva silmapilgu kohast rahulikkust, mis jäi vist puudu. Vigadest võivat visa harjutamise ja lihtsamate palade valimisega üle saada.[23] Järgnes arvustus «Vanemuise» koori kohta, keda ei tunnistatud palju paremaks keskmisest maakoorist; arvustus tundub mõnevõrra sihilikuna.

«Priiusepäeva» pühitsemist organiseeriti ka teistes kihelkondades. Tundub koguni, et sellega taheti üldlaulupeo korraldamist mõttetuks teha, sest kinnitati, et säärasest «priiuse» tähistamisest juba jätkuvat. Neile kaalutlustele pidi isegi laulupeo üldkomisjon vastu astuma, toonitades, et pärisorjusest vabastamine on ometi ülemaalise tähtsusega ajalooline sündmus, mida ei saa ainult kohaliku pidutsemisega ära märkida.[24] Kuidas toimus «priiusepäeva» tähistamine kihelkonniti, sellest leiame üsna napilt andmeid. «Eesti Postimees» tõi üldsõnalisi teateid, ainult «Neue Dörptsche Zeitung» püüdis näidata kohalike pidude suurt sisulist tähtsust.

Hoolimata sellest, et «priiusepäeva» pühitsemine toimus

---

[19] E. Post. 2. IV 1869, nr. 14.
[20] E. Post. 9. IV 1869, nr. 15.
[21] Ml. 1929, lk. 173.
[22] N. Dörp. Ztg. 4. IV 1869, nr. 79.
[23] N. Dörp. Ztg. 28. III 1869, nr. 73.
[24] N. Dörp. Ztg. 1. IV 1869, nr. 76.

pastorite initsiatiivil ja käe all, aitas see siiski suvist üldlaulupidu ette valmistada: koorid said esinemiskindlust ja kogemusi rongkäigu tarvis. Lisaks propageerisid kohalikud pidustused eelolevat suurpidu.

Kuid «priiusepäeva» tähistamine kandis endas tugevat poliitilist tendentsi. Kõige aktiivsemalt tegutses ajaleht «Neue Dörptsche Zeitung», kellele seisis lähedal A. H. Willigerode. Ajaleht tõi Tartu pidustustest neljas numbris äärmiselt detailse ülevaate, mida eestlasi puudutavate sündmuste puhul tavaliselt ei juhtunud. Pidu olevat demonstreerinud Baltimaadel valitsevat idüllilist «kodurahu» ja süvendanud mõisniku ning talupoja sõbralikke suhteid, jäädes sellisena kõigile mälestusse.[25] Balti saksa ladvik püüdis oma «südamlikku sõprust» talurahva vastu näidata ka tegudes: 1869. a. märtsi mälestuseks määras Liivimaa rüütelkond 10 000 rubla põllutöökooli asutamiseks.[26] Tegelikult oli mõisnike algatus suunatud Eesti Aleksandrikooli asutamise pidurdamiseks ja pidi eestlasi üldhariduslikest koolidest eemale tõmbama.[27]

Liivimaa «priiusepäeva» väliselt ülespuhutud ja poliitiliselt tendentslik tähistamine äratas Vene ajakirjanduses põhjendatud pahameelt. Juba 1869. a. veebruaris kritiseeris Peterburi ajaleht «Golos» Liivimaa konsistooriumi otsust «priiusepäeva» pühitsemiseks: pärisorjuse kaotamine avas tee sotsiaalsetele reformidele, kuid jättis Liivimaa talurahva ilma maata; suurem tähtsus olevat Vene talurahva vabastamisel 1861. aastal, kuna see andnud rahvale maa. Eestlane ise öelnud 1819. a. seaduse kohta: uus sadul, aga vana hobune! Talupoja elu olevat 50 aasta jooksul küll muutunud, kuid balti saksa ajalehed omistavat liiga suurt tähtsust 1819. a. seadusele.[28]

Pärast «priiusepäeva» pühitsemist võtsid Vene ajalehed uuesti kritiseerivalt sõna. Balti saksa ajakirjandus olevat täis pidustuste kirjeldusi, seejuures rõhutatavat aina sakslaste ja eestlaste täit leppimist. Vana vaenu asendavat uus sõprus. «Golos'i» arvates olevat need pidustused taotlenud ainult Balti erikorra säilitamist.[29] Vene ajalehed väitsid õigesti, et 26. märtsi pühitsemine polnud rahva ettevõte, kuna selle algatas

[25] N. Dörp. Ztg. 31. III 1869, nr. 75.
[26] N. Dörp. Ztg. 8. IV 1869, nr. 82.
[27] H. Kruus, Eesti Aleksandri-kool, lk. 67.
[28] «Golos» 12. II 1869, nr. 43.
[29] «Golos» 11. IV 1869, nr. 101.

ja tegi rahvale kohustuslikuks Liivimaa konsistoorium. Pealegi toimusid pidustused sakslastega eesotsas ja saksapärases vormis — rongkäikudega lippude lehvides, lintidega mütsidel, pidusöökidega koolimajades jne.[30] «Kui palju kõnesid ka pastorid kirikuis pidasid, kui palju kõnelesid ka taluomanikest vallavanemad, kui palju lõunasööke korraldati ka leeri- ja koolimajades, siiski jääb Liivimaa 26. märtsi juubel, hoolimata kõigist balti saksa ajakirjanduse vaevanägemistest, kiriklikuks pidustuseks ega saa kunagi rahvapeoks,» kirjutas «Golos» üsna märkitabavalt.[31]

Vaidlused «priiusepäeva» ümber kestsid mitu kuud ja puhkesid uuesti laulupeo ajal. Balti sakslaste seisukohti kaitses ägedalt pealinna mõjukas saksa ajaleht «St. Petersburger Zeitung». Pidusid polevat sakslased lavastanud, vaid talupoeg sõitnud kohale omal kulul. 1819. a. seadus olevat talle siiski õiguse andnud maad rentida ja osta, mille tähtsust Vene ajakirjandus ei oskavat hinnata. Maa jagamine tasuta, nagu toimus Venemaal, langetavat selle produktiivsust ja võivat laostada kogu talurahvakihi. 1819. a. seadus olevat siiski pannud tugeva aluse Baltimaade talupojakihile.[32]

Vene ajalehtede kriitikat pidi ka J. V. Jannsen eesti lugeja ees tagasi tõrjuma. Ta sõitles oma lehes «priiusepäeva» arvustajaid: «Mis muidu mõni kandiline pea ehk umbkeelemees siin ja seal suu ehk sulega kõrvast püüdnud ütelda, sellepärast ei maksa mitte sulge märjaks teha.»[33] Ent Jannseni arukas tütar Koidula kõneles erakirjas teisiti: «priiusepidu» tähistajaks olevat kirik, kuigi pastorid väitvat, et «kogukond» seda tegi. Nüüd nägevat kirikumehed kurja vaeva valitsusele selgitamiseks, et eestlaste ja sakslaste vahel valitsevat «armastuslik vahekord».[34] Balti saksa ülakihid hakkasidki taotlema lähenemist eesti talurahvale, vastukaaluks kasvavaile vene mõjudele. Muidugi pakkus «priiusepäeva» pühitsemine häid võimalusi idüllilise kodurahu demonstreerimiseks, kuigi sel puudus tõeline alus.

Kui balti sakslased ülistasid talurahva vabastamist nagu suurt heategu, siis eesti ajakirjandus püüdis veidi meelde tule-

[30] «Golos» 17. IV 1869, nr. 107.
[31] «Golos» 18. IV 1869, nr. 108.
[32] St. Pet. Ztg. 15. VI 1869, nr. 156.
[33] E. Post. 9. IV 1869, nr. 15.
[34] Koidula M. Veskele 5. IV 1869. KM KO, F. 149, M. 5:15.

tada orjapõlve viletsusi ja ülekohut. «Pärnu Postimees» kirjutas: «Pärispõli oli üks raudne põli, üks kibe hädapõli, kus inimesel inimese õigust polnud, vaid temaga tehti otsekui iga peremees oma karielajatega, neid müüdi ja osteti otsekui elajaid, piinati ja vaevati, nii palju kui keegi tahtis ja kuida see ta meelest hea oli; ükski koer ei haukunud selle järele.»[35] Nõnda tänati küll «priiuse» eest, ent meenutati sel puhul ka kunagi tehtud ülekohut.

---

[35] P. Post. 26. III 1869, nr. 13.

Laulupeo repertuaari õppimisega tulid koorid napist ajast hoolimata üsna hästi toime, ent ees seisis veel raske küsimus: kuidas pääseda Tartusse? Polnud ju meie maal raudteid, Tartu—Peipsi laevaliini said kasutada ainult üksikud kihelkonnad, näit. Räpina. Postvankreid ei suutnud kehvad maainimesed üürida, ainult üksikud jõukamad võisid endale säärast luksust lubada. Linnarahvas sõitis kohale suurtel voorimeeste plaanvankreil, kuhu mahtus palju inimesi. Sääraselt saabus Tartusse «Estonia» koor, samuti Sindi vabriku koor, kelle sõidukulud kandis vabrikuvalitsus. Sindi vabriku omanik Wöhrmann kavatsenud koguni vabriku juures töötava kooli õpilased Tartusse laulupeole saata, seejuures neile ülalpidamise anda ja sõidukulud kanda.[1] See kavatsus ei teostunud, küllap käisid kulud üle filantroopilise vabrikandi jõu ja tahte.

Talurahvas kasutas muidugi oma hobuseid ja töövankreid. Soome külalised Svan ja Aspelin sõitsid posthobustega Tallinnast Paide kaudu Tartusse ja nägid teel rohkesti laulupidulisi liikumas. «Nad sõitsid pikkades, enamasti kaetud vankrites, millesse mahtus umbes 8—10 meest. Mida ligemale Tartule jõudsime, seda vilkam oli liiklus.»[2] Suure-Jaani lauljad sõitsid tavalistel vankritel, igal vankril istus 4 meest. Teel peatuti puhkuseks koolimajades. Sõitjatele pakkusid suurt huvi võõrad paigad ja varasuvine kaunis loodus, sest talupoeg pääses ju harva kodust kaugemale. Suurejaanilased mäletasid: «Suurt Võrtsjärve veekogu nähes jooksime palja jalu ja kastsime jalgu selle veega kui lapsed, kas või põlvini. Tee äärest leidsime õitega puid, nendega sõitsime linna sisse.»[3] Paar penikoormat Tartust eemal oli peolesõitjate gruppi tabanud ränk vihmasadu, kuid see ei jahutanud nende vaimustust:

---

[1] P. Post. 2. VII 1869, nr. 26.

[2] Svan, lk. 224.

[3] A. Rästas, Ajalooline traditsioon Suure-Jaani kihelkonnast. KM KO, F. 199.

«Kõlava laulu ja mürisevate pasunatega julgustasid nad oma meelt. Nad mõtlesid homsest päevast ja järgnevaist päevadest ja lootsid, et taevas siis oleks neile sõbralikum. Ja selles lootuses nad ei pettunud.»[4]

Kehvemal rahval ei jätkunud sõiduks hobuseidki ja paljud pidulised tulid Tartusse jalgsi. Nõnda pidi väike grupp osavõtjaid Vastseliinast jalgsi kõndima ligi 100 versta, sest kibeda sõnnikuveo pärast ei raatsitud taludest hobuseid anda. Matkajad kandsid veel turjal nädala jaoks varutud leivakotti, sest linnast toidusaamise lootusi polnud, pealegi tuli oma leivakott linnakaubast odavam.[5] Jalgsi olevat tulnud mitmedki koorid, ainult mõned vankrid kraamiveoks kaasas.[6] Reisiraskused ei langetanud tuju — Tartusse jõudes olid kõik «prisked, täis ootust ja lootust»[7]. Kõneldi isegi jalgsitulekust 200 versta kauguselt.[8] Põltsamaalt saabus teiste pealtvaatajatega koos 19-aastane noormees Karl August Hermann (tulevane muusikamees ja laulupidude juht), kes sai suuri elamusi ja tõuget edaspidiseks muusika-alaseks tegevuseks. «Jah, need päevad ei lähe iialgi mu meelest ära,» meenutas ta hulk aastaid hiljem.[9]

Sõiduks Tartusse kulus paljudel päev ja rohkemgi, teist niisama palju veel tagasisõiduks, nii et pidupäevadega kokku läks kaduma terve nädal või rohkemgi. Kuid rahvas oli valmis sedagi kaotust kandma. Muidugi tegid raskusi ka reisikulud ja siin vajas talupoeg vahel jõukamate kihtide abi. Kuusalus andsid mõisnikud, eriti Kolga krahv Stenbock, pastori sobitusel lauljatele reisiraha sooviga, «et kõik meie koolmeistrid ja mõned priid laululiikmed võisid minna oma silmaringi ja vaimu piirisid laiendama». Üks osaline mäletas: «Kolm päeva olime minnes teel, kolm päeva sääl pidul ja kolm päeva läks tagasi tulles ära, sest et siis norskavat raudruuna rakkesse panna ei olnud.» Sõideti voorivankreil.[10] Kuna Voka mõisnik von Wilcken vaatas hea pilguga Toila koori tegevusele, siis andis ta Tartusse sõiduks oma suure plaanvankri ja hobused.

---

[4] U. Suom. 15. VII 1869, nr. 56.
[5] H. Prants, Minu elukäik, Trt., 1937, lk. 108.
[6] Laulupeo album, lk. 106.
[7] Post. 25. VII 1925, nr. 197.
[8] Dörp. Ztg. 23. VI 1869, nr. 146.
[9] «Laulu ja mängu leht» 1885, lk. 49.
[10] «Olevik» 21. XI 1895, nr. 47.

Pikk tee ja suvine aeg ei võimaldanud kõigil lauljail kaasa sõita, nii et oli ainult 11 minejat.[11]

Laulupeost oli kergem osa võtta neil lauljatel ja kuulajatel, kes elasid Tartule lähemal, samuti ka jõukamal Viljandimaal. Ent kaugetel ääremaadel, kus majandus- ja haridusolud olid kehvemad ning laulukultuurgi arenes visalt, polnud väljavaated kuigi hiilgavad. M. J. Eisen meenutas, kuidas tema isa, Vigala Oese koolmeister, lubas koolipoisid laulupeole viia, kuigi Vigalast Tartusse sai 200 versta. Ent lapsevanemad naersid selle kavatsuse välja. Kardeti kaugust ja ajapuudust, ümbruskonnas ei leidunud ka ühtki plaanvankrit hulga inimeste sõidutamiseks. Hirmutasid vihmased ilmadki. Kui sõidukandidaatideks jäid ainult 11-aastane M. J. Eisen ja tema vanaisa, siis loobus viimanegi, kartes Tartu võõrast keelemurret, millega põhjaeestlane toime ei tulevat. Nõnda jäigi Vigala rahva sõit ära. Isegi Märjamaa piirides asuva Kuuda seminari õpilased ja õpetajad jäid laulupeole minemata, kuigi nad seda kavatsesid.[12] See on iseloomulik kogu Põhja-Eesti läänepoolsele osale — kauguse ja kehvuse pärast ei tulnud sealt laulupeole ei koore ega pealtkuulajaid.

«Pärnu Postimees» märkis, et peost võtab osa ainult 44 kihelkonda (meil oli siis üle 100 kihelkonna), ja küsis, kas neid rohkem polegi? Leht vastas ise: «Oh, vennikene! on küll; aga meie ei tohi siin ometigi ära unustada, missugune kehva kevade meil praegu käes on ja et kõik kihelkonnad, kus eesti keel peremees, Tartu linna ümber koos pole. Kes kaugemal elavad, neil peab juba hea rahapung taskus olema, kes hästi sõna kuuleb; sest pikk teekäik tarvitab rohkem ja viidab ka rohkem aega, ja mõlemast pole igaühel nii rohkesti käes raisata.»[13]

---

[11] Ml. 1939, lk. 119.
[12] Ml. 1929, lk. 178—179.
[13] P. Post. 7. V 1869, nr. 19.

PIDURAHVAS TARTUS

Talupojavooride kohalejõudmine tekitas suviselt vaikses Tartus rohkesti elevust. Teisipäeval «sõitis üks plaan- või suur redelvanker teise järel kord lehviva, kord hoolikalt kokkumähitud lipuga, tihedalt vankrid täidetud rõõmsa väljanägemisega noorte ja vanade meestega linna sisse eesti klubi «Vanemuise» juurde, kus reisijatele korter kätte juhatati».[1] Varsti valgus pidurahvas linna laiali ja elustas unist tänavapilti. «Igal nurgal, vürst Barclay monumendi ees, lippudega ehitud raekoja ees seisid grupid elavas jutuajamises, pidulikult riietatud, kandlega ehitud sigar («laulupeosigar») suus, enamasti eesti keelt, kuid ka sagedasti saksa keelt kõneldes, neist möödakõndivaile jalakäijatele muide üsna linnalikult teed andes.»[2]

Ent laulurahval polnud palju aega linna imetlemiseks, vaid tuli kohe tegevusse asuda. ««Vanemuine» lauljad olid küll nõuks võtnud oma armsaid lauluvendi lauluga teretada, aga lipp lipu ja vanker vankri järele tulid nii tihedasti, et see hulga rahva ja kasina aja pärast mitte enam võimalik ei olnud, vaid pidime rõõmsad olema, kui vastuvõtmise, sissekirjutamise ja pidupileti jagamisega õigel ajal valmis saime.»[3] Hobused ja vankrid paigutati seltsimaja lähedusse.[4]

Pärispeo eelpäeval kogunesid lauljad «Vanemuise» seltsimajja, kust «peomarssalid» nad ööbimiskohta viisid. Ühe koori liikmed püüti paigutada võimalikult samasse või lähestikku asuvaisse korteritesse. Koostatud nimestik oli kogu peo kestel kasutada aadressnimestikuna, mille abil leiti vajalikud isikud.[5] Linnarahvas oli pidukomitee üleskutset tõsiselt võtnud ja reserveerinud kortereid rohkem, kui vaja oligi.

«Pärnu Postimees» kirjeldas vist veidi ilustavalt: «Aina

---

[1] Rig. Ztg. 23. VI 1869, nr. 142.
[2] Sealsamas.
[3] E. Post. 5. VII 1869, nr. 26.
[4] Rosenthal, lk. 63.
[5] Sealsamas, lk. 56.

rõõm paistis iga võõra näo pealt seltsimaja poole rutates ja rahulolemine iga maja rahva silmist, kelle juures nad korteris olid, sest igas majas olid mõlemad vastastikku tutvaks ja sõbraks saanud ja igas südames pidurõõm aset leidnud; kõik kartus oli korraga kadunud.»[6] Tõepoolest leidus sõbralikke linnakodanikke, kes pakkusid säärsaabastes talumeestele oma kortereid, mõnikord toidupoolistki. Koolivaheaja tõttu leidus Tartus rohkesti tühje kooli- ja üliõpilaste tube. Maarja-Magdaleena lauljad paigutati Heinrich Rosenthali vanemate juurde. See südalinnas asuv jõuka rätsepmeistri luksuskorter andis maameestel vaadata ja imestada, «sest lauljad olid enamasti need, kes maal elanud ja ka mõned kogunisti suitsutubades üles kasvanud; sisse astudes ei julgenud kuhugi astuda. Põrandal olid toredad kõnniriided, vaibad, seintel suured peeglid, pildid, vooditel siiditekid peal, patju voodi kuhjani täis, nii et kui keegi voodisse heitis, siis teiste silmade eest patjade sügavusse ära kadus.» Külalised said pererahvalt veel hommikukohvi ja saia, õhtul teed ja võileibu. «Nii elasid lauljad kolm päeva toredas korteris ja unustamata lahkuses Tartu linnas.»[7] Säärane vastutulek oli muidugi erakordne, sest H. Rosenthal kuulus pidukomiteesse ja korteritoimkonda, samuti püüdis ta J. V. Jannseni perekonnasõbrana kõigiti kaasa aidata oma tulevase äia suure ürituse õnnestumiseks.

Vähesed lauljad said luksust nautida, enamus aga pidi leppima märksa vähemaga, küllap kannatama ka ebamugavusi. Suure-Jaani lauljatele lubas kohalik Sürgavere mõisnik peavarju anda oma majas Tartus, mistõttu nad muud ei taotlenudki. Antud korter osutus aga kehvaks, oli «üks va keldrikammer, pisike ja alam», kus maamehed ei tahtnudki öösel magada; nad eelistasid tõllakuuri pehmete heinte ja värske õhuga. Käidi vaatamas ka teisi lauljaid, kel olid paremad ööbimistingimused.[8]

Tuli ette ka nurisemist korteri pärast, ent lepitav J. V. Jannsen otsis siingi vabandust. Ühele nurisejale vastas ta: «Meil ei olnud mitte korteripuudust, vaid rohkesti, kui ka igamees ehk mitte niisugust ei saanud, kui tema meelest hea oli. Oleks ju

---

[6] P. Post. 18. VII 1869, nr. 28.

[7] August Wiera eluloo ja tegevuse kirjeldus 1853—1883. KM KO, koopiad 151:5.

[8] A. Rästas, Ajalooline traditsioon Suure-Jaani kihelkonnast. KM KO, F. 199.

võinud paremat küsida. Tuhat meest poole päevaga korterisse panna — ei ole ka kerge. Pealegi oli kõik alles esimene kord.»[9]

Lauljad käitusid võõrastes linnakorterites korralikult. Mõned linnakodanikud polevat kortereid andnud, kartes põlatud maamehi: ««Kuhu ma need k ü l a s t tulnud inimesed pean panema? Kas neid oma suurde saali pean elama asutama? Mis nägu see pärast veel oleks?» Aga kui ta eesti lauljate mõistlikku elu ja viisakat ülespidamist nägi, on ta pärast natuke häbenedes ütelnud: «Kui nad mõne aasta pärast jälle laulupidu peavad, siis on ka minu majas lauljatel ruumi!»»[10]

Lauljatele oli tehtud mitmeid soodustusi. «Lauljatel oli luba enese lauljamärgiga sisse pääseda igasse kohta; oli tema kroonu- ehk eraasutus ehk mis aga Tartu linnas nägemisväärilist näha oli. Linnas peeti kõik kolm päeva püha. Pääle selle kutsuti terved laulukoorid perekondadesse külaliseks.»[11] Tegevust jätkus ka pealtvaatajaina kaasasõitnuil. Halliste koolmeister Jaan Kitzberg oli oma 13-aastase venna Augusti Tartusse kaasa võtnud, kuigi sõita oli 100 versta. A. Kitzberg meenutas: «Magada ka aega ei olnud, kus see rahva rüsin ja kus see vaimustus, kes seal magama võis heita!» Hommikul tõusti vara üles, sest taheti kuulata pasunamängu kirikutornides.[12]

Kuna laulupeole olid kutsutud ainult meeskoorid ja mehed olid vist agaramad ka kuulajatena Tartusse minema, siis domineeris üldpildis meessugu. Seda märkis üks saksa ajakirjanik: «Kuid ainult meessugu oli siin igas elueas, alates poisist vana raugani; emad ja tütarlapsed olid välja jäänud ja suhteliselt oli neid ainult üksikuid saatjatena kohale tulnud, kuna nad muidu aastalaatadel tavatsevad lastega koos arvukalt viibida.» Ta pidas põhjuseks eeskätt põllutööhooaega. Ruumi olevat peoplatsil jätkunud, ja naiste eemalejäämine tundunud kaotusena — «pidu oleks nende läbi muutunud rõõmsamaks ja mõnusamaks». Ent teiselt poolt kahtles ajakirjanik: «isegi nõnda olid tänavad ja peoplatsid juba rikkalikult ehitud ülesmukitud prouadest ja tütardest»[13].

---

[9] E. Post. 23. VII 1869, nr. 29 [kirjavastus].
[10] E. Post. 6. VIII 1869, nr. 31.
[11] Vt. viide 7.
[12] Tuuletall. I, lk. 81—82.
[13] Dörp. Ztg. 27. VI 1869, nr. 146.

KOORIDE «TULEPROOV» 17. JUUNIL

Toimetulek tehniliste eeltöödega ei kindlustanud veel esmakordse eesti massikontserdi õnnestumist. Väheste kogemustega laulukoorid olid omapead peokava kätte õppinud ja keegi polnud neid kontrollimas käinud. Sellepärast ei teadnud peokorraldajad, missugune oli üksikute kooride tase ja kas 800 laulja koosesinemine üldse õnnestub. Selgust pidi andma alles ühendatud kooride peaproov peo eelpäeval, 17. juunil Tartus. Arusaadav, et «igal rahvasõbral ja laulutundjal vabises süda rinnus», sest «seesinane proov oli lauljate tuleproov».[1]

Muidugi lasus peamine vastutus J. V. Jannseni kui peakorraldaja ja kooride üldjuhi õlgadel. Ta kirjutas oma meeleolust enne peaproovi: «Ma tunnen üht väikest meest, kes oma viiekümnete eluaastate sees veel iial nii surutud ja rõhutud kirikusse ei ole läinud kui sel päeval. Hirm ja lootus tema südames olid teineteise karvus kinni, ja keegi ei teadnud öelda, kummal õigus. Peale 800 laulja seisid kirikus: läks asi hästi, siis au ja rõõm rahvale; läks laul nurja — mis ju ime ep oleks olnud —, siis oleks suurem süü kõik tema nõtrade õlgade peale langenud.»[2] Teel proovile avaldas Jannsen tõsist kartust, et laulupidu võiks nurjuda kooride küündimatuse tõttu.[3]

Peaproov algas kell 2 päeval Maarja kirikus. Proov oli kinnine, vist selleks, et algajad lauljad esineksid julgemalt ja vead ei satuks kohe üldsuse suhu. Proovile pääsesid ainult lauljad, koorijuhid ja pidukomitee liikmed. Erandlikult lubati sinna ka külalised Soomest, kes soovisid peo käiguga igakülgselt tutvuda. Nad asusid kooril.[4] Seega usaldati neid rohkem kui saksa lehtede kaastöölisi, keda proovile ei lastud ja kes kirjutasid sellest ainult kuulduste alusel.

Kaheksasada lauljat seisis all kirikus, nägudega koori poole,

---

[1] E. Post. 5. VII 1869, nr. 26.
[2] Sealsamas.
[3] Laulupeo album, lk. 107.
[4] U. Suom. 15. VII 1869, nr. 56.

kus asusid juhid. Lauljad polnud üles seatud häälerühmade, vaid kooride kaupa. See polnud küll laulmise seisukohast otstarbekas, kuid arvati, et oma koori keskel on lauljad kõige tähelepanelikumad.[5] Peaproov kujunes tähtsaks etapiks peo käigus. See oli otsusetegemine ühendkoori võimete kohta ja teiselt poolt isegi rahvusliku prestiiži küsimus: kas eestlane tuleb toime endale võetud ülesandega või osutub alaväärseks, võimetuks, teisejärguliseks rahvaks?

Soomlased seisid kirikukooril ja vaatlesid enda ees voogavat lauljate massi, püüdes teha esialgseid tähelepanekuid ning järeldusi. Lauljate enamus näis talupoeglikuna, sest isegi külakoolmeistrid erinesid välimuselt üsna vähe keskmisest maamehest. Soome külaline J. R. Aspelin vaatas imetlusega suurt rahvahulka, keda sidus võimas ühine tahe. «Nii võib näiteks näha vana isa seismas oma noore poja kõrval ja mõlema näod näitavad, et nad selgesti tundsid hetke tähendust, kuigi see tunne avaldus isas rohkem elukogenud mehe sügavama tõemeelsuse näol, pojas oli see jällegi lähemal kannatamatusele ja vaimustusele.»[6]

Võimas rahvamass koosnes väga erinevaist indiviididest — seal leidus halliks läinud taate, parimas keskeas mehi, särasilmalisi noorukeid. Eelseisev proov erutas võrdselt nii juhte kui ka lauljaid. «Kõik seisid all, lahtised raamatud käes ja südamed tuksusid nii, et pea koori peale võis kuulda. Sel silmapilgul oli igas südames hirmu ja lootuse kõige kangem võitlemine.»[7]

Esimest laulu, üldtuntud koraali, juhatas A. Kunileid-Saebelmann. «Eesti Postimees» kirjeldas seda otsustavat momenti: «Juba esimese rea järele hakkas hirm nõrkuma ja lootus võimust saama, ja rida realt läks nüüd laul nii vägevalt, puhtalt, ilma veata edasi, kui oleksid need 800 meest kümme aastat ühes koos seda koraali iga päev kord üle laulnud. Hõissa! see tegi rõõmu, ning ei puudunud palju, siis oleksid vahvad mehed kiriku sees hurrah! hüüdnud. Raskem kivi oli rinna pealt maha langenud.»[8] J. R. Aspelin kirjeldab meeleolu pärast esimese laulu õnnestunud läbilaulmist: «See hetk oli südant haa-

[5] A. Rästas, Ajalooline traditsioon Suure-Jaani kihelkonnast. KM KO, F. 199.

[6] U. Suom. 15. VII 1869, nr. 56.

[7] E. Post. 5. VII 1869, nr. 26.

[8] Sealsamas.

rav; nüüd vast tundis eesti rahvas ennast ühe mehena, ja igaühele, kes tunneb selle rahva sünget ajalugu ja kellel on vähemalt natukegi südant tema endiste raskete kannatuste jaoks, sellele sai käesoleva hetke tähendus selgeks. Mälestust sellest ei unustata niipea.»[9]

Kahtlemata oli see kõige kriitilisem hetk kogu laulupeo käigus, ja tulipunkti õnnelik ületamine hajutas kartused ning andis lauljatele optimistliku enesetunde; vägev ühislaul näis nagu tõendavat, et eestlane on omaette rahvus ja suudab üheskoos luua midagi suurt. Esimese laulu õnnestumine andis julgust ja kindlust nii juhatajaile kui ka lauljaile ning seda oli tunda järgmiste laulude juures.[10] Eriti vaimustatud oli peavastutaja J. V. Jannsen, ja tema elav temperament ei suutnud tõusvat rõõmu varjata. 13-aastasele külapoisile August Kitzbergile jäi eluajaks meelde, kuidas «üks rammus mees koori äärele ilmus ja käemusu alla pildus — see oli Jannsen»[11]. Lauldi järjest kolm koraali läbi, mis kõik said «laitmatus puhtuses kuuldavale toodud ja kõlasid võimsalt, ülendavalt ja mõjuvalt»[12].

Kuid esimesed laulud ei andnud veel täit selgust suure koori võimetest, sest ettekantud koraalid olid igaühele lapsest saadik tuttavad, nendes oli raske eksida. «Aga nüüd mõni motett — see lööb palju, kui mitte kõik kummuli» — kardeti põhjendatult.[13] Järgmist laulu, B. Kleini motetti, asus Jannsen juhatama «vabiseva südamega». Ent hiiglapikk, kolmeosaline, võrdlemisi keerukas laul õnnestus niisama hästi kui eelmised, «läks kaugelt üle lootuse nagu nööri mööda otsani hästi, ja nüüd oli koori peal rõõm, et laulujuhatajad kõigi 800 laulja kaela oleksid kinni hakanud ja neile suud andnud»[14].

Kui juba kõige pikema ja keerukama laulu ettekanne õnnestus, siis oli juhtija ja juhitava vahel kujunenud kindel kontakt, nii et võidi lihtsa läbilaulmise asemel edasi liikuda peenema tõlgendamise suunas. «Ja varsti olid tubli, tugev dirigent ja sajad lauljad juba nõnda üksteisega kokku kasvanud, et näiteks *crescendo* tõeliselt lauldi üsna erakordselt hästi ja

---

[9] U. Suom. 15. VII 1869, nr. 56.
[10] Sealsamas.
[11] Tuuletall. I, lk. 82.
[12] Rosenthal, lk. 64.
[13] N. Dörp. Ztg. 18. VI 1869, nr. 139.
[14] E. Post. 5. VII 1869, nr. 26.

ilusasti.»[15] Oli lõplikult selge, et ühendkoor suudab esineda kindlalt, ja laulupeo õnnestumine näis olevat garanteeritud. Piisas laulude ühekordsest läbilaulmisest, ainult harva tuli mõnda osa korrata. «Ka valjumaks ja vagusamaks paisutamist oli aga kord tarvis kätte näidata, läks nagu sulega, sest vahvad kodused laulujuhatajad olid ka selle eest õppimise ajal muretsenud.»[16] Pidi olema suureks ja meeldivaks üllatuseks, et ainult mõneaastase vaikse arenemisega olid ligi pooltes kihelkondades välja kujunenud võimelised meeskoorid, kes suutsid toime tulla nõudliku ja suure kava õppimisega, samuti et kohtadel leidus hulk tublisid koorijuhte, kes tegutsesid vajaliku oskusega ja suutsid koorid ette valmistada ajalooliselt tähtsaks esinemiseks.

Lauljad olid oma edust innustatud. Kui neilt pärast kolmetunnist pingelist tööd küsiti, kas nad väga väsinud on, kõlas rõõmus ja ühehäälne «ei ole» läbi kiriku.[17] Kella viieks oli peaproov õnnelikult lõpule viidud ja lahkuti «täis seesmist tänutunnet ja rõõmsamat meeleolu», sest «proovilaul, mis hästi korda läinud, oli nende südamed ühendanud».[18]

Esimese lauluproovi kõrge tase jättis sügava mulje ka välismaistele külalistele. Kui soomlane C. G. Svan vaatas koorilt alla võimsa ühendkoori peale, siis tekkisid tal mõttes võrdlusjooned: kas säärane saavutus oleks Soome oludes võimalik? Kui talle pärast nagu vabandavalt öeldi, et vaatepilt võiks soomlasele tunduda tühisena, siis pidi ta häbenedes vastama: meil oleks see täiesti võimatu![19] Eesti talupoeg oli oma lauluoskuselt tõusnud naaberrahvastest üle ja talle oli raske võrdlust leida.

---

[15] N. Dörp. Ztg. 18. VI 1869, nr. 139.
[16] E. Post. 5. VII 1869, nr. 26.
[17] Hels. Dbl. 12. VII 1869, nr. 157.
[18] E. Post. 5. VII 1869, nr. 26.
[19] Svan, lk. 252.

Laulupidu algas kolmapäeval, 18. juunil. Kuna kõrgemalt poolt nõuti peo korraldamist koolide õppetöö vaheajal, siis tähendas see ühelt poolt tunduva osa saksa publiku eemalejäämist eestlaste üritusest, teiselt poolt aga sobis vabaõhupidustus suurepäraselt varasuvisesse aega ja soodustas kaugemate külaliste kohalesõitu. Jõukam Tartu elanikkond oli sõitnud «maale, mereranda, välismaale ja Tallinna», kohale oli jäänud rohkem vaest töötavat rahvast, muidugi eeskätt eestlasi, kelle majanduslik seis ei võimaldanud kallist suvitamist. Mõnevõrra konkureerivalt (võib-olla oli see tahtlikult nõnda seatud) mõjus samadel päevadel Tallinnas toimunud rüütelliku Toomkooli 550. aastapäeva pühitsemine, kuhu kogunes rohkesti Tartu Ülikooli, gümnaasiumi, Õpetatud Eesti Seltsi ja teiste organisatsioonide esindajaid, samuti kogu balti saksa eliit teistest provintsidest. «Ainult eestlaste laulupidu toob elu meie üksildaseks jäänud puhkeaegse linna tühjadele tänavatele.»[1]

Kuid pealtvaatajaid jätkus maalt ja linnast ning eestlane tundis ennast ülekaalus olles julgemalt, vabamalt, peo tõelise peremehena. «Aga eks meie kõik, terve Tartu linnarahvas ja maalt, ja kõik olime ikka tegelased! See oli ju meie eesti laulupidu! Ikka meie pidu!» mäletas pärastine trükitööline A. Serben.[2]

Laulupeo esimeseks päevaks juhtus kõigiti sobiv päikesepaisteline suveilm. «Jumala ilmake selge, soe, ehk küll natuke tuuline. Mõni helehall pilveke taeva all tunnistas, et küll vihma võis tulla, aga mitte täna.» Vihm jäigi sel päeval tulemata ja miski ei seganud rõõmsa peo käiku.[3] Juba hommikul kella kuue ajal hakkasid kirikukellad helisema ja varsti kõlas pasunakooride võimas koraal kirikutornidest; Jaani kiriku

[1] Dörp. Ztg. 18. VI 1869, nr. 139.
[2] Ml. 1938, lk. 125—126.
[3] E. Post. 12. VII 1869, nr. 27.

tornis mängis Tsooru koor, Maarjas puhusid Väägvere mängumehed. Kell 9 helistati uuesti kirikukelli, millega anti lauljatele märku rongkäigule kogunemiseks.[4]

Laulupeo «peastaabi» moodustas «Vanemuise» seltsi korter linna servas Tähe tänavas. Sinna voolasid kõik tegelased kokku, sest sealt algas rongkäik. Esimesel pidupäeval koguneti varakult «Vanemuise» maja juurde. Tänav pidumaja lähedal oli noorte kaskedega ja maja ise lippudega ehitud, samuti olid dekoreeritud raekoda, tähetorn ja mitmed eramajad.[5] Lauljad kogunesid distsiplineeritult ja õigeaegselt, nii et varsti «saal ja muud toad kubisesid lauljaid täis». Maamehed imetlesid «Vanemuise» värsket peotähist — troonipärija skulptuuri, mille oli seltsile pidupäevaks kinkinud eesti skulptor August Weizenberg. Kuju seisis saalis, «lillede ja haljaste okstega ehitud ning sai palju vaadatud»[6].

Lauljatele pandi rinda hõbedane juubelipeo märk; pasunamängijad said kullavärvi märgid. Rinnamärk kujutas harfkannelt, mis oli asetatud puna-rohelis-valgele põhjale (Liivimaa lipuvärvid); sinna olid paigutatud veel Liivi- ja Eestimaa, «peoks ühendatud mõlema provintsi» vapid, lisaks neile Tartu linna kui pidupaiga vapp; aastaarvud 1819 ja 1869 vappide kohal särava päikesega pidid meenutama juubelipeo tähendust — pärisorjusest vabastamist.[7]

Balti saksa pidude ja paraadide eeskujul pöörati üldse suurt tähelepanu välisele butafooriale. Lauljate rinnamärkide ja koorilippude kõrval tunti vajadust eriliselt märgistada juhtivaid peotegelasi. Sellel ei puudunud praktiline mõte: kaugelt tulnud maamehed vajasid ühtelugu nõuannet. Pidumarssalid-korrapidajad kandsid valgeid rinnalinte, muud peokorraldajad valgeid õlalinte ja peokomitee liikmed lilla-rohelis-valget (Eestimaa kubermangu värvid) rosetti puna-rohelis-valgel õlalindil. Ka «Vanemuise» tegelastel oli õlalint — punane-sininekollane-valge (Tartu linna värvid). Tartu Maarja koguduse lauljad kandsid õlalinte puna-valge-musta värvi kombinatsiooniga, mis pidi tähistama Tartumaa rahvariiete põhivärvi,[8] kuid tõeliselt kujutas Saksa riigilipu värve ja demonstreeris balti

[4] E. Post. 12. VII 1869, nr. 27.
[5] Sealsamas.
[6] Sealsamas.
[7] N. Dörp. Ztg. 19. VI 1869, nr. 140.
[8] Sealsamas.

sakslaste riigivaenulikkust; asja eesotsas seisis peo president, pastor A. H. Willigerode. Kogu laulupeo väline vorm oli balti saksa vastavate pidukommete mehaaniline ülekandmine meie talupoeglikesse ja väikekodanlikesse oludesse, küsimata nende sobivust või sobimatust.

Kui lauljatele olid kätte antud peomärgid ja peokorraldajatele värvilised õlalindid, hakkas «pidutalitajate peamees» Põltsam tegelasi seadma pidulikku rongkäiku, mille järjestus oli loosi teel kindlaks määratud. Kõige ees sammusid 2 «pidumarssalit» ja Tartu linna orkester; neile järgnesid peol kaastegevad pastorid ametiriietuses; siis tulid jälle 2 «marssalit» ja 4 lipukandjat ühe riigi-, kahe kubermangu- ja Tartu linna lipuga. Järgnesid 2 «marssalit» ja pidukomitee, «nende eesotsas Säbelmann, Obram ja üks kolmas [J. V. Jannsen]», siis jälle 2 «marssalit» ja auvõõrad, nende hulgas kaks soomlast ja üks ungarlane. Järgnes «Vanemuise» koor, kandes oma lippu kannelt mängiva Vanemuisega. Edasi tulid teised koorid loositud järjekorras. Peaaegu kõigil kooridel oli oma lipp, üksikud liputa koorid ühendati mõne naaberkihelkonna lipu alla.[9]

Esitame alljärgnevalt kooride järjestuse rongkäigus, mis on ühtlasi osavõtjate nimestikuks: 1. Tartu «Vanemuine», 2. Kanepi, 3. Jõhvi, 4. Kolga-Jaani, 5. Rannu, 6. Tallinna «Estonia», 7.—10. Viru-Nigula, Rakvere, Lüganuse ja Väike-Maarja ühe lipu all, 11. Torma, 12. Pilistvere, 13. Türi, 14. Kursi, 15. Põlva, 16. Maarja-Magdaleena, 17. Tsooru valla pasunakoor (Rõuge kihelk.), 18. Ambla, 19. Suure-Jaani, 20.—21. Sindi ja Voltveti ühise lipu all, 22. Tarvastu, 23. Kuusalu, 24. Urvaste, 25. Iisaku, 26. Helme, 27. Tori, 28. Otepää, 29. Nõo, 30. Äksi, 31. Koeru, 32. Viljandi, 33. Palamuse, 34. Laiuse, 35. Halliste-Karksi, 36. Kambja, 37. Rõngu, 38. Võnnu, 39. Kodavere, 40. Räpina, 41. Peetri, 42. Toila (Jõhvi kihelk.), 43.—44. Rõuge ja Hargla, 45. Vändra, 46.—47. Tartu Maarja koos Tartu noormeeste kooriga. Pasunakooridest olid esindatud Kursi, Tsooru, Kärkna (Äksi kihelk.) ja Väägvere, lisaks mängis ka Tartu linnaorkester.[10] Seega oli osavõtjaid 46 lauluja 5 pasunakoori.

Mõned koorid olid tulnud ilma liputa ja need liideti teiste kooridega. Rongkäigus lehvis 37 lippu, mis tõstsid oluliselt

---

[9] E. Post. 12. VII 1869, nr. 27.
[10] Sealsamas.

peo välist dekoratiivsust ja suurendasid pidulikku meeleolu. Pidukomitee soovitas: «Lipud võivad olla ühe-, kahe- ehk kolmevärvilised, Eestimaa ehk Liivimaa värvid, nõnda kuida ja kust keegi laulukoor on.» Lipule soovitati kirjutada koori nimi.[11] «Dörptsche Zeitung'is» avaldati enne pidu kellegi tundmatu eestlase jutuajamine (võis olla ka ajakirjanduslik väljamõeldis) laulupeo dekoreerimise küsimuste teemal, mida tegelikult veidi arvestati. Arutluses soovitati lipule kirjutada kihelkonna nimi, kuna see olevat vajalik pealtvaatajaile ja korraldajaile koori äratundmiseks ning leidmiseks. Artikli anonüümne autor püüdis leida isegi mingit eesti rahvusvärvide kombinatsiooni, kuid ei jõudnud oluliste tulemusteni. Arutlus väärib siiski tähelepanu.[12] Kirjutise autoriks võiks olla dr. G. Schultz-Bertram, kes oli hea muusikatundja ja viibis laulupeo ajal Tartus.

Kirjutises määrati üheks lipuvärviks must, kuna see meenutavat talupoja musta kuube. Kuna helesinine oli riietemoes parajasti peale tungimas, siis nõudis see oma osa. Roheline värv pidi sümboliseerima lootust ja õlgkollane eestlase juuksevärvust. Sobivat ka hõbedane värv, sest eestlane eelistavat oma ehetes hõbedat. Nõnda soovitati eeskätt kolme värvi kombinatsiooni: must, kollane, hõbedane, mis pidi kujutama eestlase kuube, juukseid ja ehteid. Samas aga arvati, et sinine on ilusam kui must, pealegi pidi see sümboliseerima suvist taevast.

Lippudele soovitati peale kohanime kirjutada veel midagi poeetilist, näit. laulujumal Vanemuise nimi. Tormale soovitati Kalevit, teistele pseudomütoloogilist Sulevit, Olevit, Lindat, mis pidi tõstma rahvuslikku vaimu. Peeti võimalikuks isegi Faehlmanni ja Kreutzwaldi nime kirjutamist lipule või koguni Faehlmanni portree maalimist, mis pidi jääma tema sünnikihelkonna eesõiguseks. «Nõnda saab rahvas ettekujutuse oma suurustest.» Mõnevõrra on neid ettepanekuid lippude valmistamisel arvestatud. Sama kirjutis tegi ettepanekuid ka pidusaali ja -platsi dekoreerimiseks. Soovitati seintele paigutada Vene keisrite pildid või skulptuurid. Samuti soovitati austada eesti rahva suurmehi ja «heategijaid»: Faehlmanni, Kreutzwaldi, rahvaluulekoguja A. H. Neusi, keeleuuendaja Ahrensit, piibli-

[11] E. Post. 9. IV 1869, nr. 15.
[12] Dörp. Ztg. 31. V 1869, nr. 125.

tõlkijaid, kiriklikku kirjameest H. Stahli ja Peterburi pastorit C. Laalandi, kes oli aidanud näljahädalisi, abistanud laulupeoloa saamisel ja organiseerinud Peterburi eestlaste tulekut peole. Need ettepanekud ei leidnud aga teostamist, küllap ka ainelistel põhjustel, sest peokomitee kannatas suurt rahapuudust.

Kuna lippude valmistamine nõudis käsitööoskust ja ainelist kulu, siis tegi see talurahvale omajagu raskusi. Näib, et neile ruttasid appi kohalikud sakslased. Suure-Jaani pastor kinkis lipu muretsemiseks 25 rubla.[13] Pastorite või mõisnike perekondade naisliikmed püüdsid «heategijatena» lauluseltsidele lippe valmistada, millega nad said näidata oma «kunstkäsitöö»-oskust.[14] Muidugi võisid lippe valmistada ka lihtsad talunaised.

Enamasti olid laulupeole toodud koorilipud pealkirjastatud kohanimega, kuid leidus ka muid pealkirju. Torma koori lippu ehtiski sõna «Kalev», mis pidi meenutama kihelkonna piirides leiduvaid rohkeid muinasaegseid mälestusmärke ja nendega seotud vägilaslugusid. Mõnda lippu ehtis kihelkonna vapp. Üksikud kihelkonnad olid oma lipu ehtinud kohanime illustreeriva kujutusega (näit. kanepikimp Kanepi lipul).[15] Otepää lipule oli maalitud karu pea, mida Otepää nimi tähendas.[16] Leidus isegi aforistlikke loosungeid: Rõuge lipul toretses vanasõna «Kes kibedat kannatab, see magusat maitseb», millega meenutati vabanemist kibedast orjapõlvest. Ühel lipul nähtud loosungit «Priius, Truudus, Ühendus».[17]

Silmapaistvaks osutus muidugi «Vanemuise» seltsi lipp, mis oli valmistatud 1867. aastal ja Tartu publiku ees juba korduvalt lehvinud. A. Kitzberg mäletab, et see paistnud rongkäigus kõige toredamana oma laulujumala ja teda kuulavate loomade kujutistega.[18] «Vanemuise» selts oli piduperemees ja tema lipp sümboliseeris väärikalt muistse eesti vabaduse ning kultuuri taassündi.

Kooridel olid enamasti «ilusad, tammelehepärjaga või teisiti kaunistatud lipud mitmesuguste värvidega ja kohta tähistavate

[13] A. Rästas, Ajalooline traditsioon Suure-Jaani kihelkonnast. KM KO, F. 199.
[14] Dörp. Ztg. 18. VI 1869, nr. 139.
[15] Ml. 1929, lk. 184—185.
[16] Rosenthal, lk. 62—63.
[17] U. Suom. 15. VII 1869, nr. 56.
[18] Tuuletall. I, lk. 82.

pealkirjadega», ütles üks pealtnägija.[19] Lippude värvid olid valitud erinevalt, kuid domineerisid kolmikvärvid roheline-punane-valge (Liivimaa värvid) või musta-punase-valge vahelduvad kombinatsioonid, mis olevat pidanud tähendama Tartumaa rahvariiete värve, kuid Saksa riigivärvidena tegelikult seostasid Baltimaade rahvaste kultuuri saksa kultuuriga. See Vene riigi vastu sihitud provokatsioon oli A. H. Willigerode poolt juba varem ette valmistatud: 1869. a. tegi Vesneri valla vöörmünder K. Weber oma lihtsameelsuses kirikukonvendil ettepaneku (arvatavasti A. H. Willigerode algatusel) võtta puna-must-valge värvikombinatsioon Tartu-Maarja kihelkonna lipuvärvideks. Nende värvidega mindi ka laulupeole ja propageeriti seal teistelegi. Kui varem olid ka Tartu-Maarjas kasutusel Liivimaa värvid, siis surus uus kombinatsioon vana tagasi ja sai varsti ainuvalitsevaks. 1870. a. suvel olid A. H. Willigerode poolt organiseeritud suurel kihelkondlikul lastepeol kõigil osavõtval 16 koolil lipud eranditult Preisi riigivärvidega. Endisele naiivsele seletusele, nagu oleksid need värvid võetud Tartumaa rahvariietelt, lisandus uus, täiesti jesuiitlik tõlgendus: punane tähendavat Kristuse verd, must mulda ja talupojakuube, valge Kristuse-lunastaja süütust.[20]

Anda suurele rahvapeole Vene riigis saksa rahvuspoliitiline ilme oli pastorite poolt suur jultumus, pealegi ei tarvitsenud eesti talupojad selles kardetavas mängus sugugi teadlikud olla. Kuid peokorraldajaile polnud vist siiski saladus teadmata. Üks lähedane asjaosaline, Heinrich Rosenthal, rõhutas oma mälestustes veel pool sajandit hiljem, et Tartu-Maarja koori lippu ehtisid Põhja-Saksa liidu kolmikvärvid, millega oli viirutatud ka Willigerode taktikepp; pastor ise kandis samasugust kolmevärvilist linti üle vesti. Isegi saksasõbralik H. Rosenthal oli sellest «julgustükist» heidutatud.[21] «Kui seda küll Vene tsaar oleks teadnud!» hüüatas pool sajandit hiljem A. Kitzberg,[22] kuid laulupeo ajal oli tsaarivõim kaugel ja pealinna saadetav informatsioon puudulik, nii et Vene ajalehed juhtunust vaikisid.

Kell 9 hommikul alustas lauljate rongkäik liikumist «Vane-

---

[19] Rig. Ztg. 23. VI 1869, nr. 142.
[20] Ml. 1932, lk. 248.
[21] Rosenthal, lk. 65.
[22] Tuuletall. I, lk. 82.

muise» seltsimajast Tähe tänavas. Tiigi tänavalt mindi Maarja kiriku kaudu Toomeorgu, kus kirikuvaremete kõrval platsil pidi toimuma pidulik jumalateenistus. Maarja kiriku juures peatuti ja lauldi koraali. Rongkäiguga koos hakkas linnarahvas vähehaaval Toomeoru poole liikuma.[23] Tartu saksa linnakodanlus püüdis eesti lauljatele osutada austust ja vastutulelikkust, mida tehti programmilises teadlikkuses, et näidata idüllilisi sõprus-stseene kahe rahvuse vahel. Pärastine teatritegelane A. Wiera mäletas: «Kui pidurongid uulitsatel liikusid, külvati neid lillede ja õitsevate roosidega üle; ka neis uulitsates, kust rongid läbi liikusid, olid majade seinad ja palkonid vaipadega ilustatud, sest iga Tartu linna kodanik püüdis teha, mis vähegi võimalik; ja lauljatel mõnelgi jäi unustamata mälestus järele.»[24]

Ka linna dekoreerimisel näitasid balti sakslased oma poliitilist separatismi: nende majadele väljapandud lipud kandsid mitmesuguseid pealkirju eesti, saksa ja ladina keeles, ainult mitte vene, s. t. riigikeeles. Pealkiri «Vivat concordia» vihjas sakslaste ja eestlaste koostöö vajadusele, mida eriti laulupeo puhul propageeriti; teised loosungid õhutasid rahvast edasi minema («Vorwärts»), manitsesid leplikkusele («Gutheit») või märkisid eesti keeles pidupäeva tähendust («Eestimaa 50-aastane juubelipidu») jne. Märkimisväärselt oli dekoreeritud ühe apteekri maja: lisaks kahele suurele lipule oli igale aknale pandud veel kaks väikest lippu.[25] On huvitav märkida, et Baltimaade separatistlikus olukorras oli Vene riigilipp peaaegu tundmatu. Laulupeo puhulgi ehtisid eramaju Liivimaa lipud, ainult mõnel kroonuasutusel lehvis riigilipp. Rahvale olevat see olnud uudiseks, sest riigilippu polevat enne nähtud![26]

---

[23] U. Suom. 19. VII 1869, nr. 57.

[24] August Wiera eluloo ja tegevuse kirjeldus 1853—1883. KM KO, koopiad 151:5.

[25] U. Suom. 19. VII 1869, nr. 57.

[26] Ml. 1938, lk. 125—126.

LAULUPEO AVAMINE TOOMEORUS

Soomlane J. R. Aspelin kirjeldas tolleaegset Tartut, eriti Toomemäge: «Kui Tartus jalutada neid tänavaid mööda, mis suunduvad lääne või loode poole, siis näeb ootamatult ilusat silda enda pea kohal. Tänav läheb nimelt läbi kõrge vanaaegse valli. Tüki maad kõndides kohtab teist samasugust silda. Täpsemalt järele uurides märkad, et oled Tartu kõige kaunima paiga keskel, nn. Toome ja Linnamägede puiestikus. Asjata oleks katsuda lugejale selgesti kirjeldada neid vanadele vallidele tehtud meeldivaid, alatiselt vahelduvaid astanguid, mille vahelt — nagu öeldud — kulgeb siin-seal tänavaid, millest üle pääseb juba mainitud sildade kaudu. Ühel künkal selles puiestikus kerkivad toredas võimsuses Liivimaa tähelepanuväärseima ehituskunsti mälestusmärgi, Tartu vana Toomkiriku toredad varemed... Paarkümmend sammu tornipoole ees on nelinurkne süvandik, mida ümbritsevad järsud rohtunud seinad... Süvang on kaetud tiheda muruga ja ümberringi on istutatud puid.»[1] See oli ülikooli raamatukogu hoonest lääne pool paiknev Toomeorg, kus praegu asub tenniseväljak. Poolmetsistunud muruplats seisis tavaliselt kasutamata, ainult üliõpilased tegid seal oma komersside ajal lõkketuld, «kus niisugusel puhul teatavasti kõik Schrammi õllevabriku õllekorvid maha põletati, tulest läbi karati ja buršilaulusid röögiti,» mäletas A. Kitzberg.[2]

Nüüd voogas eesti maarahva võimas rongkäik läbi ülikoolilinna tänavate, kus mõne peo või tähtpäeva puhul tavaliselt nähti liikumas vaid saksa seltside või üliõpilaskorporatsioonide väheldasi gruppe. Ligi tuhande laulja, mängija ja peokorraldaja rong venis küllalt pikaks, nii et selle möödumine kestis vähemalt 10 minutit.[3] Ajakirjandus märkis heameelega, et talupoegade kolonnis marssis kaasa vanim Liivimaa pastor,

---

[1] U. Suom. 19. VII 1869, nr. 57.
[2] Tuuletall. I, lk. 82.
[3] «Ilmarinen» [Viiburi ajaleht] 9. VII 1869, nr. 28.

J. G. Schwartz Põlvast[4], üks viimaseid valgustusaja kirikumehi, keda Fr. R. Kreutzwald nimetas erandiks «preestrikuubede» hulgas.[5] Teised pastorid ja mõisnikud muidugi ei alandanud end maameestega kaasa sammuma, ainult peokõnelejad-pastorid marssisid rongi ees eri kolonnis.

Lippude võimas voogamine ja lauljate eri värvi rahvariided mõjusid pidulik-dekoratiivselt, tõstes nii pealtvaatajate kui ka peotegelaste meeleolu. Pealtvaataja A. Serben mäletas veel 70 aastat hiljem: «Iga kihelkond omaette oma nurga rahvarõivais. Nii hästi on meeles veel mulgid oma toredates mustades pikkades kuubedes, punasega välja õmmeldud. Räpinlased hallis, pastlad jalas, kübarad peas ja teised ja teised. Ning rahvast — see oli nagu pilv!»[6] J. R. Aspelin kirjeldas rongkäiku: «Nad olid riietatud rahvariideisse, mida eestlased üldiselt on palju rohkem säilitanud kui soomlased; ja kui need riided üldiselt on päris ilusad, osalt õige kaunid, ka eri paikades üsna vahelduvad, siis pakkus see rännak oma lehvivate lippudega, mida oli tüki viiskümmend, tõepoolest pidulikku ilmet.»[7]

Toomemäel rongkäiku juba oodati. «Säärane liikumine lehvivates lippudes oli suurepäraseks elemendiks, vastandina kümne- kuni viieteisttuhandelise rahvahulga klassikalisele rahule; rahvas oli kirjus rahvariietuses maaliliselt aset võtnud Toomemäe põhjapoolsel nõlvakul, varemeist alates üle suure aasa ja siis uuesti mäest üles, nii et kõik kokku sarnanes ühele toredale rohelisele *circus maximus*'ele.»[8] Saksa ajalehed püüdsid näidata, et pealtvaatajatena olid sakslased ja eestlased ühteviisi arvukalt koos, kuid erapooletud soome vaatlejad tunnistasid, et seisuslik klass ei olnud nii arvukalt kogunenud, kui oleks võinud arvata.[9]

Toomeorus kavatseti kooride lipud paigutada mäekallakule, pealtvaatajate selja taha, kus need oleksid täielikult mõjule pääsenud. Kuid see osutus võimatuks, sest «kõik kalda ruum kiriku ees oli nii paksu rahvast täis, et veetilk vahele

---

[4] «Ilmarinen» [Viiburi ajaleht] 9. VII 1869, nr. 28; ka Moskovskija Vedomosti 25. VI 1869, nr. 137.
[5] Fr. R. Kreutzwaldi kirjavahetus IV, lk. 74.
[6] Ml. 1938, lk. 125—126.
[7] U. Suom. 19. VII 1869, nr. 57.
[8] Dörp. Ztg. 18. VI 1869, nr. 139.
[9] U. Suom. 19. VII 1869, nr. 57.

ei pääsenud, veel vähem suur pidurong oma lippudega»[10]. Seegi võttis aega ja vaeva, kuni pidurong rahvamüürist läbi oma väljakule pääses. Saksa ajalehed arvestasid, et Toomeorgu oli kogunenud 15 000 inimest, ent Vene ajalehed viisid arvu 1500-le. Erapooletu soome vaatleja arvas, et kohal võis viibida 10 000—12 000 inimest, mis on kõige usutavam. Tartus elas tollal 10 000 eestlast, «kes arvatavasti suuremalt osalt olid kohal», arvas J. R. Aspelin. Ta lisas neile veel ligi 1000 peotegelast, rohkesti maarahvast ja omajagu saksa härraseid, kelle arv polnud siiski märkimisväärne.[11]

Kell 10 jõudis rongkäik peoplatsile. Laulupeo avastseeniks oli paik hästi valitud ajaloolise Tartu südames, keskaegse piiskopikiriku varemete jalamil, kõikjalt puudega piiratud Toomeorus. «Ilusamat ja sobivamat kohta vabaõhu-pidustuse jaoks võib vaevalt ette kujutada,» imetles Ungarist tulnud külaline P. Hunfalvy.[12] «Majesteetlikult kerkib Toomemäel Vana-Liivimaa ilusaim ehitus oma imposantseis varemeis ja maaliliseltkaunilt laiub tema all lehisega pärjatatud orukatel roheliste muruseinte vahel.»[13] Väljaku lõunapoolsesse otsa kõrgete lehismändide alla oli seatud pidukõnelejate jaoks midagi altaritaolist ning poodium Tartu-Maarja laulukoori ja Väägvere pasunakoori jaoks, kes seal esinesid. Koorid rivistusid poolkaares nende ette. Põhjasuunas laiusid pealtkuulajate hulgad, kusjuures suurem osa oli aset võtnud oru kallastele. «Mägi ja org — kõik olid pidukogudusest täidetud, ja isegi auväärsete toomevaremete kõige kõrgemail müüridel seisid hardad pealtkuulajad.»[14]

Esimene järk peokavast 18. juuni hommikupoolel oli täiesti vaimulik. Saksa ajalehed märkisid kiitvalt, et pidu algas jumalateenistusega. Nähtavasti kalduti mõnel saksa laulupeol juba vaimulikku osa kõrvale tõrjuma. Kui üldiselt kiideti eestlaste suurpeo rahulikku ja kombekat käiku, siis olevat selleks kaasa aidanud jumalateenistus: «Sellega tehti järsk äralõikamine tavalistest askeldustest, murti ja suruti tagasi paganlike igapäeva-kirgede ja kõrtsiharjumuste võim,» arvas Tartu saksa

---

[10] E. Post. 12. VII 1869, nr. 27.
[11] U. Suom. 19. VII 1869, nr. 57.
[12] Hunfalvy, Reise, lk. 88.
[13] N. Dörp. Ztg. 19. VI 1869, nr. 140.
[14] Sealsamas.

ajaleht.[15] See oli kiriku mõju ülehindamine — eesti talupoega oli tugevasti distsiplineerinud ning edendanud haridus ja kasvav rahvuslik iseteadvus, mis sundis teda o m a peo au eest kõike välja panema.

Väägvere pasunakoor hakkas mängima Hörschelmanni motetti «Sind, vägev jumal, kiidame», Tartu-Maarja segakoor laulis kaasa ja varsti laulsid kõik üheskoos. See oli ainuke võimalus lasta esineda ka segakooril, pealegi säärasel võimelisel kooril nagu Tartu-Maarja koguduse koor. Laulu kestel lasti lipud alla. Jagati laiali väikest brošüürikest, milles olid ära trükitud kaheksa laulu sõnad. Koraale laulsid koorid koos tohutu rahvamassiga pasunakoori saatel. Juba esimene ühislaul mühas ennekuulmatu jõuga ja vapustas nii kaasalauljaid kui ka pealtkuulajaid. Ungarlane P. Hunfalvy kinnitas: «Haaravamat laulmist, kui see oli, pole ma iialgi ega kuskil kuulnud; sellega võrreldes on isegi suurepärane ooper ainult komöödia.»[16]

Avasõnad ütles pidukomitee president A. H. Willigerode. Ta kõneles käesoleva pidupäeva tähendusest, meenutades ka eesti rahva kauget minevikku, «millal eestlased vabadena ja iseseisvatena teenisid oma Taarat ja kuulasid Vanemuise laulu». Kuid õige vabadus olevat mõeldav ainult luteri kiriku hõlmas. Kõneleja rõhutas eestlaste kaasaegset edasijõudmist. Meie maa olevat muutunud viljakandvaks, mistõttu polevat vaja minevikku taga nutta. Sakslaste ekspansioon olevat eestlastele toonud kultuuri, ristiusu ja laulu. Eestlased olevat juba ammu «õiged kristlased», ja nad polevat mitte esimest korda tundnud, «et Kristuse kuulutamine kallim kui Vanemuise laulmine». Jumal ise olevat eesti rahva orjusest vabastanud, seepärast olevat talle säärane pidutsemine meelepärane, pealegi kui seda teevad erinevad rahvakihid üheskoos. Laulupidu olevat ühtlasi eesti kooli juubelipäev ja kohustavat asutama põllutöökooli, et maamees endiselt maameheks jääks.[17] See oli ühe Liivimaa võimsama kirikumehe ja balti saksa ideoloogi tähendusrikas programmkõne, mitte tavaline kirikujutlus. Kõneleja õigustas Baltimaade kunagist vallutamist, kuna sellega kaas-

---

[15] Dörp. Ztg. 26. VI 1869, nr. 146.

[16] H u n f a l v y, Reise, lk. 89.

[17] A. H. W i l l i g e r o d e, Eesti rahva 50-aastase juubelipiddo-kõnne [käsikiri]. KM KO, F. 21, 328[1].

nes kristlus ja kultuur. Ta propageeris põllutöökooli rajamise mõtet ja manitses koosviibivaid lauluseltse kirikule truuks jääma, mitte ilmalikule teele kalduma.

Willigerode kõnele järgnesid kogu rahva vahelaul Väägvere pasunakoori saatel ja Viljandi pastori Fr. Hörschelmanni liturgiline esinemine. Peojutluse pidas Väike-Maarja pastor C. Knüpffer. Tema poliitilise tagamõttega vaimulik kõne manitses eri kihtide kokkuhoidmist ja hoiatas rahvast ilmalikkude suundade eest. Mõni arvavat, et prii mees võib kõike teha, mida seadus ei keela. Rahval olevat palju eksitajaid, seepärast pidavat «koolmeistrid ja rahvavanemad» valvel olema. Hoidku maarahvas oma puhast luteri usku ja hoidugu liigse tarkuse eest. «Ärgu olgu meie ometi nii narrid mõtlema, kui vähegi targemaks, kui omast mõttest edasi saime, et see siis õige tarkus, õige priius peaks olema, usku hoopis maha jätta, jumalasõna ära põlata. See on küll hale asi, et mitmed seda on teinud,» märkis pastor rahva seas levineva uskmatuse kohta. Usk võitvat kõik ja ainult usus olevat rahvas vaba! Manitseti ka eri ühiskonnakihtide ja rahvuste leppimisele: «Eks armastust pea ka meie maal olema nende vahel, kes mitte kõik üht keelt ei räägi; kadugu see teineteise põlgamine ja halvakspidamine ometi ükskord ära, seda on juba ammugi liiga olnud.» Laulupidu pidavat «armastust uuesti alustama ja kasvatama»[18].

Tartu-Maarja koori vahelaulu järel kõneles Peterburi Jaani koguduse pastor Cornelius Laaland. Korraldajad eeldasid, et juba tema eesti päritolu (ta oli koolmeistri poeg Tartust) eestlaste südameid haarab.[19] Kõneleja rõhutas jällegi 1819. aasta seaduse tähtsust: see olevat andnud eestlastele isikuvabaduse ja omandiõiguse, mis võimaldavat rahva vaimset arengut. Kõneleja meenutas oma rahvuslikku päritolu, mis tegevat ta eriti osavõtlikuks eesti rahva pidurõõmust.[20] Laalandi kõne polevat siiski mõjule pääsenud kandvuseta hääle tõttu.[21] Lõpuliturgia pidas Rõuge pastor F. A. W. Hollmann, pärastine Tartu seminari direktor.

Pidulik jumalateenistus ei andnud oodatud efekti. Kõned olid pikad ja halvasti kuuldavad, pealegi vaevas kuulajaid

---

[18] C. Knüpffer, Jobeli-Pühha jutlus. Tallinn, 1869.
[19] Dörp. Ztg. 28. VI 1869, nr. 147.
[20] U. Suom. 19. VII 1869, nr. 57.
[21] N. Dörp. Ztg. 19. VI 1869, nr. 140.

suur palavus. Kuid eestlased olnud vastupidavad nagu ikka. «Aga me peame arvestama, et eestlased armastavad sääraseid pidusid vabas õhus, ka kõige pikema kestvusega ja üldse neid puudutavad vähem ilmastik ja tuul, päike ja vihm, nagu nad ei lasknud endid oma lõbususes selle läbi ka pidusöögil segada.» Jumalateenistusel olevat eestlased kuulanud tähelepanelikult ja seisnud kaua aega paljastatud peaga. Sellevastu mitte-eestlased, s. o. sakslased, käitunud ükskõikselt ja suitsetanud isegi jumalateenistuse otseses läheduses. «Ka Toome varemete seespool olid linnapoisid üleliiga häälekad, kusjuures nad lõbutsesid ohtliku ronimisega ja nende hurraad kostsid segavalt alla jumalateenistuseni.»[22] Ka ungarlane P. Hunfalvy märkas eestlaste suurt vastupidavust ja kuulamisindu. Kui ta ühes saksa seltskonnas sellest kõnelnud, siis vastatud üldiselt: «sakslasel olevat võimatu nõnda palju jutlusi ja kõnesid üksteise järele ära kuulata, nagu seda teeb eestlane, kes vaimustub juba oma keele ilusast kõlast ja on seejuures ise väga jutukas.»[23]

Ungari külaline P. Hunfalvy ei mõistnud midagi pastorite eestikeelseist kõnedest, ent seda tähelepanelikumalt vaatles ta tundmatut talurahvahulka. «Pikakuuelised, enamasti heledajuukselised ja sinisilmalised mehed, noorukid ja raugad; heledates värvides riietatud, meeldiva välimusega, tervisest säravad eesti naised ja tüdrukud.» Ungarlane imetles rahva lauluoskust: «Ma kuulsin laulu kestel suurepäraseid hääli; ma peaksin peagu ütlema, et selle rahva hääl on laulmiseks loodud, nagu tema keelgi on selleks eriti sobiv, palju sobivam kui soome ja ungari keel, mille pikad sõnad teevad selleks suuri raskusi.»[24]

Nõnda etendasid saksa pastorid laulupeo avamisel juhtivat osa, pidades kaitsekõnesid balti sakslaste vallutamisideoloogiale ja manitsedes talurahvast taltsale alistumisele. Ent eestlastest piduliste meeleolu oli teistsugune, pulbitsedes esialgu katte all ja täie jõuga esile purskudes alles laulupeo teistes faasides, kus «isalikud eestkostjad» polnud iga sammu ja sõna piiramas.

Jumalateenistuse lõppedes tõsteti uuesti lipud ja hakati lii-

---

[22] Dörp. Ztg. 27. VI 1869, nr. 146.
[23] Hunfalvy, Reise, lk. 90.
[24] Sealsamas.

kuma pasunakooride saatel. Platsilt lahkumine tekitas eriti suure rahvatunglemise ja «kergesti oleks võinud juhtuda mõni õnnetus, eriti enne mainitud sildade all, kus politsei ei oleks kohe olnud saadaval ega korras hoidnud järjestust»[25]. Nüüd marsiti pasunakooride saatel üle Toomemäe raekoja ette, kus lauldi publikuga koos riigihümni. Sellejuures tarvitas Jannsen esmakordselt uut hõbedast taktikeppi, mille «Vanemuise» selts oli talle äsja kinkinud.[26] Siis marsiti üle Barclay platsi seltsimajja tagasi, kus peeti lõunavaheaega.

---

[25] U. Suom. 19. VII 1869, nr. 57.
[26] E. Post. 12. VII 1869, nr. 27.

VAIMULIK KONTSERT ESIMESEL PIDUPÄEVAL

Kuna jumalateenistus Toomeorus venis ettenähtust pikemaks ja lauljad jõudsid «Vanemuisesse» alles kella kaheks tagasi, siis jäi lõunavaheaeg üsna lühikeseks. «Lõunavõtmine lahke pidutuju all läks pea niisama kui kuiva ilmaga talgulistel: aeg oli kasin, sest kallis. Mitmel oli alles lusikas käes ehk õlleklaas ees, seal kuuldi jubi pidutalitajaid hüüdvat: «Kell on 3, tükk maad käia, lauljad, roodu!» Polnud parata — «muudkui astu platsi! Seda tegid vahvad mehed ka rõõmuga.»[1]

Distsiplineeritult koguneti uueks rongkäiguks. Kooride järjekord jäi samaks kui enne lõunat, «pasunad kõlasid ees, keskel ja taga». Pastorid enam rongkäigust osa ei võtnud, sest vaimulikud talitused olid lõppenud. Täienduseks oli Hoffmanni orkester Tartust, kelle muusika aitas marssimist elustada.[2] Rongkäik siirdus mööda Vana (nüüdset Ülikooli) tänavat raekoja tagant ülikooli juurde, kus hüüti hurraa suurkooli auks, «sest siin võib nüüd priiusepäevil ka iga agar eesti poeg keelmata täit õpetust kätte saada ja igasse ametisse heita ning oma isamaad ja keisrit teenida»[3].

Piduplatsiks oli valitud Emajõe vasakul kaldal, praeguse Peetri kiriku vastas asetsev «Ressource'i» seltsi aed, õigemini park, mis kaldus juba linna serva jääma. «Tartu elanikele on väljavaade «Ressource'i» pargist midagi igapäevast, aga võõras on rohkem kui imestunud, ta on v õ l u t u d. See *bellevue* võib ennast julgelt võrrelda paljude teiste laulus ülistatud paikadega,» kirjutas Tartu ajakirjanik.[4] «Kes ei ole Tartut vaadelnud «Ressource'i» kõrgplatoolt, see ei tunne Emajõe Atheenat ilusamast küljest.»[5]

Platsile oli aiamajast vasakul ehitatud amfiteatriline lava,

[1] E. Post. 12. VII 1869, nr. 27.
[2] N. Dörp. Ztg. 19. VI 1869, nr. 140.
[3] E. Post. 12. VII 1869, nr. 27.
[4] Dörp. Ztg. 19. VI 1869, nr. 140.
[5] Sealsamas.

«kuhu lauljad kõlava muusika saatel oma voogavate lippudega siirdusid». Aiamaja rõdul asusid reserveeritud kohad aukülalistele ja peokomitee liikmeile, kuna publik paigutati kolmeks jagatud platsile.[6] Paljud talupoegadest kuulajad istusid lihtsalt haljal murul maas. «See oli tõesti rahvapidu, millele isegi suur hulk talunaisi oma rinnalastega kaasa elas.»[7]

«Poollängus kõrgele laudpõrmandale, mis igapidi ligi 10 sülda lai, eest 3 ja takka peale 10 jalga kõrge, läksid lauljad ülesse, panid lipud ümberringi püsti ja heitsid, nagu eile kirikus kätte oli näidatud, nelja häälde seisma, raamatud käes, ja iga laulja teadis, mis nüüd teha tuleb.»[8] Kahjuks oli laululava ehitatud liiga väikese tõusuga, nii et dirigent pidi enda nähtavaks tegemiseks seisma kõikuval pillirootoolil.[9] Lauljad asusid poodiumile kättenäidatud korras ja kell 4 võis kontsert alata.

Esimese päeva kava koosnes ainult vaimulikest koorilauludest ja jagunes kolmeks osaks. Esimest ja viimast osa juhatas J. V. Jannsen, teist osa A. Kunileid-Saebelmann. Ei puudunud päriselt ka algupärased laulud. Nimelt leidus kavas 2 Tartu Ülikooli muusikadirektori Fr. Brenneri algupärast motetti, ja 3 üldtuttavat koraali olid tema poolt meeskoorile seatud. Brenneri motetid olid teistest lauludest tunduvalt lihtsamad, kuigi üsna pikad, olles komponeeritud nähtavasti eesti kooride tagasihoidlikke võimeid silmas pidades.

Ülejäänud 7 laulu oli võetud saksa vaimulikust kooriliteratuurist. Nendest 5 pala kuulus vähetuntud autoritele (B. Klein, C. Geiszler, F. J. Kunkel, G. Neumann ja C. Palmer), 2 laulu aga saksa muusikaklassikasse: L. v. Beethoveni hümniline «Kõik taevad laulvad Jehoovale kiitust» ja W. A. Mozarti «Ave verum» (eestikeelsete sõnadega «Tere, tere, Jeesus Kristus»). Koraale saatsid pasunakoorid D. O. Virkhausi juhtimisel.[10]

Lauljad esinesid niisama vapralt kui eelmisel päeval peaproovil, «ehk küll laulmine väljas hea tükk raskem on kui kindlas hoones, kus heli laiali ei pääse minema»[11]. Kui enne lõunat asusid lauljad all orus ja kuulajad koondusid ümberringi mäekülgedele, siis kõlas laul võimsamalt. Nüüd seisid

---

[6] Dörp. Ztg. 19. VI 1869, nr. 140.
[7] Sealsamas.
[8] E. Post. 12. VII 1869, nr. 27.
[9] N. Dörp. Ztg. 19. VI 1869, nr. 140.
[10] Rosenthal, lk. 67.
[11] E. Post. 12. VII 1869, nr. 27.

lauljad lahtisel kallakulisel poodiumil ja kuulajad istusid ümberringi madalail pinkidel, kust vägev laululaine kergesti üle lendas.[12] Kuiv ja päikesepaisteline suveilm oli küll kõigiti soodne vabaõhukontserdiks, kuid vastutuul segas kuulamist, nii et ainult väljaku paremal küljel oli kõik hästi kuulda.[13]

A. Fr. Raudkepp mäletas ühendkoori esinemisest: «Algul olid nad pisut arglikud: meie kartsime natuke, et ei tea, kas läheb kõik hästi korda. See kartus kadus aga kohe, kui kaks esimest laulu oli ette kantud. Ilmnes selgesti, et pasunakoorid mängisid korralikult ja lauljad laulsid hästi.»[14] Laulupeost osavõtnud J. H. Virkhaus kinnitas: «Kõik laulud kanti vääratuseta ette.»

Laulupeo kunstilise taseme kohta on raske hinnangut anda, sest tõelist muusikaarvustust keegi ei kirjutanud. Muidugi polnud oodata eriti meisterlikku ettekannet, paremal juhul võis õnnestuda kava korralik läbilaulmine. «Enam ehk vähem said kõik laulud vahvasti ja parem, kui selle lühikese ettevalmistamise kohta oleks võinud loota, ära lauldud.» See oli suureks rõõmuelamuseks nii lauljatele kui ka peokorraldajatele, kes «oleksid iga lauljale muiso andnud». — «Mitte kunstlaulu kuulda anda, vaid oma priiuse mälestuseks rõõmsasti laulda, seda olid meie lauljad tahtnud, ja aitumal! see oli hästi korda läinud.»[15]

J. V. Jannsenil kui laulupeo peategelasel ei sobinud ajakirjanikuna oma ettevõtte kohta lausa kiitust avaldada, seepärast on tema hinnang üsna tagasihoidlik. Suuremat imetlust ja tulevikulootust väljendas Tartu saksa ajakirjandus, mille objektiivsuses pole sel puhul põhjust kahelda. «Kõik palad lauldi ette täiesti (endastmõistetavalt suhteliselt) hästi, panid meie eestlasi heledasti hõiskama ja tõestasid kõigile rahvasõpradele, et meil on meie eestlastes rahvas, kellest võib, kui seda õigesti kätte võtta, palju, isegi väga palju teha. Sest kui mehed ja poisid nii lühikese aja kestel väga piiratud võimaluste juures laulmises nõnda kaugele võidi viia, siis peavad nad olema suure, isegi väga suure hariduslike võimetega!» Et kuulajad

---

[12] N. Dörp. Ztg. 19. VI 1869, nr. 140.
[13] Sealsamas.
[14] Ml. 1933, lk. 116.
[15] E. Post. 12. VII 1869, nr. 27.

Austatud maeawanuem!

Teie teate jubba, et meil tännawo Juni kuus Eestirahwa **50-aastane priuse Jubelipiddo** kätte tulleb. Seks sawad peale 800 lauljat ja mängiat liggi 50 kihhelkonnast meie liinna kokko tullema. Et nüüd need lauljat ja mängiat piddoaeal 3 päwa mitte lausa taewa al ei wõi ellada, sepärrast pallub piddokomité selle tähhe läbbi wägga süddamelikult, et ka Teie, nago teised austatud Tarto liinna maeapiddajad, nõnda head olleksite ja mõnned neist lauljatest, ni mitto kui Teie ruum ja armastus kannab, seks aeaks ilma hinnata omma jure korteri wõttaksite. Lahke wõeraste wastowõtmine nisugusel arruldasel ja tähtsal aeal, saab jo Tarto liinna maeapiddajate au üllestunnistama. Kas Teie omma korteri lauljatele ka ihhoüllespiddamise polest middagi wõite ehk tahhate anda, sedda jättab piddokomité Teie omma au ja issamaa armastuse holeks. —

Kui Teie nüüd meie süddameliku pallumist tahhate kuulda, siis olge nõnda head ja täitke allamal seiswat korteriseddelit omma käega täis, se on: kus liinna jaus ja kui mitmema maeanumri al Teie ellate ja kui mitto lauljat Teil wõimalik on wastowõtta.

Sedda pallub

Piddokomité.

Minna ellan liinna jaus

maeas Nr.

ja wõttan lauljat omma

jure korteri.

Nimme: .....

Pidukomitee üleskutse korterite saamiseks.

J. V. Jannsen 1860-ndail aastail.

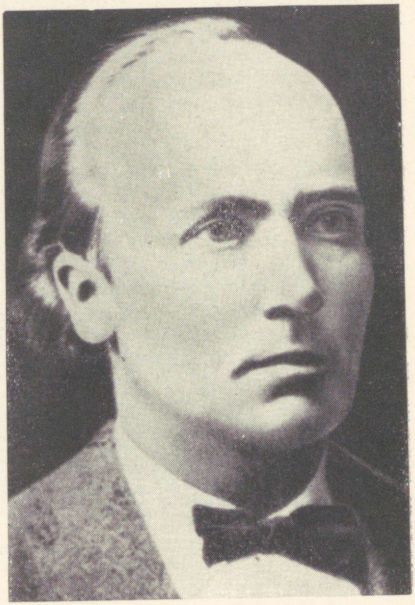

L. Koidula.

J. Hurt 1860-ndail aastail.

Fest-Anzeige.

1. Das estnische Jubel-Fest dauert **3 Tage.**

2. Am **ersten Festtage** (Mittwoch den 18. Juni) wird stattfinden:

1 Festgottesdienst, am Vormittag, vor der Domruine. Anfang um 10 Uhr.

2 Geistliches Concert, am Nachmittag, im Garten der Ressource. Anfang um 4 Uhr.

3. Am **zweiten Festtage** (Donnerstag den 19. Juni):

1 Weltliches Concert, am Nachmittag, im Garten der Ressource. Anfang um 4 Uhr.

2 Fest-Essen, im Garten des Wanemuine, nach dem Concert. Die Theilnehmer lösen hierzu zeitig bei dem Oekonomen des Wanemuine die betreffende Karte zu 50 oder 90 Cop. Die Theilnahme steht Jedermann offen.

4. Am **dritten Festtage** (Freitag den 20. Juni):

1 Einzeln-Singen im Garten der Ressource. Anfang um 10 Uhr Vormittags.

2 Wett-Singen im Garten des Wanemuine. Anfang um 2 Uhr Nachmittags.

Billete zu den Concerten sind zu haben in den Handlungen der Herren **Karow, Hoppe, Laakmann**; in den Conditoreien der Herren **Luchsinger, Felschau, Borck**; an den Concerttagen an der Kasse vor den drei Pforten des Gartens der Ressource, eine Stunde vor dem Beginn der Concerte. Es kostet ein Billet zum 1. Platz 50 Cop., 2. Platz 30 Cop., 3. Platz 20 Cop., ein Billet zu den reservirten Sitzen 1 Rbl. Die Billete des dritten Tages kosten à 10 Cop.

Die Texte zu den gottesdienstlichen Liedern werden vor dem Gottesdienst auf dem Dome verkauft à 3 Cop., zu den Concertgesängen in den genannten Handlungen und an der Kasse à 5 Cop. — Die Kasse und der Eingang zu den reservirten Sitzen und zum 1. Platz bei der ersten Pforte, zu dem 2. Platz an der zweiten und zum 3. Platz an der dritten Pforte.

P. S. Kinder zahlen die Hälfte.

Pido-kuulutus.

1. Eestirahwa Juubeli pido kestab **kolm pääwa.**

2. Esimesel pido-pääwal (Kesknädalal 18. Juunil) saab olema:

1) Juubeli Jumala-teenistus enne lõunat doomi päält doomi kirikus waremete ees ruuntplatsi peal. Hakatus kello 10.

2) Waimulik kontsert resjurse aias, peale lõunat. Hakatus kello 4.

3. Tõisel pido-pääwal (Neljapääwal 19. Juunil):

1) Tõine kontsert, ka resjurse aias, peale lõunat. Hakatus kello 4.

2) Pido-sõõmaeg Wanemuise-Seltsi aias, pärast kontserti. (Igaühel, kes sest osa tahab wõtta, tuleb omalt käest selle eest Wanemuise ökonomile 50 ehk 90 kopp. maksa. Piletid selts tulewad enne sõõma-aega ära osta).

4. Kolmandal pido-pääwal (Reedil 20. J.):

1) Laulmine resjurse aias. Hakatus kello 10 enne lõunat.

2) Woido-laulmine Wanemuise aias. Hakatus kello 2 peale lõunat.

Kontserti-piletid on saada: Karowi, Hoppe, ja Laakmanni raamatu poodides; Luchsingeri, Felschau ja Borki konditoreides; Reinwaldi, Kelleri, Peterjoni, Brettschneideri, Maddissoni, Kurrikoffi poodides, ja maksab

Esimene plats 50 kopp., tõine plats 30 kopp., kolmas plats 20 kopp., üks iseäraline plats toolide peal 1 rubl. — Kolmanda pääwa piletid maksawad 10 kopp.

Laululehekesi Jumala-teenistuse tarbeks müüwad walitud mehed enne Jumala-teenistust doomi peal ja maksab tük 3 kop.; kontserti laulude jõnu (ehk teksti) müüakse ülemal nimetatud poodides, 5 kop. raamatukene, ja ka enne kontserti resjurse aia wärawate ees. Siin wärawate ees wõib ka weel, kellost kolmest saadik enne kontserti pile tid saada ülemal nimetud hinna eest. Esimesed wärawad on iseäraliste toolide ja esimese platsi peale sisseminemise ja müümise kohad, teised wärawad tõise platsi, kolmandamad kolmanda platsi sisseminemise ja müümise paigad.

P. S. Lapsed maksawad hinnast poole.

Druck von H. Laakmann & Sohn.

Laulupeo kava.

tõelise poolehoiuga lauljatele kiitust avaldasid, seda näitab spontaanne aplaus ka vaimulike laulude puhul, mis tähendas tol ajal suurt eksimust hea tooni vastu. Saksa leht vabandas: esinemist ei võetud vaimuliku kontserdina, vaid kui «rahvakontserti vaimuliku sisuga».[16] J. R. Aspelini järgi kuulati kontserti «suurima meeldimusega, mille kõrval lauljate julgus ühtepuhku kasvas».[17]

Vanameelse Tartu saksa ajalehe kaastööline dr. G. Schultz-Bertram avaldas siirast imestust: «Me tunnistame meelsasti, et me vägagi põhjendatud kahtlusega kontserdi õnnestumisele vastu vaatasime. Kuidas võis see ometi võimalik olla, 800 lauljat — lihtsad maamehed ja koolmeistrid — umbes 50-st erinevast lauluseltsist harmooniliselt ühte viia ja üksteisega koos hoida? Ja uskumatu sai teoks! — rahvas ei läinud taktist välja. Ja ärgu arvatagu, et need olid ainult kerged ja tuntud koraalid, mis tulid ettekandele; enamik numbreist koosnes kõige raskema vormiga lauludest, milledest mõned veerand tunni pikkuselt liikusid kontrapunktilistes käikudes.»[18] G. Schultz-Bertram kippus koguni järeldama, «et eesti rahvusel on otseteed fuugade ja kontrapunkti jaoks kõige suurem kalduvus ja võimekus. Nõnda hea mälu ja kuulmise juures pole see mitte päris ebatõenäoline, et nad aja jooksul ja harjutamise kaudu saavutavad ka puuduva osa, me mõtleme muidugi suuremat hääleulatust.»[19]

Eesti rahva suurest muusikalisest ja üldrahvuslikust saavutusest katsus lennuka mõttega G. Schultz-Bertram teha julgeid järeldusi tuleviku suhtes: «Üldmulje, vähemalt meile, oli järgmine: et me ei tunne kogu Euroopas ühtegi rahvust, kus leiduks m a a r a h v a juures säärast raudset hoolikust kõrgema laulu väljaarendamiseks kui eestlaste ja lätlaste juures. Nad saavutavad seeläbi ka erakordset. Lätlasel on aga slaavlasena suurema hääleulatuse eelis; teatavasti ei leidu eestlaste juures õieti ühtegi tublit bassi, g on juba nõrk. Seda tähelepandavam, et säärase ebakindla vundamendi juures koorid ilma ü h e g i s a a t e t a ometi õigesti laulsid ja et hääled polnud mitte ühte veerandtoonigi vajunud. Seejuures võetagu arvesse veel harju-

[16] N. Dörp. Ztg. 19. VI 1869, nr. 140.
[17] U. Suom. 2. VIII 1869, nr. 61.
[18] Dörp. Ztg. 19. VI 1869, nr. 140.
[19] Sealsamas.

tustel vaevanägemist, pikka teekonda Tartusse ja proove kohapeal.»[20]

Arvustaja väide tenorite suurest ülekaalust ei näi paika pidavat, sest hilisemad ja tänapäevasedki häältesuhted kõnelevad peaaegu vastupidist — basside rohkusest ja tenorite vähesusest. Sama «rahvasõber» fantaseeris edasi: «Kui laululseltsid tahavad pealegi laulu täiusele viia, siis peavad nad saksa või slaavi bassid auliikmeteks vastu võtma.»[21] Muidugi oli see mõte teostumatu ja tarbetu, sest häältesuhted kujunesid normaalseks tööpraktikas ja tasakaalutus laulupeol võis olla juhuslik.

Väärib nimetamist huvitav üksikasi: tenorite rühmas laulis esimestes ridades Järva-Peetri köster Lukk, kel oli seevõrra võimas hääl, «et ta tahtmatult võttis juhtiva osa, ilma et ometi teistest häältest üle kosta»[22]. Sama laulja pandi ka teadustajaks ja sai niiviisi populaarseks.

Kahtlemata avaldas kuulajaile enneolematut mõju koori suur kõlajõud. Seni oli kuuldud küll mõnesaja-liikmeliste ühendkooride esinemist, kuid 800 meeslaulja kontsert oli Baltimaadel ja kogu Venemaal esmakordne ning näis ületavat kõik kujutlused massilise koorilaulu võimsusest.[23]

G. Schultz-Bertram arutles veelgi: «Miks laulsid koorid nõnda õigesti, nüansseeritult, piano ja fortega, ning polnud ometi h a a r a v a d 800 hääle juures?» Ta arvas, et suured masskoorid vajavad ka suurte meistrite teoseid, «ja me ei leidnud piduprogrammis ei Händelit ega Bachi, küll aga nimesid keskpärase kõla ja kaaluga»[24]. Tõepoolest koosneski kava liidertaafellikust keskpärasest koorimuusikast, mille kunstiline mõju ei võinud küündida klassika tasemeni.

Üle ootuste hästi tulid oma raske ülesandega toime koorijuhid A. Kunileid ja J. V. Jannsen. Oli omajagu julgustükk läbi ajada ilma üldtuntud koorijuhtide-spetsialistideta, keda oleks pidanud muidugi sakslaste hulgast kutsuma. Nähtavasti oli kindlaks põhimõtteks oma jõuga kõiges toime tulla.

Noor andekas komponist ja koorijuht A. Kunileid-Saebel-

---

[20] Dörp. Ztg. 19. VI 1869, nr. 140.
[21] Sealsamas.
[22] R o s e n t h a l, lk. 68.
[23] Sealsamas.
[24] Dörp. Ztg. 19. VI 1869, nr. 140.

mann juhatas ühendkoori suure meisterlikkusega. J. R. Aspelin ütles tema kohta: «Härra Saebelmann väärib täiel määral seda kiitust suurepärase laadi poolest, millega ta juhatas laulu.»[25] Ka teine üldjuht, J. V. Jannsen, ei jäänud esimesest maha, ja lauljad tervitasid teda ühel vaheajal võimsa hurraaga.[26] Muidugi hindas rahvas Jannsenit veel laulupeo peamise organiseerijana ja üldiselt tuntud rahvusliku tegelasena. G. Schultz-Bertram kiitis koorijuhte nende mõõdukuse pärast, kuna pealtkuulajaile mõjuvat koormavalt liiga žestiderikas dirigeerimine.[27]

Esimese päeva vaimuliku kontserdi vahele oli põimitud ka kõnesid. Kõnelejad olid määratud pidukomitee poolt ja nendeks osutusid peamiselt pastorid. Tartu tegelased võtsid sõna tervituseks, külaliskõnelejad vastasid ülesvõetud mõtetele. Kõned peeti põhjaeestilises kirjakeeles, kuigi enamik pidulisi oli Lõuna-Eestist. Kõned avas peoperemees A. H. Willigerode. Talle pidi vastama Helme pastor Behse; viimane polnud aga kohale ilmunud ja teda asendas Viljandi pastor Fr. Hörschelmann. Nad kõnelesid vaimulikust laulust: Willigerode piduperemehena tervitas kokkutulnud lauljaid ja kuulajaid ning pidas «mõnusa kõne» kuninglikust piiblilaulikust Taavetist ja usupuhastajast M. Lutherist laulumehena; lõpuks andis ta lõbusas toonis karakteristika kahest laulujuhist käesoleval peol.[28]

Hörschelmann kõneles esimesel vaheajal kuulsa reformaatorliku laulumeistri Paul Gebhardi tegevusest ja meenutas kaasaegset Tartu Ülikooli muusikaõpetajat Fr. Brennerit, kelle loomingut oli laulupeo kavas ja kelle muusikaõpetusest oli eesti rahvas mõnel määral osa saanud. Hörschelmann tõstis «mõne õnnestunud sõnaga» esile selle laulupeo üldjuhti, noort eesti komponisti Aleksander Saebelmann-Kunileidi. Kõnes ei nimetanud ta asjaosalist nimeliselt, vaid vihjas sõnademänguga: Paistus, kus Saebelmann hiljuti töötas, asuvat Kunileiu mägi, mis tähendavat õieti Kuningaleidu, kuna sinna olevat maetud ühe kuninga vara. Kõnesolevat meestki tulevat otsida, «kuni leiad». Mehe ülesanne olevat kuninga mõõk taktikepiks

[25] U. Suom. 2. VIII 1869, nr. 61.
[26] Sealsamas, vt. ka N. Dörp. Ztg. 19. VI 1869, nr. 140.
[27] Dörp. Ztg. 19. VI 1869, nr. 140.
[28] Rosenthal, lk. 67.

muuta. Säärane kõne oli sobivaks hinnanguks noorele dirigendile, kes olevat juhtinud koore suurepäraselt.[29] Hörschelmann esines peokõnelejana oma hea eesti keele oskuse pärast, pealegi olevat ta vaimulike raamatute autorina olnud rahva seas populaarne.[30] Nõnda arvestati kõnelejate valimisel mõnevõrra ka rahva soove ja maitset.

Kontserdi teisel vaheajal loeti ette tervitustelegrammid. Willigerode esitas Liivimaa maanõuniku v. Stryki saksakeelse tervituse, samuti Eestimaa rüütelkonna peamehe v. Dellingshauseni eestikeelse tervituse. Järgnevalt teatas Willigerode, et keegi tundmatu on annetanud põllutöökooli asutamiseks 200 rubla,[31] mis tähendas jällegi reklaami balti sakslaste «heategevusele».

H. Rosenthal hindas lähedase asjaosalisena esimese pidupäeva üldtulemust: «Niihästi laulude ettekanne kui ka kõned olid jätnud kuulajatele kõige suurepärasema mulje, ja kõrgendatud, vaimustatud meeleolus lahkus publik kontserdi lõpul piduplatsilt teadmises, et talle on osaks saanud ebaharilik, grandioosne nauding.»[32]

Kontserdi lõppedes läksid lauljad rongkäigus linna tagasi. Liiguti Peterburi tänavat mööda ja üle Kivisilla. Turuplatsil «Ressource'i» seltsi hoonest möödudes hüüti hurraa tänuks piduplatsi kasutamise eest. Õhtu veetmiseks olid lauljatele avatud «Vanemuise» ja Tartu Saksa Käsitööliste Seltsi uksed. Viimase seltsi vastutulekut hinnati isegi balti sakslaste poolelt «patriootilise teona»,[33] sest vaevalt mõni teine saksa organisatsioon pakkus laulupeo korraldajaile konkreetset abi. «Nimetatud selts on seeläbi tunnistanud, et selge silmaga näeb ja uuemast ajast aru saab,» tunnustas «Eesti Postimees» ja ütles tõtt teistelegi saksa seltsidele: «On ka muid seltsisid ligidal ja kaugel, kus lugu veel mitte nõnda ei ole, vaid vana pats kõlgub alles kukla peal.»[34] Käsitööliste Selts pakkus külakostiks oma laulukoori ja Hoffmanni orkestri ettekandeid.[35]

Õhtu veedeti lõbusalt, sõlmiti rohkesti tutvusi, vahetati

---

[29] N. Dörp. Ztg. 19. VI 1869, nr. 140.
[30] Rosenthal, lk. 67.
[31] N. Dörp. Ztg. 19. VI 1869, nr. 140.
[32] Rosenthal, lk. 68.
[33] N. Dörp. Ztg. 19. VI 1869, nr. 140.
[34] E. Post. 12. VII 1869, nr. 27.
[35] N. Dörp. Ztg. 19. VI 1869, nr. 140.

mõtteid ja jagati peomuljeid.[36] Pidupaigast lahkudes lõbutsesid koorid siin-seal omal käel edasi, nii et «veel hilja öösel kõlas laulu ja pillimängu linna eri osadest»[37].

«Nõnda lõppes esimene pidupäev, ilma et mingisugust paha oma piduvõõrastest oleksime kuulnud ehk näinud. Eks see pea iga rahvasõbra südant tänuga täitma?»[38] Muidugi polnud peokorraldajail vastutada ainult kontserdiosa õnnestumise eest, vaid nende arvele kanti ka talurahva tuhandetesse küündiva massi käitumine, mille kohta polnud mingit garantiid, vaid rohkem kartust ja hirmujutte hiljutiste veriste vastuhakkude laadis. Rahva laituseta käitumine loeti üheks peo õnnestunud punktiks.

---

[36] Rosenthal, lk. 68.
[37] U. Suom. 2. VIII 1869, nr. 61.
[38] E. Post. 12. VII 1869, nr. 27.

ILMALIK KONTSERT TEISEL PIDUPÄEVAL

«Esimene pidupäev oli möödas ja aituma! hästi korda läinud. See kinnitas teiseks päevaks pidukomitee julgust ja lootust. 19. juunil tuli t e i n e pidupäev kätte. Kirikukellad ei helisenud ega suurtükid ei paukunud küll sel hommikul mitte enam, aga lipud sõbralikkude Tartu kodanikkude akendes, ka raatuse ees ja universiteedi tähetorni peal lehvitasid nagu eile, pidupäeva tunnistades,» kirjutas «Eesti Postimees».[1]

Hommikul kell 8 algas ülikooli maneežis ilmaliku kontserdikava proov. Üliõpilaste ratsasõidu-hoone oli valitud proovipaigaks põhjusel, et Tartus ei leidunud teist nii suurt kinnist ruumi, kuhu oleks mahtunud 800 lauljat (endastmõistetavalt ei tohtinud k i r i k u s ilmalikku kontserdikava harjutada). Kuna suvevaheaja tõttu maneež seisis kasutamata, siis oli ülikooli eksekuutor A. Eschscholtz, laulupeo pidukomitee liige, selle harjutamiseks hankinud.[2] Maneežis olnud «liiva kas või põlvini», kuid see ei takistanud karastatud maamehi proovi läbi viimast. Juhatajad asusid rõdul, lauljad all liivasel põrandal.[3]

Eelmise päeva vaimuliku kontserdi õnnestumine ja üksikute kooride reipad esinemised käsitööliste seltsis olid tõstnud lauljate enesekindlust ja juhtide usku. Tundub, et esimese päeva vaimulik kava oli isegi raskem teise päeva ilmalikust repertuaarist. «Oli raskem osa hästi läinud, mikspärast pidi siis kergem osa nurja minema? Teise kontserdi laulusid ei olnud lauljad ju mitte vähema hoolega õppinud kui esimesi,» kirjutas J. V. Jannsen.[4] Saksa ajaleht pidas aga ilmalikku laulu raskemaks vaimulikust ja kõneles suurtest kahtlustest ka teise proovi eel: «Aga see on ometi hoopis midagi muud — helikunsti nõudeid rahvalaulu [s. o. ilmaliku laulu] kiires tempos rahuldada kui ühte koraali või motetti enam või vähem

[1] E. Post. 18. VII 1869, nr. 28.
[2] R o s e n t h a l, lk. 68.
[3] A. R ä s t a s, Ajalooline traditsioon Suure-Jaani kihelkonnast. KM KO, F. 199.
[4] E. Post. 18. VII 1869, nr. 28.

mõõdukas sammus ette kanda, ja seal oli uus kõhklemine täiesti õigustatud.»[5] Ilmalikud laulud olid siiski lühemad ja lihtsama koega, kuigi kiirema tempoga, ja nende laulmine võis osutuda ikkagi kergemaks, tundub tagantjärele kaaludes.

Proov õnnestus jällegi hästi ja kõik kahtlused kadusid. «Lühidalt ütelda, laulud läksid nii hästi, kui laulujuhatajad sel korral iial võisid soovida. Lauljad ei laulnud mitte kui prooviks, vaid iseenestele pidurõõmuks ja troostiks, sest siin ei olnud muid kuulajaid kui pidulaulu juhatajad.»[6]

Pärast proovi pidas iga laulja lõunavaheaega nõnda, kuidas ise soovis. Kella kolmeks koguneti jällegi «Vanemuisesse», kust rongkäik alustas liikumist endises korras. «Ressource'i» aeda jõuti plaanikohaselt kella neljaks.[7]

«Muidu oli kõik väga hea, aga taeva all lendasid veenõud, mis iga silmapilk ähvardasid nende peale ümber kukkuda, kes all käisid, see on: vihmapilved läksid ikka paksemaks ja paksemaks, ja kui pidurong aeda jõudis, sadas juba tihedat vihma.» Kerkis üles küsimus: kas üldse kontserti alustada.[8]

Publikut oli peoplatsil rohkesti, isegi arvukamalt kui eelmisel päeval,[9] sest «kõikjal oldi veendunud selles, et lauljad saavutasid suurepärast ja ettekannete mõju oli ülimalt naudingurikas»[10]. Kuid tekkis kahtlus, kas publik jõuab vihmasajule vastu panna ja kas lauljadki suudavad kava lõpuni laulda. Tehti otsus: «kui kuulajad istuma jäävad, ei tohi lauljad pakku joosta»[11]. Allavandumist võis karta pigem linna publiku kui maameestest lauljaskonna poolt, sest talumeestest võis arvata, et nad «just vihmas ennast kõige rõõmsamalt tunnevad, otsekui teades oma üleolekut tundlikkudest linnatualettidest». Sadas «mõistlikult ja meeldivalt»[12]. Kestvate põudade järel vallandunud vihmahood ei hirmutanud laulvat talurahvast, vaid ainult rõõmustasid tulevase rikkaliku viljasaagi ja mööduva näljahäda lootusega.

---

[5] N. Dörp. Ztg. 20. VI 1869, nr. 141.
[6] E. Post. 18. VII 1869, nr. 28.
[7] Sealsamas; N. Dörp. Ztg. 20. VI 1869, nr. 141.
[8] E. Post. 18. VII 1869, nr. 28.
[9] U. Suom. 2. VIII 1869, nr. 61.
[10] Rosenthal, lk. 69.
[11] E. Post. 18. VII 1869, nr. 28.
[12] Dörp. Ztg. 20. VI 1869, nr. 141.

Kontsert algas vihmasajus. Lauljate ja kuulajate vaeva vähendamiseks otsustati kontserdikava lühendada, kuid peamiselt kõnede, mitte laulude arvel. Kõned otsustati koondada rohkem õhtusele pidusöögile.[13] Ettenähtud avasõnas pidi üks pidukomitee liige lauljaid ja kuulajaid tervitama, «aga et see aega oleks võtnud ja vihmaga väga vesine saanud, jättis mehike kõne pidamata»[14].

«Too om väega lige kontsert!» olevat Võru Kaarel öelnud, ja see vastas tõele. Lauljad tegid vihmavarjud lahti ja nende vahelt oli raske dirigenti jälgida.[15] Anti küll korraldus laulmise ajal vihmavarjud kinni panna, «et iga laulja kõrgendatud puldi pealt taktilöömist selgesti võis näha». Muidugi oli ka laulujuhtidel raske, kuid kõige vähem sobis nendel tujulangust näidata; «vaid tõstsid oma hõbekeppi, nagu oleksid nemad sellega tahtnud vihmatilgad tagasi lüüa, ja iga laulu hakatuses püüdsid nad lauljaid selle sõnaga tröösti da: «Sõbrad, laulgem nüüd ilm kuivaks!»»[16] Eriti olevat J. V. Jannseni lõbus esinemine aidanud lauljate tuju ja vastupidavust tõsta.[17]

Kontsert õnnestus täiel määral. «Kõik lauldi läbi hästi ja vapralt, kuigi lauljate julgus ähvardas järjest tihedamaks muutuvate vihmatilkade all langeda.»[18] Dr. G. Schultz-Bertram kirjeldas kontserti: «Ilmalik kontsert «Ressource'i» pargis möödus *maxima cum laude* sinistest vihmavarjudest improviseeritud katuse all.» Hoolimata vihmast nõuti suurema osa laulude kordamist, seejuures «pealtvaatajad ja kaastegelased olid väsimatud, esimesed kuulamises, teised laulmises»[19]. Kuulajad kannatasid vapralt ära ebameeldivad vihmavalangud ja «tunnistasid sagedaste käsi laksutades, et vihmavesi naabritele silma pistis. Noodiraamatud pidid ka tundma, et vihm paberit ei karda, aga keegi laulja ei pistnud neid põue, vaid laulis vahvasti edasi, kui ka leht lehe külge ähvardas kinni jääda.» Muidugi hirmutas kontserdi nurjumise oht kõige rohkem peokorraldajaid, «sest läheb kontsert raisku, kui ka vihma pärast,

[13] N. Dörp. Ztg. 21. VI 1869, nr. 141.
[14] E. Post. 18. VII 1869, nr. 28.
[15] N. Dörp. Ztg. 20. VI 1869, nr. 141.
[16] E. Post. 18. VII 1869, nr. 28.
[17] Hunfalvy, Reise, lk. 91.
[18] N. Dörp. Ztg. 20. VI 1869, nr. 141.
[19] Dörp. Ztg. 20. VI 1869, nr. 141.

siis näitab ikka muist süüdi nende peale langevat, kes laulujuhatajad olnud»[20]. Kui olukord kriitiliseks muutus, võtsid juhid manitsevalt sõna. Üks juhtidest, vist J. V. Jannsen, esines lühikese kõnega, «kus sees ta niihästi lauljatele kui ka kuulajatele meelde tuletas, et nemad pidurõõmu tuld vihmatilkadest ei tohtinud ära kustutada lasta». Kui oli lõpuks antud võimalus kokkutulekuks, «siis ei võinud ometi vihmasadu, mis nende riided vähe niisutas, aga ühel hoobil ka nii mitmed põllud ja maad kastis ja rääkimata kasu saatis, seda rõõmu ära kustutada ja neid laiali ajada. Mõned targemad inimesed ütlevad, see olla natuke aidanud.»[21]

Teise päeva kontserdikava koosnes 15 laulust. Sealtki puudus tõsisem klassika, kui mitte arvestada klassikalis-romantilist F. Mendelssohn-Bartholdyt 2 lauluga. Teised autorid (C. Kreutzer ja K. Häser 2 lauluga, Stuntz, P. A. Zwyssig, Kalliwoda ja Fr. Abt) kuulusid saksa liidertaafellike muusikute leegioni, kelle sentimentaalitsev keskpärane laululooming ei ulatunud kaugemale väikekodanluse maitsepiiridest. Vahelduseks saksa lauludele olid kaks laulu soome kooriliteratuurist: F. Paciuse «Maamme», millele J. V. Jannsen oli kohandanud algupärase luuleteksti, ja C. Kollani koorilaul «Mu meeles seisab alati». Erilist huvi pakkusid algupärased eesti koorilaulud: A. Kunileid-Saebelmanni «Mu isamaa on minu arm» ja «Sind surmani!», millest eespool juttu oli. Endastmõistetavalt pakkusid soome ja eesti laulud kuulajaile suuremat huvi,[22] sest enamuse publikust moodustasid ikkagi eestlased. Soome laule «lauldi ja kuulati suure meeldimusega», kuigi vist rohkem nende päritolu kui kunstilise õnnestumise pärast. Eriti C. Kollani «Mu meeles seisab alati» kõlanud soomlastele «üsna närvidele käivalt»[23].

A. Saebelmann-Kunileid juhatas oma laule ise ja sai suure kiiduavalduse osaliseks.[24] Mõnda muudki laulu olevat esitatud «kõige armsamalt» ja need saanud «üsna ilusaid toonivarjundeid»[25]. J. H. Virkhaus mäletas: «Üldmulje kontserdist oli

---

[20] E. Post. 18. VII 1869, nr. 28.
[21] Sealsamas.
[22] N. Dörp. Ztg. 20. VI 1869, nr. 141.
[23] U. Suom. 2. VIII 1869, nr. 61.
[24] Rosenthal, lk. 69.
[25] N. Dörp. Ztg. 19. VI 1869, nr. 140.

rahuldav, lõpu jagu päris hea.»[26] Kontsert lõpetati riigihümniga.

Teisel pidupäeval ettenähtud kõnesid sundis vihm küll vähendama või lühendama, hoopis ilma sõnavõttudeta ei saadud kontserti siiski pidada. Kõigepealt kõneles J. V. Jannsen, kelle lühike, kuid «õnnestunud kõne Eesti tulevikust» võeti vastu tugevate braavo-hüüete ja käteplaksutusega.[27]

Järgnevalt kõneles Viljandi pastor Fr. Hörschelmann humoristlikus toonis. Kui ta eelmisel päeval rääkis luuletajaist ja muusikameestest, siis nüüd kõneles ta lauljana ja peost osavõtjana mehest, «kes peo isana äsja oli kõnelnud ja lapse omaks võtnud. Laps oli nüüd vast kaks päeva vana, aga vihmasaju kestes oli ta nõnda sirgunud ja kasvanud, et hüüdis juba võimsa häälega. Nii toredat last ei võinud vaadata, ilma et oma silmi vastu tahtmist pöörata selle isalegi.» Ta kirjeldas J. V. Jannseni suuri isamaalisi teeneid ja hüüdis sellele «isamaa sõbrale» vägeva hurraa. «Vaevalt oli ta lausunud oma viimased sõnad, kui kostis kõlavamaid hurraa-hüüdeid lauljate huultelt.»[28] Kahtlemata oli Jannsen «laulupeo isana» säärase hinnangu ära teeninud ja rahvas kinkis talle oma õiglase poolehoiu. Laulupidu tõstis üldse Jannseni populaarsust rahvamehe ja organisaatorina. «Eesti Postimehe» peokirjelduses ei sobinud oma toimetajale jagatud kiiduavaldusi refereerida ja neist põigatakse kõrvale — olevat «unustatud». Polevat muud meelde jäänud, «kui et seesama mees õpetaja kõne eest tänades rahvale meelde tuletas, et rohke kiitus inimeste kalkunisaba veel enam kasvatab kui soe vihm umbrohtu. Selle peale hõiskas rahvas suure suuga hurraa!, aga meie ei tea tänagi veel, mispärast see õieti oli. On aga rõõmus rahvas midagi teinud, siis on nad ka vist teadnud, mikspärast nad seda tegid.»[29]

Kontserdi keskpaigas oli ette nähtud laulupeo peakõne Jakob Hurdalt, tolleaegselt väljapaistvalt eesti haritlaselt. Hurt koostas kõne aegsasti enne laulupidu. Ta kaalus põhjalikult iga küsimust, sest kõnest pidi kujunema eesti rahvusliku liikumise programmiline avaldus, mis võtaks kokku kõige

---

[26] J. H. Virkhausi mälestused.
[27] Svan, lk. 226; U. Suom. 2. VIII 1869, nr. 61.
[28] U. Suom. 2. VIII 1869, nr. 61; sedasama kinnitab Svan, lk. 226.
[29] E. Post. 18. VII 1869, nr. 28.

olulisemad päevaküsimused.[30] «Aga säh, seal tuli vihm, niisutas kõik ära ja sundis ka kõnet lühendama. Kõigest pidukõnest, mis paha ilma pärast pidamata pidi jääma, võttis Hurt lõpetusest kolm asja välja.»[31] Vihma pärast sai ta ette kanda ainult ühe kolmandiku kõnest, mis on tema «kolme soovina» eesti kultuuriloos tuntuks saanud. Hurda kolm põhiteesi nõudsid: 1) 1819. a. pärisorjusest vabastatud eesti rahvas peaks üha rohkem «igapäevasest vaimuharimisest» osa võtma, eriti ajakirjanduse ja õpetliku kirjanduse lugemise kaudu, ning seejuures ka vajaliku kulu kandma; 2) et haritud eestlane oma rahva peale «üle õla ei vaataks», vaid «eesti mees, jää igas põlves ja iga kuue sees eesti meheks, siis oled aus mees oma ja kõige muu rahva ees!»; 3) et eestlane ei lepiks ainult valla- ja kihelkonnakoolidega, vaid asutaks ka kõrgema astme koole, «mis neist kaugemale ulatavad ja rohkemat õpetust annavad».

Kõne haaras tolle aja kõige aktuaalsemaid haridusalaseid ja rahvuskultuurilisi probleeme ning äratas elavat vastukaja.[32] «Mõistlikud ja mõtlejad kuulajad on sest kõnest vist aru saanud ja seda ka tähele pannud.»[33]

Hurda kõne avaldas erisugust mõju: eestlaste poolel tekitas see vaimustust ja poolehoidu; «kuid kõikjal maailmas on sääraseid, kes tahavad kõikjal säilitada *status quo*, eriti kui muutus puudutab nende oma — sagedasti väljamõeldud — edu.» Kuulajaile, isegi sakslastele, pidi olema selge, et Hurda poolt esitatud soovid on juba täitumas. «Kuid upsakasse enesega rahulolemisse ja lühinägelikku poliitikasse paadunud vana-aatelised mõisahärrad ei võinud näha muud kui häbematust ja hullust selles, et see sugu, keda nad olid harjunud oma jalgade alla tallama, hakkas kõnelema ja mõtlema mingist iseseisvast haridusest.»[34] Juba Schultz-Bertram nurises laulupeo kirjelduses Hurda kõne ühekülgsuse üle ja tõi näite liialdatud rahvusliku iseteadvuse kohta: laeval Tartusse sõites kuulnud ta ühe eestlase ülitarka arutlust: «Laulupeol olevat lõppsihiks näidata, et eestlased laulvat nõnda suurepäraselt, et nad ei

---

[30] Jakob Hurda kõned ja avalikud kirjad. Toim. H. Kruus. Tartu, 1939, lk. 33.

[31] E. Post. 18. VII 1869, nr. 28.

[32] N. Dörp. Ztg. 20. VI 1869, nr. 141.

[33] E. Post. 18. VII 1869, nr. 28.

[34] Svan. lk. 250.

vajavat üldse mingit muud kõrgemat ja kallimat haridust.» Kui teine vaidleja tahtnud midagi vahele öelda, siis katkestanud teda esimene: «Ole nüüd vait, mis sina siin lobised!»[35] See oli muidugi följetonisti liialdus, millega taheti naeruväärseks teha Hurda kõne tõsised teesid.

Hurt oli eestlane ja tema rahvuslike püüdluste loosungid kõlasid kindlasti veenvalt, usutavamalt kui sakslaste variserlikud sõprusetõotused. «Tema sõnad pidid mõjuma ja seda need tegidki: lõpmatud braavo-hüüded ja käteplaksutused näitasid, et tema sõnad olid läinud südamest südamesse, ja ikkagi näitasid paljude sakslaste üleolevad ja iroonilised pilguheited ka siinjuures, et tahtmine vaimsel alal rõhuda isegi häda hetkel ei vaibu.»[36] Balti sakslaste poolel võeti Hurda kõne vastu kui rahvuspoliitiline väljakutse, nii et Koidula paar kuud pärast laulupidu Hurda kohta tähendas: «ei ole õpetajad temale ka mitte sõbrad, see tuleb iseäranis selgesti laulupeost saadik nähtavale, sest et ta oma kõnega nagu päris herilase pesasse pistis.»[37]

Kõned pikendasid küll vihmasajus viibimist, kuid tõid laulude sekka vaheldust: «Kontsert, mida sel viisil sobivate kõnedega katkestati, võttis sagedasti segavalt vaheleastuvast vihmast hoolimata lõbusa käigu.»[38] Pidukõned kujunesid traditsiooniks ka järgnevatel laulupidudel, kuna aitasid tõsta peo rahvuslikku sisu. «Kui laul ja muusika tõstavad hinge, siis annavad kõned ka mõistusele rahuldust ja juhivad mõtted pidulikele teedele. Säärane kahekordne rahuldus on saanud eestlastele vajaduseks,» kirjutas H. Rosenthal,[39] kes oli hiljemgi seotud laulupidude korraldamisega.

Kontserdi viimased palad esitati tihedas vihmasajus, kuid see ei hajutanud ülevat meeleolu. Kava lõpetati hümniga, «mis hurraa-hõiskamisega kaks korda pidi lauldama»[40].

Kontsert õnnestus niisama hästi kui eelmisel päeval ja jättis kuulajaile võimsa mulje. «Kõned olid publiku tõstnud ülevasse tujusse ja neid oli kuulatud ning mõistetud suure rahul-

---

[35] Dörp. Ztg. 20. VI 1869, nr. 141.
[36] U. Suom. 2. VIII 1869, nr. 61.
[37] Fr. R. Kreutzwaldi kirjavahetus V, lk. 290.
[38] Hunfalvy, Reise, lk. 91.
[39] Rosenthal, lk. 59.
[40] E. Post. 18. VII 1869, nr. 28.

olemisega.» Lõpuks oli vaimustus seevõrra üldine, et päris vastumeelselt platsilt lahkuti.[41]

«Riided ja jalanõud olid küll kõigil ligedad, aga südamed rõõmsad. Märjad lipud lehvitasid ja pasunad kõlasid, rahvahulk mõlemal pool küljes, ka naisterahvas, riided põlvini märjad, ei väsinud ära kõrval käia.»[42] Nõnda rikkus vihmasadu teise päeva kontserdi ja rongkäigu, kuid lauljate ja kuulajate uljas meeleolu pidas lõpuni vastu.

---

[41] Rosenthal, lk. 69—70.
[42] E. Post. 18. VII 1869, nr. 28.

PIDUSÖÖK TEISE PÄEVA ÕHTUL

Teise päeva õhtul algusega kell seitse oli ette nähtud suur pidusöök «Vanemuise» aias. Kuna sooviti võimalikult palju lauljaid ja muud vaesemat maarahvast kaasa tõmmata, siis määrati hinnad madalad: kolme roa eest 90 kopikat, kahe roa eest 50 kopikat, seejuures jookide eest tasuti eraldi.[1]

Jätkuv vihmasadu pani ka pidusöögi küsimusmärgi alla. «Hea nõu oli kallis: kas pidusöömaaega õhtu vihmaga ette võtta ehk homme paremat ilma oodata?» Pidurong oli juba saabunud, kuid kõhklevad korraldajad polnud veel laudu katnud. Kutsuti kokku koorijuhid küsimust otsustama. Need arvasid: «Tulgu taevast mis tahes, pidusöömaaega peab peetama.» Rohkem kui 1000 inimest oli kogunenud «Vanemuise» aeda ja õhtusöök algas lageda taeva all vihmasajust hoolimata.[2] Kuid peale registreeritud osavõtjate oli kogunenud veel suur hulk niisama pealtvaatajaid ja -kuulajaid, piduvõõrastega kokku «segane jõuk inimesi, liikmeid kõigist seisustest», nii eestlasi, sakslasi kui ka venelasi.[3]

«See tükk ehk jagu meie rõõmsast laulupeost oli kõige vesisem, aga sellepärast mitte kõige magedam,» hindas pidusööki «Eesti Postimees». Kuiva ilmaga oleks koosviibimine kestnud päikesetõusuni, kuid vihm sundis veidi ruttama.[4]

«Vaevalt ülevaadatav rida pikkadest laudadest ja pinkidest venis pikalt meie seltsi aias puude all ja teede vahel ning pakkus sadadele ja sadadele pidukülalistele vajalist söögiruumi. Kelnerid lendasid siia ja sinna, et läbimärgi laudu ja pinke esiteks küürida ja siis katta.» Keskmisse lauda paigutati pidukomitee, auvõõrad (maakonna, linna ja ülikooli juhtivad tegelased) ning väliskülalised. Selle laua ees asus ka kõnetool. Lihtrahvas istus kõrvallaudades, kuid nende sekka oli poetatud

---

[1] Rosenthal, lk. 70.
[2] E. Post. 18. VII 1869, nr. 28.
[3] Svan, lk. 250; U. Suom. 5. VIII 1869, nr. 62.
[4] E. Post. 23. VII 1869, nr. 29.

ülemate kihtide härraseid. Püüdsid ju balti sakslased profiteerida ja üldsusele näidata, et Baltimaade rahvas on «üks süda ja üks hing»[5]. «Dörptsche Zeitung» märkis liialdavalt: «...kus umbes 1000 inimest oli kirjult läbisegi, talupojad, linnakodanikud, literaadid, professorid ja kõrgema provintsiaadli liikmed ühisest pidusöögist osa võtsid.»[6] Kahtlemata viibis pidusöögil ka kõrgema seltskonna liikmeid, osalt organiseeritultki, kuid vennastumiseks õhtu siiski ei kujunenud, sest klassivastuolud olid liiga teravad, et neid ületada kunstlike lähenemiskatsetega.

Pidukomitee oli ette näinud 12 lauakõnet tähtsate ja vähem tähtsate tegelaste tervitamiseks. Alustas jällegi A. H. Williigerode, tänades keisreid orjusest vabastamise eest. Pärast kõnet lauldi riigihümni Väägvere pasunakoori saatel. Järgnes J. V. Jannseni tervitus keisri suguvõsale, Vene riigile ja rahvale, «kes meiega ühed riigivennad on... kellest ka mitu meie rõõmupidust seeläbi osa võtnud, et omad majad lippudega ehitanud... ja nüüd ka söömalaual koos istusid. Vaevalt oli ta viimast sõna ütelnud, kui jälle tuhatkordne hurraahüüdmine tuuleõhku täitis ja pasunad helisesid.»[7] See oli rahva tõeline sümpaatiatunne vene rahva vastu, vastukaaluks sunnitud sõpruseavaldustele balti sakslaste aadressil.

«Vanemuise» abiesimees A. Obram «kui kõige vanem pidukomitee liige» tervitas Baltimaade kindralkuberneri Albedinskit. Ülikooli eksekuutor A. Eschscholtz, soliidne seltsitegelane, tervitas Eesti- ja Liivimaa «maavanemaid», s. o. rüütelkondade juhte. Keisrile ja teistele riigitegelastele saadeti tervitustelegrammid.

Pärast teise roa laualekandmist jätkusid tervituskõned. Eesti-, Liivi- ja Saaremaa kindralsuperintendante tervitas usuteaduskonna üliõpilane C. Hohlfeldt. See oli ühtlasi luteri kiriku ülistamine, kuna kõneleja rõhutas tema tähtsust Balti provintsidele.[8] Tartu ülikooli ja teisi õppeasutusi tervitas loodusteaduskonna üliõpilane J. Mielberg. Tervitatavate isikute suuruse alanemisega vähenes ka tervitajate endi tähtsuse kraad, nii et maakoole tervitas juba Tartu köster Luig ja Balti-

---

[5] N. Dörp. Ztg. 21. VI 1869, nr. 142.
[6] Dörp. Ztg. 24. VI 1869, nr. 144.
[7] E. Post. 23. VII 1869, nr. 29.
[8] U. Suom. 5. VIII 1869, nr. 62.

maade linnu pottsepp Koort. Vahepeal loeti ette peole saabunud tervitustelegrammid, mida olid saatnud Eestimaa ja Liivimaa kirikujuhid, kindralsuperintendandid W. Schultz ja A. Fr. Christiani, Tartu ülikooli rektor G. v. Oettingen ja Valga seminari direktor J. Cimze. Viimane oli aktiivselt kaasa aidanud Läti laulupidude väljakujundamisele ja meil olid paljud tema õpilased-kihelkonnakoolmeistrid tegevad laulupeo korraldamisel; tal võis olla ka konkreetseid kokkupuuteid laulupeo eeltöödega.

Laulupeo üldjuht Saebelmann soovis eesti rahvale «vahvu ja truid eestvedajaid» ning tõstis klaasi eesti vallavanemate terviseks. Üliõpilane H. Rosenthal tervitas kogu eesti rahvast. J. Hurt meenutas soome rahvast ja tervitas nende esindajaid laulupeol: arheoloog J. R. Aspelini ja koolidirektor C. G. Svani. Soe ja südamlik tervitus soomlastele võeti «suure innuga» vastu.[9] Soomlane Svan vastas soomekeelse kõnega, mille Hurt tõlkis sealsamas eesti keelde. Kõige viimaks tõstis komitee liige, voorimees Zirkel, klaasi läti rahva terviseks, kes eestlastega üheskoos vabanesid pärisorjusest.[10]

Sellega oli lõppenud tervituste ametlik osa. Kuid «palju oli veel piduosalisi, kellel ka omal viisil mõnda südame peal oli välja ütelda». Kui mõne vilumata lihtmehe sõnavõtt «küürakäära» läks, siis ei pandud seda pahaks, «sest rõõm tegi kõik suud ja südamed lahti». Säärased improvisatsioonid, mis väljendasid rahva tõeliselt süttinud pidulikku ja rahvuslikku meeleolu, kestsid poole ööni, ja peab uskuma, «et kõik suud sest rääkisid, millest südamed täis olid»[11]. Väljapaistvamateks kõnelejateks olid Vändra erupastor K. Körber, kes pühendas oma kõne lastele ja emadele, ning Viljandimaa koolmeister M. Laur, kes on veidi kirjanduslikultki tegev olnud. Ta pühendas oma kõne pidulauas ühinenud «saksa sakslastele, eesti sakslastele ja eesti eestlastele», avaldades lootust, et «need praegu veel nõnda erinevad meie maa elanikud saavad tulevikus ikka rohkem ja rohkem Õnnistegija verre kastetud ristilipu all kristlikeks vendadeks, kel polevat üksteise vastu muud kohustust, kui et nad üksteist ainult armastaksid»[12]. Säärane

---

[9] Svan, lk. 250.
[10] E. Post. 23. VII 1869, nr. 29.
[11] Sealsamas.
[12] Dörp. Ztg. 21. VI 1869, nr. 142.

Tartu-Maarja kihelkonna koolmeistrid, 1867.

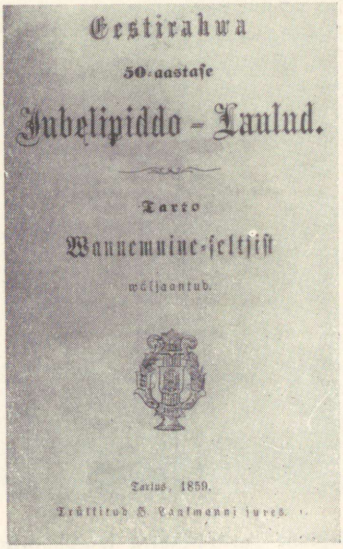
Eestirahwa
50-aastase
Jubelipiddo-Laulud.
Tarto
Wannemuine-seltsist
wäljaantud.
Tartus, 1859.
Trükitud K. Laulmanni juures.

Laulupeo repertuaarikogumiku tiitelleht (aasta-arvus trükiviga!).

Awalik au-tunnistus ja jäädaw mälestuse täht,

mis

suurel wiiekümneaastasel

Eestirahwa priikslaskmise Rõõmu-pühal

Juuni kuul

aastal 1869

Tartus,

kuhu igalt poolt Eesti rajadelt Eestimehed kokku olliwad tõttanud, et wennalikus ühenduses kui ühe pere pojad kiituse ja tänu lauludega kalli wabaduse kingituse eest Jumalale anu anda ja kaaswendi ärkjamale waimu elole-unes wabaduses äratada,

Tarto Maarja Laulu-Seltsile,

kes kolmandaks selleaasta pido wõidulaulmisel 20. Juuni kuu pääwal oma laulmisega kõigist üle käis ja hoole ja osawuse poolest laulu harimise põllul kolmandaks seltsiks arwati,

Tarto Wanemuise-Seltsi poolt

armastajast südamest, wennalikust meelest auti.

Elagu, kaswagu, õitsegu

Eesti laul ja Eesti lauljad!

Elagu, kaswagu, õitsegu

Tarto Maarja Laulu-Selts ja Lauljad!

Diplom Tartu-Maarja laulukoorile, kes saavutas võistulaulmisel III koha.

vanamoeline hernhuutlik targutus kuulus õieti XVIII sajandisse, kuid saksa ajaleht tõi selle ära ühe tähtsama sõnavõtuna. Tegelikult oli koolmeistri jutu sisuks eestlaste ja sakslaste vastuolude summutamine, mis vastas baltlaste laulupeoprogrammile.

Kõnede ajal tulid Käsitööliste Seltsi esindajad ja lauljad pidulisi tervitama. Neile vastati soojalt, sest «Vanemuise» suhe demokraatlikuma Käsitööliste Seltsiga oli parem kui ühegi teise saksa organisatsiooniga. Eesti talupojale, vaesevõitu linnakodanlasele ja verivärskele haritlasele tundus töötavate sakslaste organisatsioon tõepoolest lähedasena, mistõttu võib uskuda hurraa-hüüete siirust, mille mõjul «vihmatilgad puulehtede pealt maha tibasid»[13].

H. Rosenthal kirjeldab pidumeeleolu, mis puhkes õhtusel ühissöömingul. Juba sõnavõttudega «vabastas üldine rõõmus meeleolu ja vaimustus nii mõnelgi keelepaelad, mis teistes olukordades külgesündinud pelglikkuse tõttu võib-olla vaikinud oleksid. Kuid peab ometi konstateerima, et see pidurõõm, mis nõudis elevamat väljendust, polnud sugugi mitte liiga palju maitstud jookide tagajärjeks. See oli vastupidiselt tingitud ainuüksi tõstatatud, erutatud, vaimustatud meeleolust, millesse olid kõik piduosalised viidud juba läbielatud pidupäevade sündmustest.» Rosenthal nimetab seda Schilleri «ilusaks jumalate sädemeks» ja «seda võib ainult see mõista, kes sellele peole kaasa elas». Polevat pidusöögil ega pärast seda tänavail ühtegi purjus inimest näha olnud, isegi mitte eelmisel õhtul, kui suured rahvahulgad kogunesid Tartusse. Seda olevat eriti konstateerinud politseiametnikud suure imestusega, kuna neil polevat olnud ühtegi ebameeldivat vahejuhtumit.[14]

Rõõmsat tuju pidusöögil ei rikkunud kogu õhtu kestnud vihmasadu, mis alles vastu ööd üle jäi. «Kui ka supp, praekaste, õlu ja veinid vihma läbi lahjemaks muutusid, siis ei kannatanud selle all pidumeeleolu ega reibas huumor ometi mitte. Keegi ei mõelnud tagasi tõmbuda erutatud seltskonnast, et kuskil nurgas vihma eest varju otsida.»[15]

Lauasistujail oli küllalt ainet vestlemiseks; küllap maamehed ja koolmeistrid sõlmisid rohkesti tutvusi omataolistega,

---

[13] E. Post. 23. VII 1869, nr. 29.
[14] Rosenthal, lk. 71.
[15] Sealsamas, lk. 70.

küllap nad pääsesid esmakordselt tihedamasse kontakti kujuneva haritlaskonnaga, kuigi pidusöögilt puudusid säärased suurused, nagu Fr. R. Kreutzwald ja C. R. Jakobson. Juhtivateks isikuteks kujunesid laulupeol J. V. Jannsen ja J. Hurt. Viimane tõusis järgnevatel aastatel loodud Eesti Aleksandrikooli peakomitee ja Eesti Kirjameeste Seltsi juhiks. Paistab, et ta neist tulevastest tegevusaladest juba laulupeol palju kõneles, vist ka kitsamail nõupidamistel.

Rahva meeleolu oli toimuvaist sündmustest ülev ja tervisejoomiseks kummutati mõnigi napsiklaas, kuid ebatavaline maarahva-seltskond käitus siiski korralikult. Rahulolevalt tunnistas Jannsen: «üle kriipsu ei tea meie kedagi läinud olevat, vaid kõik on ennast kui auväärt inimesed üles pidanud ja kõige muudega rahulikult kokku sündinud. Kellel peaks sest suurem heameel olema kui piduasutajatel ja igal õiglasel rahvasõbral?» Balti saksa ringkonnad kahtlesid suuresti eestlaste lauluvõimetes, peale selle «neist kõiksugu paha kartsid ja neid, kes pidu asutasid, kerglaseks pidasid». Küllap vastased ootasid mustakuuelistelt külameestelt võõrastes linnaoludes raskeid etiketivigu ja lausa korrarikkumisi, mille üle oleks suurt kahjurõõmu tunda võinud. Kuid eestlane oli arengus tunduvalt edasi läinud ja oskas esineda lihtsa väärikusega, nii et isegi tagurlikud saksa ajalehed pidid tunnistama laulupeo täit kordaminekut. «See teeb julgust ja kinnitab meelt alustatud teed edasi astuda.»[16]

A. Wiera mälestuste järgi olevat eesti lauljad vabal ajal, õhtuti, veel seltsidesse ja perekondadesse külla kutsutud. Teisel õhtul viidi Maarja-Magdaleena koor Tartu Saksa Käsitööliste Seltsi; kutsumise juures peeti silmas ka kooride kvaliteeti. Vastuvõtt toimus seltsi suveaias praeguse «Vanemuise» vana teatrihoone juures. Seltsi koor ja orkester esinesid külaliste lõbustamiseks. Maarja-Magdaleena koor laulis omakorda ja teda sunniti mitut pala kordama. Järgnes pidusöök, mille kestel saksa käsitööliste ja eesti talupoegade vahel puhkesid tõelised sõbratunded. «Pidulaud oli lilledega ohtrasti ilustatud, laual olid mitmesugused söögid, joomiseks oli enamiste mitmet sorti veinisid, ka ei puudunud laualt schampanja. Laual istudes peeti mitmed lauakõned ja lasti üht ja teist kõrgesti elada, ka mitmed laulud vaheldi lauldi kord linna-, kord maa-

[16] E. Post. 23. VII 1869, nr. 29.

lauljate poolt. Laulu väärtus veini ja schampanja abil kasvas iga minutiga ja vaimustusel, käteplaginal ei olnud lõppu, sest lauas istumine vältas mitmed tunnid ja selle põhjusel oli veini ja schampanja joomine võimu ohtrasti enese poole kiskunud.»

Osa Maarja-Magdaleena koorist läks «Vanemuisesse» pidusöögile; maha jäi umbes 10-meheline koor ja pidu jätkus. «Õhtul oli kõik aed värviliste laternatega valgustatud, lasti raketisid ja ilutuled mitmet moodi, see pakkus meile, maal üleskasvanutele, niisugust pilku, et mõni arvas, et ta elavalt taevas on.»[17]

«Dörptsche Zeitung'is» kirjutas dr. G. Schultz-Bertram koguni, et Käsitööliste Seltsis esines ka Torma segakoor.[18] Pole karta, et ajakirjanik oleks eksinud, sest ta tundis hästi Torma olusid ja rahvast. Nõnda sõitis mõni segakoor ikkagi Tartusse, ja kuigi neil polnud ametliku kava järgi esinemisvõimalust, kasutati oma võimete näitamiseks kõrvalteid. Hiljem kiitis sama ajaleht veel Torma lauljaid «eriti nende armastusväärsuse ja häälte ulatuse pärast; neid kuulis hästi ja selgesti isegi Käsitööliste Seltsi aia lõpus»[19].

---

[17] August Wiera eluloo ja tegevuse kirjeldus 1853—1883. KM KO, koopiad 151:5.

[18] Dörp. Ztg. 20. VI 1869, nr. 141.

[19] Dörp. Ztg. 28. VI 1869, nr. 147.

KOLMAS PIDUPÄEV

Kolmandal pidupäeval, reedel, 20. juunil, oli vihmasadu lõppenud ning «päike paistis selgesti ja soojasti rõõmsate piduliste peale»[1]. Kell 9 algas jälle rongkäik ja liikus endise marsruudiga piduplatsile. Teel mängisid osavõtvad pasunakoorid. Kuna kolmas päev oli mõeldud rohkem rahvapeona, siis olid piletid, nagu eespool öeldud, kõik ühehinnalised,[2] ainult 10 kopikat.[3] Hommikul kell 10 algas «Ressource'i» aias üksikute kooride esinemine. H. Rosenthali kirjeldusest paistab, et kõik koorid ei võtnud üksikesinemisest osa, kartes oma võimete vähesust. Olevat esinenud ainult need, kes tundsid, et nad tõesti kuulajaile midagi pakkuda suudavad.[4] Kuid «Eesti Postimees», autentne kaasaegne allikas, kõneles k õ i g i osavõtnud kooride esinemisest: «Seda kõik oli väga mõnus kuulda, kui peale neljakümne kihelkonna laulukoorid üheteisega laulupõrmandul võitlesid.»[5] Tõenäoliselt segas Rosenthal kooride üksikesinemise pärastlõunase võistulaulmisega, millest ligi pooled koorid osa ei võtnud.

Kontserdi avas Väägvere pasunakoor piduliku marsiga. Laulukooride üksikesinemist alustasid Tartu-Maarja vilunud lauljad. Nad esitasid kaks Brenneri laulu, millest teine oli spetsiaalselt selle peo jaoks luuletatud ja komponeeritud.[6] Sellele järgnesid teised koorid loositud järjestuses.

Võimsa ühendkoori kõrval pakkusid eri kooride esinemised omalaadset vaheldust. «Siin ei neelanud enam suur laulujõgi vähemaid koorisid ära, vaid igamees võis kuulda, kuidas iga kihelkonna selts ise ü k s i laulis.»[7] Üksikkooride kava pakkus ka sisulist vaheldust: «nad tõid esile pea tõsist, pea nalja,

---

[1] E. Post. 23. VII 1869, nr. 29.
[2] N. Dörp. Ztg. 21. VI 1869, nr. 142.
[3] R o s e n t h a l, lk. 71.
[4] Sealsamas.
[5] E. Post. 23. VII 1869, nr. 29.
[6] N. Dörp. Ztg. 21. VI 1869, nr. 142.
[7] E. Post. 23. VII 1869, nr. 29.

pea vana, pea uut, pea üldtuttavat, pea erilist, vähemalt tekstide osas. Siin üllatas üksikute kindlus, seal kõigi häälte täis kokkukõla, siin häältes kõlisev metall, seal juba täiesti hindamisväärne küpsus tehnikas, siin kompositsioon, seal tekst.»[8]

Üks pidukomitee liige teatas esinemise eel koori nime ja ettekantava pala algussõnad. «Iga laulu vahel, kuni esimesed laulupõrandalt maha läksid ja teised oma lipuga asemele astusid, mängisid pasunad aja lühenduseks, esimene poolaega Väägvere ja teine pool Kärkna mängijad.» Nähtavasti olid koorid püüdnud õppida võimalikult uudseid ja huvitavaid palu, nii et «iga uue kooriga rahva seas sumises: «Saab kuulda, mis n e m a d jälle uudist toovad!»»[9]

Muidugi polnud üksikute kooride tase ühtviisi kõrge, ja heade esinemiste kõrval võis kuulda ka nõrgapoolseid. Kuid lauljate agarus ja repertuaari vaheldus pakkusid kuulajaile küllalt huvi. «Koosviibimine muutus ikka lõbusamaks ja reipamaks, eriti pärast seda, kui eesti lauljad Tallinnast, ka «Estoniaks» nimetatud, laulsid väga kunstipäraselt, ja Peetrist Eestimaalt väga naljatlevalt.»[10]

Hoolimata kolmandast päevast polnud publik veel «väsinud kuulamast ega rõõmutsemast»[11]. Esinevad koorid said nüüdki publiku elava poolehoiu osaliseks. «Kuulajad ei olnud ka kiitusega mitte kitsid: iga laulu ajal oli käteplaksutamist, hõiskamist, pärast ka lillede pillamist rohkesti kuulda ja näha, sedamööda kuidas lauluviis, sõnad ehk laulmise mõistmine kellegi koori juures rohkem ehk vähem oli.»[12] Lauljate käes nähti suuri lillekorve, mille olevat kinkinud seesama eestisõbralik saksa apteeker, kes oma maja oli eriliselt ehtinud.[13]

Lauljad ja kuulajad «olid nii pidurõõmu sisse vaonud», et neid ei suutnud eksitada äkiline kisa Tähtvere linnajaos puhkenud tulekahju pärast. Tekkinud väike rahutus vaibus täiesti, kui saadi teada, et tuletõrje on rutanud õnnetuskohale, «sest enam ega paremini ei võinud keegi inimene avitada». Õnneks selgus pärast, et põlevas majas polevat ühtegi lauljat korteris

[8] N. Dörp. Ztg. 21. VI 1869, nr. 142.
[9] E. Post. 23. VII 1869, nr. 29.
[10] N. Dörp. Ztg. 21. VI 1869, nr. 142.
[11] U. Suom. 9. VIII 1869, nr. 63.
[12] E. Post. 23. VII 1869, nr. 29.
[13] U. Suom. 9. VIII 1869, nr. 63.

olnud, muidu oleks tekkinud «mõni paha jutt», sest võõraste maameeste suhtes oli linnarahvas ikkagi umbusklik.[14]

Üksikkooride esinemine kestis umbes kolm tundi ja lõppes kell üks päeval. Lahkuti jälle rongkäigus platsilt. Siis mindi puusilla pealt vasakut kätt Kärni uulitsast läbi üle pudukaubaturu kivisilla otsa ja sealt raekoja ette. Seal koondus «pikk lippudega läbipunutud rong suureks ilusaks ringiks». Möödudes peatuti raekoja ees ja lauldi linnaisadele viimast korda keisrilaulu.[15]

Kolmandal päeval pärast lõunat toimus «Vanemuise» enda aias kooride võistulaulmine. «Vanemuise» aiast avanes «kaunis vaade vabasse loodusesse, välja jõele ja Emajõe orule». Aia oli asutanud koolmeister, «vana Martin Assmuth». Pärast tema surma üüris «Vanemuine» maja ja aia endale. Lauljatega kokku kogunes siia lauluvõistluseks umbes 4000 inimest, ja rohkem enam aeda ei mahtunudki. Ühes aia nurgas mängis Väägvere, teises Kärkna pasunakoor. Aia eespoolsesse serva oli ehitatud väike laudpõrand, millele mahtus ainult üks koor korraga; alus osutus liiga madalaks, nii et esitatav laul ei kostnud ümbritsevast rahvamüürist küllalt hästi välja.[16] Võistulaulmine pidi näitama kooride tõelist taset asjatundliku komisjoni hinnangu järgi, mitte juhusliku publiku meeldimise või mittemeeldimise alusel. Ta pidi ka objektiivset selgust tooma, kas eesti rahva lauluoskus kannatab välja asjatundliku kriitika nõuded.[17]

Võistulaulmist alustas pärast Väägvere pasunakoori esinemist Tartu-Maarja meeskoor kui laulupeolinna esindaja ja paremaid tolleaegseid eesti koore. «Vanemuise» meeskoor peoperemehena ei võtnud võistlusest osa, kuna siis auhindamine poleks tundunud küllalt erapooletuna.[18] Veel mõned koorid olevat võistlusest loobunud, kirjutas H. Rosenthal,[19] küllap oma nõrkust kartes. Kuid soomlased teadsid öelda, et võistelnud ainult 22 koori,[20] seega ainult pool kogu lauljaskonnast.

Tartu-Maarja koorile järgnesid teiste kooride esinemised,

---

[14] E. Post. 23. VII 1869, nr. 29.
[15] Sealsamas.
[16] E. Post. 30. VII 1869, nr. 30.
[17] Rosenthal, lk. 72.
[18] Sealsamas.
[19] Sealsamas.
[20] Svan, lk. 250; U. Suom. 9. VIII 1869, nr. 63.

millele publik reageeris jällegi elavalt, nii et mõnedki palad tulid kordamisele. Loomulikult polnud kõigi esinejate tase ühesugune, ja korraliku laulu kõrval võis kuulda algelist katsetust. «Muidugi teada, olid võidulauljad nagu laululinnud, kes oma jõudu mööda, mõni kõrgem, mõni madalam, lauldes lendasid, aga mis tõsi on, peab tunnistatud saama: kõik laulsid rõõmuga ja enam ehk vähem nõnda, et keegi esimesel eesti laulupeol rohkem ei võinud nõuda.»[21] See «Eesti Postimehe» hinnang on diplomaatlikult üldine ja heatahtlik ega näita erinevusi kooride tasemes. Veidi üksikasjalisemalt kõneles saksa ajaleht: «Kõige rohkem lõbustas üks naljatlev duett ja ühe dirigendi kõige säravamast rõõmust peaaegu tantsuks kaasatõmmatud liigutused, kellelt ei jäetud nõudmata kordamist hoolimata tema vastuseisust, ja liigutav oli kuulda hallipealist isa oma noorusest õitseva pojaga ühesuguse värskuse ning rõõmuga laulmas ja näha tugevaid mehi ühes õrnade poistega auhinda taga ajamas.»[22] Lauljad olevat kõik vapralt väljas olnud, «kui oleks neil lahingus linn ära võtta ehk vaenlase vastu kaitseda olnud»[23]. Kahtlemata õhutas võistlusmoment jõudu ja oskust viimseni välja panema, et aga oma kihelkonna lauluseltsi mitte häbisse jätta või katsuda sellele koguni auhinda teenida. Soomlane J. R. Aspelin nimetab objektiivselt mõne koori laulmist üsna masinlikuks.[24]

Kui laulupõrandale asus «Estonia» seltsi meeskoor, pidas sama koori liige Koppel lühikese tervituskõne. Ta soovis, «et meie mitusada lauljat seda pidu ei saaks nagu oma nägu peeglis vaatama ja koju minnes jälle ära unustama, vaid et meie enestele ning ka neile, kes veel laulust eemal seisavad, parem peale hakkaksime laulupõldu harima, mis siis jälle meie meelt ja südant harib». Ta rõhutas laulu kasvatuslikku tähtsust: «Hoolikas ja rõõmus laulja ei ole enam harimata inimene.» Ta soovis edu eesti lauluseltsidele, nende juhatajatele ja laulusõpradele.[25] Koor laulis mingit «Kütilaulu».

Koorilaulu arengu algusjärgus polnud veel koorijuhti takti löömas, vaid lauljad ise kõpsutasid jalaga või liigutasid endid laulu rütmis. Laulupeo võistulaulmisel oli igal kooril juba üsna

[21] E. Post. 30. VII 1869, nr. 30.
[22] N. Dörp. Ztg. 23. VI 1869, nr. 143.
[23] E. Post. 30. VII 1869, nr. 30.
[24] «Ilmarinen» 30. VII 1869, nr. 31.
[25] E. Post. 30. VII 1869, nr. 30.

vilunud dirigent. Ainult üks Võrumaa koor (vist Räpina) esines võistlusel vana moodi, «kus terve koor käte-jalgadega ja kehaga laulu juhatas. Nõnda lauldi siis «jala järele».»[26]

Võistluslaulude repertuaarist on niisama vähe aimu kui kooride üksikesinemisest, puudub isegi selle üldiseloomustus. Soomlased kirjutavad soome koorilaulude rohkusest. Näiteks lauldi «Nousee, riennää, suomen kieli», mille oli eesti keelde vabalt tõlkinud J. V. Jannsen.[27] Ka pidukomitee ja üksikud võimelisemad koorijuhid olid kaasa aidanud võistluslaulude hankimisel. Üks koor sai III auhinna saksa laulu «Wo ist mein deutsches Vaterland?» («Kus on mu kallis isamaa?») eest, mille tõlke J. V. Jannsen oli juba varem valmistanud.[28] Maarja-Magdaleena koor laulis kihelkonnakoolmeister M. Sõbra juhtimisel C. Beckeri saksa marsilaulu «Nüüd, vennad, kärmesti ja rõõmulauluga» ja sai III auhinna.[29] Võistluslaulude vaheaegadel mängis meelelahutuseks pasunakoor.

Auhindamiskomisjoni kuulusid Tartu kreiskooli direktor dr. Oettel, linnanõunik Walter ja eesti muusikamees A. Saebelmann. See olevat olnud täiesti autoriteetne ja objektiivne kolleegium.[30] Komisjoni otsust oodati suure põnevusega, sest «kõik olid ju enam ehk vähem tublisti laulnud, kes saab esimest, teist ehk kolmat autunnistust?». Komisjonile olevat auhindade määramine valmistanud tõsiseid raskusi, sest suures esinemiste hulgas leidus «üsna häid, väga häid ja tõeliselt eeskujulikke saavutusi», ning auhindu oli ainult kolm astet.[31] Viimaks teatas A. Saebelmann komisjoni nimel otsused: esimese auhinna sai Tallinna «Estonia» meeskoor (dirigent Ed. Bergmann), teise Kursi koor ja kolmas auhind anti 7 koorile (Tartu-Maarja, Palamuse, Tarvastu, Maarja-Magdaleena, Peetri, Jõhvi ja Koeru). Ilmselt käisid «Estonia» kui linna meeskoori võimed kaugelt üle oma võistlejate taseme, ja see oli loomulik, sest «tal oli rohkem ja paremaid eeskujusid ja vahendeid harjutamiseks»; linnakoori tegevust soodustas ka lauljate elamine lähestikku, kuna maal olid takistamas keva-

---

[26] Ml. 1936, lk. 10.
[27] U. Suom. 9. VIII 1869, nr. 63.
[28] «Ilmarinen» 30. VII 1809, nr. 31.
[29] August Wiera eluloo- ja tegevuskirjeldus 1853—1883. KM KO, koopiad 151:5.
[30] Rosenthal, lk. 72.
[31] Sealsamas.

dised põllutööd ja kooriliikmete laialipaisatus. Suuri pingutusi olevat teinud ka Kursi laulukoor, ja tulemuseks oli II auhind «Estonia» järel.[32]

Pasunakoore esines laulupeol vähe, siiski võistlesid omavahel Väägvere D. Virkhausi ja Kärkna Orge orkester Paul Bergmanni juhtimisel. Laulupeo kestel käinud visa võistlus kahe kollektiivi vahel. Alles kontserdil esinemise eest olevat Väägvere saanud esikoha I auhinna näol, kuna Orgele antud kiituskiri.[33]

Rahapuuduse pärast polnud võimalik auhindadeks midagi hinnalist välja panna, seepärast lepiti ainult trükitud diplomitega.[34] Esimeseks auhinnaks oli diplom kuld-, teiseks hõbe- ja kolmandaks pronkskirjaga. Diplomid anti esialgu võitjatele kätte «ilma aadressita», pärast trükiti kooride nimed tekstile juurde.[35]

Lauluvõistluse vaheaegadel loeti ette veel mõned saabunud tervitused. Ettelugejaks pandi Peetri kihelkonna laulja Lukk, «kel kõva, vali hääl oli». Ta oli laulupeol tähelepandav isik, «kes ennast seeläbi ja üldse oma ilusa laulmise ja oma joviaalsusega on pidukaaslaste südametesse kustumata joontega surunud»[36]. Olid saabunud tervitustelegrammid Baltimaade kindralkubernerilt, Liivimaa rüütelkonnalt, Tallinna rüütelliku Toomkooli juubelipeost osavõtjatelt, Riia saksa lauluseltsidelt ja Valga seminari kollektiivilt.[37]

Tervitustele vastas rahvas rõõmuhõiskamistega, kuid ajakirjandus ei kõnelnud meeleavalduste kraadist, mis oli kahtlemata üsna erinev. Öeldi ainult: «Kõige valjem hõiskamine oli kindralkuberneri-härra telegrammi kuuldes, kes piduliste tänu lubas k e i s r i ette viia.»[38] Nõnda demonstreeris talurahvas jällegi oma naiivset usku keisri heatahtlikkusse ja vastuolu kohalike võimumeestega.

Kuid rahvas näitas ka oma põlist vaenu balti saksa maadevallutajate, feodaalsete pärisperemeeste vastu. Laulude vahel

---

[32] Dörp. Ztg. 28. VI 1869, nr. 147.
[33] A. V a n a v e s k i, Ajalooline traditsioon Äksi Kihelkonnast. KM KO, F. 199.
[34] R o s e n t h a l, lk. 72—73.
[35] N. Dörp. Ztg. 23. VI 1869, nr. 143.
[36] Sealsamas.
[37] E. Post. 30. VII 1869, nr. 30.
[38] Sealsamas.

luges Willigerode ise rahvale ette Eesti- ja Liivimaa rüütelkonna tervitused, mis sattusid Beethoveni ja Abti laulude vahele; «ja spontaanne kolmekordne hurraa kaheksasajast tervest kõrist väljendas tänu selle maaisade sõbraliku tähelepanu eest», kirjutas «Dörptsche Zeitung'is» balti saksa huvide kaitsja G. Schultz-Bertram.[39] Soomlane Svan püüdis tõtt jalule seada. Ta kirjutas Liivimaa rüütelkonna tervituse ettelugemise kohta: «Teiste telegrammide puhul kõlas aina lõppematuid hurraahüüdeid, nüüd oldi aina hääletu.» Rahvas väljendas oma vihkamist vaikimisega. Ja soomlane oli hämmastunud, kui järgneval päeval saksa ajaleht kõneles müriseva kiiduavaldusest.[40]

Svan jutustas teisegi loo, mis iseloomustas eestlaste poliitilist meeleolu laulupeol. Kindralkuberneri tervitus loeti ette alguses saksa keeles, pärast kanges eesti keeles. See tekitas rahva seas segadust, kuni keegi hüüdis: «Kas ta on eesti mees või saksa mees?» Teine tõusis estraadile ja kinnitas: «Küll ta on eesti mees!» — alles siis võis rahvas seisukoha võtta tervituse ja selle saatja suhtes.[41]

Laulupeo lõpp oligi käes. J. V. Jannsen avaldas oma emotsionaalses lõppsõnas tänu peost osavõtjatele nende «tulemise, vahva laulmise ja auväärt eluviisi eest»[42]. Kõne oli lühike, kuid «eriliselt kaunis ja südant puudutav». Jannsen kiitis lauljaid eriti nende väärika käitumise pärast, «mis oli teinud tema südame veel kõige kuumemaks nende vastu, sel määral kuumaks, et ta kartvat seda süttivat lausa tuleleegis. Kui see oleks tema võimuses, siis võtaks ta oma südame põuest ja jagaks selle nii mitmeks osaks, et võiks anda igaühele lauljale ühe tüki kojuviimiseks. Seda ta ei suutnud, «kuid», lausus ta võimsal, siiski liigutatud häälel, «viige oma kodudesse kõigile tuttavatele minu kõige südamlikumad tervitused, tervitage kogu Liivi- ja Eestimaad, tervitage kogu maailma».» Vastuseks kõlasid lauljate võimsad elagu-hüüded «lauluisale, nende armastatud juhatajale ja kaitsjale». Jannsen pühendas oma kõne lõppakordi keiserlikule kõrgusele, Aleksander II-le, sest ainult tema valitsuse ajal olevat säärast pidu võimalik

---

[39] Dörp. Ztg. 20. VI 1869, nr. 141.
[40] Svan, lk. 253.
[41] Sealsamas.
[42] E. Post. 30. VII 1869, nr. 30.

pidada. Kõne lõpuks lauldi kolm korda riigihümni suure vaimustusega.[43]

Peo lõpetusel peeti veel rohkesti spontaanseid tänu- ja lahkumiskõnesid. Riia laulja Winkler tänas Tartu elanikke lahke vastuvõtu eest. Lasti elada pidukomitee esimeest, laulujuhte J. V. Jannsenit ja A. Saebelmanni, eesti rahvast, pidupublikut ja lauljaid.[44] Tervituskõnede viimaseks lauseks kujunes J. Hurda elagu-hüüe eesti rahva edukäigule.[45] Kõneldi, «kuni mängumehed õhtulaulu puhusid», mis tähistas peo lõppu.[46]

Mõned koorid alustasid juba õhtul kodureisi, kuna südasuvel võis öösel niisama hästi või veel paremini sõita. Paljud jäid peoplatsile peatuma, «et usalduslikus vestluses vanade ja uute tuttavatega peomuljeid veel kord vaimus esile manada ja nõu pidada rahva edasiarendamise plaanide üle». Seal olevat üles kerkinud mõtted ja ettepanekud mitmesuguste rahvast arendavate organisatsioonide loomiseks.[47]

Kolmandale pidupäevale järgneval päeval, 21. juunil, lahkusid pidukülalised järk-järgult Tartust ja linn võttis uuesti argipäevase ilme. «Vanemuine» saatis oma sõsarseltsi «Estoniat», keda oli hinnatud esimese auhinnaga, lippude lehvides Tallinna maantee alguseni ja korraldas südamliku lahkumise.[48] Kel jätkus veel jõudu ja huvivärskust, see liikus neljandal päeval linnas rohkesti ringi ja sai «Tartu linna imelikumad asjad, iseäranis universiteedi hoonetes ära vaadatud»[49]. Et talupoegadel oli sellest palju õppida, seda olevat näidanud «meie ülikooli kabinettide ja raamatukogude hoolas külastamine»[50].

---

[43] Svan, lk. 251; ka U. Suom. 9. VIII 1869, nr. 63.
[44] N. Dörp. Ztg. 23. VI 1869, nr. 143.
[45] Svan, lk. 251.
[46] E. Post. 30. VII 1869, nr. 30.
[47] Rosenthal, lk. 73.
[48] Sealsamas, lk. 74.
[49] E. Post. 30. VII 1869, nr. 30.
[50] Dörp. Ztg. 28. VI 1869, nr. 147.

VÄLISKÜLALISED LAULUPEOL

Laulupeole taheti kutsuda ka mõned külalised Soomest. Sellel lähedasel naabermaal käis äge võitlus Rootsi ülemvõimu vastu. Alamatesse kihtidesse kuuluv soomlane taotles vabanemist rootslaste eestkostest poliitilisel, majanduslikul ja kultuurilisel alal. Juhtivad tegelased jälgisid huviga eestlaste süvenevat rahvuslikku liikumist ja püüdsid selle kohta pidevalt informatsiooni saada. Selleks näis soodsaid võimalusi pakkuvat ka Eesti üldlaulupidu.

Mõningaid kontaktiloomisi oli juba varemgi olnud. Kõige rohkem suhtles J. V. Jannseni perekond soome ajalooteadlase ja poliitikategelase Y. S. Yrjö-Koskineniga, kes kuulus soome kodanluse konservatiivse tiiva, nn. noorfennomaanide juhtide hulka. Ta oli juba paar korda Eestis käinud, otsides mõttekaaslasi venestamistendentsidele vastupanemiseks, kuid siin mitte erilist poolehoidu leidnud.[1] Yrjö-Koskineni kaudu saatis Jannsen 1868. a. alguses toetust soome näljahädalistele[2] ja Yrjö-Koskinen oli omakorda 1869. a. alguses aktiivselt tegev toetuste organiseerimisel Eestis valitseva nälja puhul.[3] J. V. Jannsen saatis talle küllakutse kaalutlusega alustada soomlastega «üldisemat, heatahtlikumat üksteise tundmaõppimist, tagamõtteta, ilma umbusklike kahtlustusteta mürgitatud lähenemist». Jannsen hoiatas, et pidu ei tule väliselt hiilgav: «Me ei suuda oma juubelipühitsemisele anda hiilgavat väliskülge, mingit pimestavat sära; see on t a l u p o e g l i k pidu linnalisel pinnal, sest meie rahva majanduslik olukord on praegusel silmapilgul üsna kurb, nagu see ei peaks olema Teile ametlikest teade-

[1] L. L o o n e, Soome ja Eesti ühiskonnategelaste poliitilisest suhtlemisest eesti rahvusliku liikumise päevil (1860.—1880-ndate aastateni). Eesti NSV Teaduste Akadeemia Toimetised. Ühiskonnateaduste seeria. 1951, nr. 1, lk. 19—40, nr. 3, lk. 234—259.

[2] Y. S. Yrjö-Koskinen J. V. Jannsenile 8. II 1868. Briefwechsel, lk. 80.

[3] Y. S. Yrjö-Koskinen J. V. Jannsenile 25. III 1869. Briefwechsel, lk. 99.

test tundmata. Mis me aga pakkuda võime, seda anname puhtast südamest, ja kui see rahuldab soomemaalasi, siis võite kindlad olla, et see teeb meile suurt rõõmu, kui saame oma sealseid hõimusugulasi oma pidukaaslaste hulgas tervitada.» Jannsen vabandas ette, et esinejad on lihtsad maarahva koorid kergevõitu repertuaariga. Ta tegi ettepaneku, et laulupeol esineksid ka Soome koorid (mis siiski ei teostunud). Jannsen kinnitas, et Yrjö-Koskinen oleks tema majas soovitud külaline, ja see kehtiks ka teiste soomlaste kohta. «Te näete: meie ei pääse üle vee — olgu pealegi —, siis otsige T e i e m e i d üles!» Jannseni majas leiduvat kaks katusekambrit vaatega aiale, need sobivat külalistele. «Tere tulemast on igaüks, kes toob meie ettevõtte jaoks südame kaasa, eriti aga meie isiklikud sõbrad.»[4]

Yrjö-Koskinenile esitas umbes samal ajal küllakutse ka Koidula, ent vastus tuli kõhklev, sest võimalused sõiduks olid ebasoodsad. Koidula kordas veelgi kutset ja kinnitas: «Olen iga silmapilk valmis kordama kinnitust oma vanemate — ja kui Te ei pea seda täiesti üleliigseks — ka minu enda nimel —, et iga külaskäik Soomest leiab meie tagasihoidliku katuse all avameelset ja südamlikku vastuvõttu. Ma palun seda asjaolu kunagi mitte silmast lasta. See oleks väga tore, üsna suurepärane oleks see, kui Te oma külalise Ungarist kaasa tooksite! Sugulassidemed ei kao kaugel!»[5] Küsimus oli tuntud Ungari soome-ugri keeleteadlases P. Hunfalvys, kes kavatses 1869. a. suvel külastada Soomet ja võis sinna sõites Eestist läbi põigata, mida ta tegigi.

Koidula püüdis Soome külaliste tarvis teateid hankida sõiduvõimaluste kohta Tallinnast Tartusse ja pöördus selleks oma ajalehe ärisõprade poole Tallinnas. Järgmises kirjas andiski ta informatsiooni. Koidula avaldas lootust, «et me suvel võime isiklikult soomemaalasi tänada selle huvi eest, mis nad osutavad meie vaese eesti rahva vastu»[6]. Yrjö-Koskinen siiski ei sõitnud laulupeole ja vabandas hiljem, et teda takistasid riigiasjad.[7]

---

[4] J. V. Jannsen Y. S. Yrjö-Koskinenile 13/25. III 1869. Briefwechsel, lk. 97—98.

[5] Koidula Y. S. Yrjö-Koskinenile 9/21. III 1869. Briefwechsel, lk. 102.

[6] Koidula Y. S. Yrjö-Koskinenile [daatumita kirjas]. Briefwechsel, lk. 104—105.

[7] Y. S. Yrjö-Koskinen J. V. Jannsenile 25. III 1871. Briefwechsel, lk. 114.

Soome ajakirjanduses hakati Eesti laulupeo kohta varakult informatsiooni tooma ja ühtlasi propageerima sellest osavõttu. Ajakirja «Kirjallinen Kuukauslehti» maikuunumbris lausuti: «Kui millalgi mingi pidustus teistes maades nõuaks meiepoolset osavõttu, siis seda laadi on meie hõimurahva juubel sajandeid kestnud murede pärast.» Järgnevalt vaadeldi veidi rahvaste kokkupuuteid ajaloos ja jätkati: «Seepärast kui nüüd me velled kord veedavad rõõmupidu, siis oleks loota, et Soomegi mehi läheks sinna osa võtma nende õnnest, sellega näitaksime, et peame nende õnne meie õnneks, nende edasiminekut meie edasiminekuks.»[8]

Aprilli alguses avaldas Y. S. Yrjö-Koskinen ajalehes «Uusi Suometar» informatsiooni eestlaste kavatsetava peo kohta. Sellele anti ka ajalooline põhjendus, rõhutades 1819. a. pärisorjuse lõpetamise sotsiaalpoliitilist tähtsust. Muutused olevat toimunud pikkamööda, kuid alanud ikkagi 1819. aastast. Ajalehes toodi andmeid ka pidukomitee tegevuse kohta. Loodetavat peo õnnestumist, sest Eesti koolid olevat paremad Soome omadest, pealegi leiduvat Eestis «hästi vilunud lauluseltse peaaegu igas vallas». Tutvustati ka esialgset peokava.[9] Mai lõpul soovitas «Uusi Suometar» soomlastel Eesti peost osa võtta. «Üsna loomulik on, et siit Soomestki tahab mõni kasutada seda võimalust, et õppida me hõimurahva olusid ligemalt tundma, ega olè võimatu, et mõni meie maa talupoegadestki soovib sel alal teha välismaist reisi.» Leht tutvustas lugejaile reisivõimalusi, tuues selleks üksikasjalisi andmeid, mis olid saadud ilmselt Koidulalt.[10]

Koidula ja arvatavasti teisedki eesti tegelased lootsid Soomest rohkesti külalisi ning tihedate sidemete loomist nendega.[11] Siiski ei kujunenud soomlaste massilist osavõttu Eesti laulupeost, vaid tulid ainult kaks meest, kes täitsid ka ajakirjanike ülesandeid, kuigi nad polnud žurnalistid. Need olid J. R. Aspelin, hiljem väljapaistev arheoloog, poliitiliselt konservatiivse kallakuga, ja Helsingi koolijuhataja C. G. Svan, kes oli oma kaaslasest märksa demokraatlikumate vaadetega. Kumbki polnud Eestiga enne tuttav, ent viibides terve nädala

---

[8] «Kirjallinen Kuukauslehti» 1869, lk. 132.
[9] U. Suom. 5. IV 1869, nr. 27.
[10] U. Suom. 31. V 1869, nr. 43.
[11] Koidula J. Adamsonile 30. IV 1869. KM KO, F. 2, M. 1:6.

Tartus ja elades Jannseni majas tutvusid nad eesti juhtivate tegelastega ning said laialdase ülevaate nii meie oludest kui ka laulupeosündmustest. C. G. Svan avaldas pikema ülevaate ajakirjas «Kirjallinen Kuukauslehti», J. R. Aspelin kirjutas ajalehtedes «Uusi Suometar» ja «Helsingfors Dagblad», peale selle mõnes provintsilehes.

Soome ja Eesti lähenemine ei meeldinud ei sakslastele ega venelastele, seepärast ei tehtud soomlaste küllatulekut avalikult teatavaks ja see jäigi esialgu peaaegu saladuseks. Nad tõmbusid pealegi eramajadesse ja puutusid avalikkusele vähe silma. Jannseni juurde kogunes eesti tegelaste juhtiv tuumik, seal arutleti paljusid aktuaalseid küsimusi, kuulates ka väliskülaliste arvamusi. J. R. Aspelin mäletas neist kokkupuuteist: «Kõneldi meie rahvaste ja keelte lähendamisest (eesti keel muuseas tunnistati ooperikeelena paremaks), laulupidude alustamisest Soomes, Helsingi ülikooli paremusest eestlastele, aadlist, pastoritest ja kodanlusest, Aleksandrikoolist jne.»[12] Soomlased liikusid nobedasti ringi nagu tõelised reporterid ega jätnud ühtegi võimalust kasutamata, et kõike näha ja kuulda. Nende reisikirjeldused ei piirdunud ainult kaasaegsete välisnähtuste kujutamisega, vaid püüti tungida ka eesti rahva minevikku ja selgitada selle taustal kaasaegseid sotsiaalseid olusid ning rahvuslikke vahekordi. C. G. Svan kirjutas: Soomega võrreldes ei ole Eesti kogenud raskeid hallaöid, mis võivad terve aastasaagi hävitada, ent eestlasele on küllalt osaks saanud «vaimset nälga ja külmust». Svan väidab: «Eesti rahvas on 600 aastat olnud «orjarahvas, rõhutud, mahasurutud, vaevane», ent rõhuja ei ole teda kunagi suutnud täiesti ikka alla alandada. 600 aastat on ta lakkamata pead tõstnud ja temas köeb veel nüüdki peaaegu seesama iseseisvuse-tunne, nagu 600 aastat tagasi, millal ta kangelaslikult võitles mõõgarüütlite ja taanlaste vastu.» Eestlased ja soomlased olevat kaua teineteisest lahus olnud ja omavahel võõraks jäänud, ent võivat veel tutvuda, milleks Svani kirjeldus kaasa aidata püüdvat.[13] Soomlastel olevat alati huvi olnud eestlaste saatuse vastu, ja laulupeo puhul leidunud võimalus eesti rahva lähemaks tundmaõppimiseks.[14]

---

[12] R. Aspelin Aino Kaldale 27. XII 1911. KM KO, F. 157, M. 6:2.
[13] Svan, lk. 195.
[14] U. Suom. 12. VII 1869, nr. 55.

Soomlased sõitsid aurulaeval Helsingist Tallinna ja kavatsesid Tartusse sõita koos «Estonia» laulukooriga, ent ei saanud õigel ajal kontakti ja jäid maha, mistõttu neil jätkus aega linna vaatlemiseks.[15] Eesti alal ei leidunud veel raudteed ja Tartusse sõiduks võis palgata talupoegade vankreid, millega sõit oli aeglasem ja odavam, või kiiremaid, ent kallimaid posthobuseid. Soomlased kasutasid siiski posthobuseid, sest laulupeo algus oli üsna lähedal.

Tallinnast lahkuti pühapäeval pärast lõunat. Arvati, et puhkepäeval on teel rohke liiklus. Ent pettumuseks nägid nad vaevalt muud kui kerjuseid ja hanekarju, mis näisid iseloomulikuna. Soomlastele tundus, et talurahvas hoidub meelega võõrastest kõrvale, nagu ta oli harjunud oma härrasid pelgama.[16] Teel hakkasid nad juba nägema peole ruttavaid laulukoore, ja mida Tartule lähemale, seda vilkamaks muutus liiklus. Soome reisijad ja lauljate rühmad ajasid nagu üksteisega võidu: postijaamade vahemaalt jõudsid posthobused taluvankritest mööda, ent kui soomlased jaamades hobuseid vahetasid, jõuti nendest uuesti ette. Nõnda korduvalt soomlastest mööda sõites taipasid eestlased viimaks, et postvankreis sõidavad soomlased, mitte omamaa «saksad». Kui 59 versta kaugusel Tartust soomlaste postipoiss tegi kõrtsi ees peatuse, võttis üks puhkust pidav laulukoor külalisi vastu tervituslauluga, kandes ette Soome populaarse «Maamme» eesti sõnadega, mis oli laulupeolgi kavas. «Ma ei arva, et «Maamme» helitööna kunagi oleks mõjunud minusse nõnda sügavalt, kui siin äkki ootamatult eestlasi meid sellega tervitamas kuuldes,» kirjutas Svan. Soomlased väljusid postvankrist laulu kuulama ja selle lõppedes esitlesid end. Veidi vestelnud, hakkasid eestlased uuesti laulma, esitades laulupeo kavast «Mu meeles seisab alati mu hiilgav isamaa», mis oli soome populaarne «Savolaisten laulu» eestikeelsete sõnadega. «See oli esimene kord, mil avanes võimalus näha seda eestlaste sõbralikkust ja armastust soome rahva vastu, mida hiljem saime sagedasti nautida,» märkis Svan. Kui soomlased olid sunnitud vihmavarju otsima viimases postijaamas enne Tartut, sõitis sama koor koos paljude teistega nendest mööda ja tervitas neid, peale selle andis veel mõnedes

---

[15] Svan, lk. 221—222.
[16] Svan, lk. 222—224.

vankrites olev pasunakoor rõõmsat muusikat.[17] Linna lähedal tabas lauljaid ränk vihmasadu, mis ei alandanud aga meeleolu.[18]

Esmaspäeval jõuti Tartusse. Linn meeldis soomlastele oma aedade ja parkide rohkusega. Muidugi kohtasid nad kõigepealt J. V. Jannsenit, «toda imepärast meest, kes on järgemööda olnud karjapoiss, kutsar, orelimängija, köster ja viimaks rahvakooliõpetaja». Tema teeneks peeti ka laulupeo mõtte teokstegemine ja teda nimetati laulupeo isaks, kirjutas Svan.[19] Rahvamees Jannsen elavat ja töötavat ainult eesti rahva kasuks; «kogu tema süda on tema rahva oma ja kogu tema rahva süda on tema oma,» kirjutas soomlane J. R. Aspelin.[20]

Esimesel pidupäeval tõusis päike kirkalt ja kaunilt ning soomlasedki pidid vara ärkama, sest tahtsid laulupeo käiku põhjalikult jälgida. Asjalikult-reporterlikult kirjeldab soomlane Aspelin esimese pidupäeva vaimulikku kontserti, kiites üldjuhte J. V. Jannsenit ja A. Saebelmann-Kunileidi.[21]

Teise päeva programmist meeldisid Aspelinile eriti humoristlikud pidukõned. Svan refereeris aga pikemalt J. Hurda kõnet, mis püstitas eesti rahvusliku liikumise programmi, kõigepealt hariduse alal.[22] Nende tähelepanu köitsid soome laulud, mis meeldisid ka publikule.[23]

Soomlased kirjeldasid lähemalt pidusööki, kus viibis umbes 1000 inimest, ja loetlesid tervituskõnesid, märkides eriti J. Hurda pöördumist soomlaste poole. Ta kõneles sugulasrahvaste sidemeist ja luges ajakirjast «Kirjallinen Kuukauskirja» ette põhjused, miks soomlased eesti laulupeost osa võtavad. Hurda kõnele vastas Svan, kes soovis edu eesti rahva taotlustele. Hurt tõlkis sealsamas kõne eesti keelde. Ka Jannsen kõneles pidulauas soomlastest.[24]

Kolmandal päeval pakkus soomlastele huvi asjaolu, et võis-

---

[17] Svan, lk. 224—225.
[18] Sealsamas, lk. 225.
[19] Sealsamas.
[20] U. Suom. 12. VII 1869, nr. 55.
[21] U. Suom. 19. VII 1869, nr. 57.
[22] Svan, lk. 226—230, 250.
[23] U. Suom. 2. VIII 1869, nr. 61.
[24] U. Suom. 5. VIII 1869, nr. 62.

tulaulmisel esitati rohkesti soome koorilaule. Aspelinile meeldis J. V. Jannseni emotsionaalne lõpukõne.[25]

Aspelin andis laulupeole tunnustava hinnangu. Ka soomlased võivat rõõmu tunda sellest, et Eestis on süttinud valgusesäde. Laulupidu pidi pakkuma ka soomlastele eeskuju: «Kuid kas pole sulle meelde tulnud, et meiegi võiksime midagi õppida sellelt oma vennalt? Kas sa ei ole mõelnud, et meiegi, soomlased, võiksime toime panna Soome peo? Või kas me oleksime viletsamad oma eesti vennast? Mina jätan Sulle endale järele mõelda säärase peo tähendust ja võimalust ning loodan, et sellest järgneb midagi head.»[26]

Laulupeokirjelduste lõpul avaldasid soome kirjasaatjad mõtteid Eesti olude ja tulevikuvõimaluste kohta. Eestlane ei tundvat end veel kindlal alusel. «Ta on araloomuline ja häbelik. Ent teda ei või hoopiski pidada loiuks ega araks. Ta võib vihata oma rõhujat ja ta võib sellele viimseni vastu panna, kus ta aga saab. Aga ta võib ka armastada ja innukalt armastada seda, kes tema kasuks tööd teeb.»[27]

Svani arvates pidid eestlased olema kirjanduse arengu poolest soomlastest ees, sest neil on mitu ajalehte (soomlastel oli neid küll rohkemgi), ja kavatsetav ajakiri «Mesilane» hakkavat ilmuma 2000 eksemplaris, mis Soomes polevat võimalik. Viimane kiitus oli enneaegne, sest ajakiri ei saanud siiski ilmumisluba. Ka laulupeo õnnestumine näitavat eestlaste haridust, sest soomlased ei tulevat sellega toime. Svan kiitis eesti valla- ja kihelkonnakoole ning seminare, eriti Valga oma.[28]

Svan käsitles ka Liivimaa talurahva vabastamist 1819. aastal, millele oli pühendatud laulupidu. Temagi arvas, et eesti talupoja olukord ei muutunud paremaks (nagu väitis Vene ajakirjandus). Eesti rahva ja saksa härra vahekord olevat halb. «Nad seisavad vastakuti nii kui kaks vaenlast. Mingit südamesidet nende vahel ei ole. Üks laseb ainult vastumeelselt käest lahti oma saagi, mida teine peab selgesti oma varanduseks ja püüab seda igati endale saada.» Eestlane nimetavat sakslast «lambavargaks», sakslane kutsuvat aga eestlast halvakspanevalt «maarahvaks».[29]

---

[25] U. Suom. 9. VIII 1869, nr. 63.
[26] Sealsamas.
[27] Svan, lk. 251.
[28] Sealsamas, lk. 251—252.
[29] Sealsamas, lk. 252—253.

Svan ei uskunud, et laulupidu võis eestlasi ja sakslasi lähendada. «Eestlased olid küll hästi rahulikud ja käitusid üsna korralikult. Ka rõõm lõõskas nende silmades. Aga et sügav viha asus südamepõhjas, see tuli ka ilmsiks.» Svan tõi näiteid eestlaste demonstratiivseist väljaastumistest saksa ametimeeste vastu, mis on eespool käsitlemist leidnud.[30]

Svan püüdis vahekordi selgitada ka vene publitsisti Samarini ja Tartu professori C. v. Schirreni avaliku vaidluse ning sellele järgnenud Pogodini täienduste abil, seejuures kaldus soomlane rohkem Vene ajakirjanduse seisukohtade poole. Ta rõhutas, et sakslased olid ikkagi maa vallutajad ja eestlased olid alati valmis vastuhakkudeks. «Selle asemel, et nad [s. o. sakslased] peaksid vabatahtlikult tegema kõik, mis võiksid eestlaste kultuuri edendamiseks, teevad nad vastumeelselt järelandmisi selle järgi, kuidas neil on sundus seda teha.» Nõnda ei leiduvat maal ühtegi eestikeelset kõrgemat kooli, ka Tartus mitte.[31] Svan esitas veel küsimuse: mis eestlased ise oma olukorrast arvavad? Sellele olevat raske vastata. Eestlane ei tegele poliitikaga, vaid teeb tööd ja püüab hariduse poole. Haritud eestlased ei tahtvat saada venelaseks ega sakslaseks. «Viha sakslaste vastu on ometi nii äge, et nooremate rahvuslik-tulipäiste hulgas leidub neidki, kes võib-olla ei tunneks sellest meelepaha, kui venelased ajaksid sakslased tagasi sinna, kust nad on tulnud.» Olukord Eestis olevat üldiselt keerukas.[32]

Soome külalisi olevat eestlased kohelnud sõbralikult, nii et eestlase suhtumine soomlasesse tunduvat soojemana kui vastupidiselt. «Nad on enda ümber alati näinud vaenlasi; nad on siis kindlalt oma silmad suunanud sinna, kus neil on olnud nende ainus sõber. Eestlaste seltskonnas soomlane peab alati tundma oma südant löömas kuumemalt kui tavaliselt; ta peab tundma, et nad on sama ema lapsed kui ta ise, ja ta peab armastama ja austama oma rahvast, ta peab armastama ja austama soomlust rohkem kui enne seda,» kirjutas Svan.[33]

Svan tõi laulupeolt näiteid, mis tõestavat eestlaste armastuse siirust. Kui soomlased saabusid pidusöögile «Vanemuise» aeda, siis tulid nende juurde kaks eestlast vabandama, et soom-

---

[30] Svan, lk. 253.
[31] Sealsamas, lk. 253—255.
[32] Sealsamas, lk. 255.
[33] Sealsamas, lk. 255—256.

lasi polevat küllalt pidulikult tervitatud. Suurema tähelepanu osutamine võivat olla eestlastele hädaohtlik, «sest kõige väiksem ja süütumgi asi võetakse siin seletuste ja moonutamiste alla». J. Hurt olevat tribüünilt soomlasi tänanud peost osavõtu eest. Kui Svan sellele mõne soomekeelse sõnaga vastas ja soovis eestlastele õnne ning edu, siis kogunes igast küljest talupoegi tema ümber ja avaldas sõprust õlale patsutamisega. Mehed olevat hiljem J. V. Jannsenile seletanud, et nad pole soome keelest aru saanud, ent keel kõlanud siiski tuttavana: «see tungis nii südamesse, et süda sulas sees». Ka Jannsen ütles tribüünilt mõned soojad sõnad soomlastele ja soovis, et eesti rahvas hoiduks alati soomlastega kokku. Pärast tõlkis Hurt Svani kõne eesti keelde.[34]

Laulupeo kolmandal päevalgi olevat kostnud sõprusavaldusi soomlastele. Kooridelt kõlasid mitmed soome laulud. Mitmed talupojad küsisid soomlastelt nõu soome keele õppimiseks ja arvasid, et mõni eestlane võiks saata oma poja Soome ülikooli õppima; selleks olevat nad küsinud hindade taset Helsingis ja tellinud Aminoffi eesti-soome sõnaraamatut. Ungarlane P. Hunfalvy soovitanud eesti ja soome keele ühendamist nende läheduse tõttu.[35]

Lõpuks esitas Svan küsimuse: kas eestlastel on tulevikku? Ta pidas Eesti olusid võrdlemisi sarnaseks Soome omadega. Eestlaste tuleviku kohta ei julgenud Svan teha kindlaid ennustusi, ent avaldas lootust, «et rahvas, kes kuus sajandit kestnud kõige karmima orjuse järel veel püsib, kellel on sel määral veel rahvustunnet, moraalset jõudu ja võimsat tahet püüda edasi hariduse rajal, — et selline rahvas viimaks pääseb õnnelikule sihile»[36].

Tartust lahkusid soome külalised eri suunas: J. R. Aspelin siirdus Peterburisse, Svan koju tagasi. Ta sõitis koos P. Hunfalvyga Viljandi kaudu, et oleks vaheldust, ent ilm ja tee olid halvad, mis takistas vaatlust. Käidi seés ühes talumajas, mis oli aknata ja muldpõrandaga, nii et jättis üsna halva mulje; Soomes sääraseid enam ei leiduvat. Tallinnast sõideti laevaga Helsingisse.[37]

---

[34] Svan, lk. 256.
[35] Sealsamas.
[36] Sealsamas, lk. 257.
[37] Sealsamas.

Suhted soomlastega ei katkenud ka pärast laulupidu. Huviga jälgiti Soomes ilmuvaid reisikirjeldusi Eestist ja hinnanguid meie peo kohta. Koidula jätkas kirjavahetust S. Y. Yrjö-Koskineniga, kes küll laulupeol ei käinudki, ent Svaniga suhted katkesid. Ilmselt peeti teda Jannseni ringkonnas liiga radikaalseks; hiljem kujuneski tal kontakt C. R. Jakobsoni «Sakalaga». «Suome ajakirjade osavõtmine ja sealsete saadikute siiatulek on meid väga rõõmustanud ega saa meie seda unustama,» kirjutas Koidula. Ta esitas andmeid lauljate sotsiaalse jagunemise kohta ja arvas, et kõigi eestiline päritolu «annab kõige enam usaldust tulevaste aegade peale». Koidula avaldas heameelt balti saksa ja Vene ajakirjanduses puhkenud vaidluste pärast, sest kumbki pool nimetavat ennast eesti rahva sõbraks ja teist rõhujaks. Koidula avaldas lootust, et ka soomlased korraldaksid oma laulupeo, millest kujuneks ühtlasi rahvuspidu.[38]

Koidulal jätkus suhtlemine ka J. R. Aspeliniga, kes kirjutas «Helsingfors Dagblad'is» ajaloolise ülevaate Balti olude kohta, milles avaldas naiivset lootust, et balti sakslased hakkaksid eestlastele lähenema ja muutuksid ühtseks rahvaks.[39] Aspelinil ei jätkunud aukartust ka balti saksa liberaalide ees, sest need liberaalitsevat alles sel juhul, kui «Damoklese mõõk pea kohal ripub»; venelaste Damoklese mõõk olevat eestlaste õnneks ja «nad kasutagu seda, seni kui sakslased värisevad»[40]. Järgmisel aastal puhkenud Saksa-Prantsuse sõja puhul hoidis Aspelin prantslaste poole. Sakslaste võidust kartis ta ohtu teistele rahvastele, ka eestlastele. Prantslaste poolel asuvat vabadus, sakslaste poolel — feodalism.[41]

Soome külalised talletasid hoolikalt andmeid Eesti laulupeost ja seda kandvast laulukultuurist sooviga eeskuju võtta oma rahva jaoks. J. R. Aspelin kirjutas Viiburi ajalehes «Ilmarinen»: kas ei võiks ka Soome kihelkondadesse asutada lauluseltse kaasa aitama rahva harimisele? Soomes olid laulukunsti alged olemas, kuid Eesti näis selles suhtes kaugele ette jõudnud olevat. «Kui eesti vennasrahva juures lauldakse, siis röögitakse Soome talumajades ja maanteedel midagi kasimatut. Kas

---

[38] Koidula Y. S. Yrjö-Koskinenile 2. VIII 1869. Briefwechsel, lk. 106—107.
[39] J. R. Aspelin Koidulale 11. (23.) VII 1869. KM KO, F. 59, M. 1:3.
[40] J. R. Aspelin Koidulale 26. VIII 1869. KM KO, F. 59, M. 1:3.
[41] J. R. Aspelin Koidulale 21. VIII 1870. KM KO, F. 59, M. 1:3.

ei ole aeg parema jaoks? Oli ju eestlastel karmi näljahäda ja raske töö all aega kuue nädala õhtutundidel valmistuda laulupeoks, millega hämmastasid oma maa kõige haritumaid.» Soomes leiduvat ainult üks maarahva laulukoor, nimelt Janakkalas. Kuid eeldusi kooride tegevuseks olevat mujalgi. «Peaaegu kõik seminarist tulnud kooliõpetajad on õppinud muusikakunsti. Suuremas osas kihelkondades leidub muidki koorijuhtideks kõlbavaid isikuid. Mis sellest arvata? Võib-olla tuleks Soomeski kord võistluslaulmine toime.» Kirjutise autor soovitas tähtpäevana kasutada piiskop Agricola, soome kirjakeele looja eelolevat juubelit ja ausamba avamist.[42]

Soome laulupeo korraldamise mõtet arendati ka mujal ajakirjanduses. Muidugi võivat Soomeski ilmneda niisama palju takistusi kui Eestis, kuid neist saavat üle. Seks puhuks loodeti uusi koorilaule ja sooviti, et iga olemasolev laulukoor teeks laulurännakuid kogu maal, kogudes raha ausambale ja andes eeskuju juba loodud ning sündivaile kooridele. Ühine koorilaul võivat kasvatada rahvustunnet, edendada haridust ja levitada koorimuusikat. Peole soovitati kutsuda ka paremaid Eesti koore, sest raudteed olid valmimas, ja sel viisil loodeti tihendada liitu eestlastega.[43] Ent Soome laulupidu ei toimunud veel niipea. Kui soomlased käisid 1879. ja 1880. aastal taas Eesti laulupidusid vaatamas, suutsid nad suurel määral Eesti eeskujusid jälgides alles 1881. a. korraldada esimese üldise Soome laulu- ja muusikapeo, mis hiljem hakkasid regulaarselt korduma.[44]

Laulupeol viibis külalisena ka Ungari keeleteadlane Paul Hunfalvy. 1869. a. reisist Baltimaadele ja Soome avaldas ta ungarikeelse teose «Utazás a Balt-tenger vidékein» (1871), mis ilmus hiljem ka saksa keeles («Reise in den Ostseeprovinzen Russlands», 1874). Ungari õpetlane oli maailmavaateliselt hoopiski radikaalsem soomlastest: ta oli osa võtnud 1848. a. revolutsioonist ja surmamõistetuna vaevalt eluga pääsenud. Seda fakti teatas muuseas J. R. Aspelin Koidulale.[45] Hunfalvy teoses oli peamine osa pühendatud Eestile ja laulupeole. Anti ülevaade rahva ajaloost ja toonitati eriti pärisorjuse raskust. Hun-

---

[42] «Ilmarinen» 30. VII 1869, nr. 31.
[43] U. Suom. 13. IX 1869, nr. 73.
[44] Rosenthal, lk. 61.
[45] J. R. Aspelin Koidulale 26. VIII 1869. KM KO, F. 59, M. 1:3.

falvyt huvitasid ka kaasaegsed vaidlused venelaste ja sakslaste vahel Baltimaade küsimuses. Eriti vaatles autor Tartu ajalugu ja kaasaega. Tänavail võis kuulda ülekaalukalt eesti keelt. Hunfalvy otsis kõigepealt üles Jakob Hurda, kellelt kuulis kurvastusega, et akadeemik F. J. Wiedemann oli eelmisel päeval Tartust lahkunud. Hurdalt sai külaline rikkalikult informatsiooni eesti olude ja laulupeo kohta.[46]

Järgneb kirjeldus laulupeost. Peo juhtivat tegelast iseloomustatakse järgnevalt: «Jannsen on keskmist kasvu, tugev mees, tema näol on sõbralikkuse ilme, mis ei või ühelegi kirele aset anda.»[47] Hunfalvy kasutas juhust, et rahvast lähemalt tundma õppida. «Mis puutub eestlaste kasvusse, siis on nad veidi rohkem keskmisest; ma leidsin koguni väga pikakasvulisi inimesi nende seas. Hele juus ja sinised silmad on domineerivad. Nende ilme on tõsine, nagu üldiselt iga rahva juures; ometi on kerge neid naerma panna. Tõsidusega on mõnevõrra vastuolus kiire kõnelemisviis. Näoilmed meenutavad vaatlejale kõige rohkem saksa talupoegi, eriti mägestiku-elanikke. Naised on Tartu ümbruses üsna ilusad, veel enam aga Viljandimaal, ja nad armastavad elavates värvides riietuda.»[48]

Ungarlane vaatles eestlase õiguslikku olukorda ja leidis, et alles hiljuti ei peetud eestlast peaaegu üldse inimeseks. Eestikeelset kirja polevat postil vastu võetud ja eestlase perekonnanime polevat tegelikult kuigi palju tarvitatud, mis selgunud viimasel rahvaloendusel ja tekitanud suuri segadusi.[49] Külaline märkas teravalt eestlaste ümberrahvustumisprotsessi, teda pani imestama eestikeelsete koolide täielik puudumine Tartus.[50]

Teose VI peatükk on pühendatud eesti kirjandusele. Hunfalvy tundis juba varem Fr. R. Kreutzwaldi kirjanduslikku tegevust, kuid ei leidnud kirjameest laulupeolt, ja kuuldes tema tagasihoidlikkusest, ei julgenud tema juurde Võrru sõita; see-eest sai ta huvitavaid andmeid Kreutzwaldist tema väimehelt G. Blumbergilt. Koos soomlaste Svani ja Aspeliniga tegi Hunfalvy külaskäigu Jannseni perekonda, olles huvitatud eeskätt tütre Lydia tõusvast kirjanduslikust tegevusest. Lauluneitsi

[46] P. Hunfalvy, Reise, lk. 82—83.
[47] Sealsamas, lk. 88—91.
[48] Sealsamas, lk. 92.
[49] Sealsamas, lk. 94.
[50] Sealsamas, lk. 94—97.

jättis ungari külalisele sügava mulje. «Tema rikkalik pruun juus, mida moodne peaehe selgesti näha laseb, varjutab kõrget laupa, ja kaunist, isegi ilusat nägu, millel peegeldub tundesügavus ja mõtterikkus. Tema hääl kõlab meeldivalt, saksa keelt kõneleb ta, nagu üldiselt Balti provintside elanikkond, väga ilusasti; kõne ja liigutused on elavad, kuid mitte ägedad. Kasvult on ta veidi üle keskmise.» J. V. Jannsenit kujutas Hunfalvy energilise ajakirjaniku ja rahvavalgustajana. Järgnevalt jutustas Hunfalvy Koidula proosateose «Ojamölder ja tema minia» sisu.[51]

---

[51] P. Hunfalvy, Reise, lk. 118—121.

MEELEOLUSID JA HINNANGUID PÄRAST LAULUPIDU

Nädalapäevad pärast laulupidu sai Koidula seevõrra hinge tagasi tõmmata, et pani oma esimesed muljed paberile ja saatis Fr. R. Kreutzwaldile. Koidula kirjutas: «Möödas on nad, armas papa, kõik need rõõmsad, virgutavad, nii mureliku põnevusega oodatud, nii suure mõnuga läbielatud, nii suure rahulejäämisega takkajärele tuntud pidupäevad!»[1] Koidula oli virgasti abistanud pidukomiteed, vastu võtnud väliskülalisi ja olnud üldse tähtsa rahvusliku ürituse keskseks kujuks. Suurest pingutusest vabanedes haigestus ta pärast laulupidu, ent tundis ikka rõõmu saavutatud edust ja informeeris veel soomlasi laulupeo tulemustest.[2]

Koidula oli ülimalt rahul rahva julge eneseväljendusega: «Papa, mida ka kadedad keeled ja suled ei sisistaks: see oli siiski e e s t i pidu! Mina, üks tütarlaps, olen julge, et niisuguste jõududega, mis nõnda nagu siin täis usaldust ühe usaldusmehe poole üles vaatavad, võib kõik korda saata.» Teda rõõmustas eriti rahvusliku meelsuse tõus peol: «Vaadake, papa, ainult neid kõikuvaid pooleestlasi, kes iial ei teadnud, kas nad õiguse pärast sakslased olid või venelased või liivimaalased või baltlased või veel midagi muud? Kuida nad nüüd korraga eestlaste ridadesse tungivad, usurpeerides koha, mida nad millegagi pole ära teeninud! Eestlaste lugu peab hea olema, et renegaadid veel kord renegaatideks saavad.» Koidulat häiris balti sakslaste kaasahõiskamine, eriti J. V. Jannseni teenete ülistamine, sest enne olid nad laulupeo korraldamise vastu, eesotsas pidukomitee presidendi A. H. Willigerodega.[3]

Koidula jätkas balti sakslaste kritiseerimist: «Sest saaks pisukese raamatu, kui peaksin Teile jooni tõmbama kõikidest sündmustest, kõigest tulise võitluse ajast enne pidu, peo ajal ja pärast. Ja praegu? Elagu üksmeel, mis on meie elanikkon-

[1] Fr. R. Kreutzwaldi kirjavahetus V. Tln., 1962, lk. 265—266.
[2] Koidula Y. S. Yrjö-Koskinenile 2. VIII 1869. Briefwechsel, lk. 105.
[3] Fr. R. Kreutzwaldi kirjavahetus V, lk. 268—269.

nale ehteks! Oh, see on üks armetu tõug! Tahaksin teada, mitut Diogenese laternat tarvis oleks, et nende hulgas üht m e e s t leida!» Siin kirutakse balti sakslasi, kes käitusid vägagi vastuoluliselt. Koidula avaldas heameelt selle üle, et laulupeo käigus selgus mõnegi eesti mehe tublidus, mis olevat päästnud kogu ettevõtte: «Teie ei või endale ette kujutada, papa, kui südantülendav see ühele naisterahvale on, kui ta ilma iseloomuta kõlupeade või omakasu püüdvate intrigantide karjas jälle ühe mehega kokku juhtub! Mina sain teda tunda nende päevade vältel, millal papa Tartust ära oli ja ma terve puhastusetule pidin läbi kannatama.»[4] Vist oli see A. Saebelmann-Kunileid, kes siirdus juba varem Tartusse ja võis J. V. Jannsenit asendada, kui see käis enne laulupidu Riias. Kunileid aga lahkus jällegi Tartust ega saanud kestvamalt osa võtta eesti rahvusliku liikumise üritustest.

Kirjaneitsit häiris asjaolu, et nende aastate kõige tähtsam eestlane, rahvusvaheliselt tuntud kirjanik ja teadlane Fr. R. Kreutzwald ei viibinud oma rahva suurel peol. «Papa, siin päriti Teid taga, otsiti Teid. «Miks ei ole Kreutzwald siin?» küsisid meie Soomest tulnud külalised. Mis oleksite Teie minu asemel vastanud? Ma tean kõik, mis Teie siin kosta võite, ja kõike seda ma ütlesin, aga mis see aitas? Teie oleksite siiski pidanud kohal olema.»[5]

Kaks päeva pärast laulupidu sõitis Võrru Kreutzwaldi väimees G. Blumberg, kes pidi uudistejanusele äiale «nagu pigistatud sidrun kõik oma sisseimetud pidumahla viimse piisani kätte andma!». Muidugi luges Kreutzwald põhjalikult läbi ka ajalehekirjutised laulupeo kohta, kuigi need ei lisandanud uut suulistele andmetele. Teda häiris ainult J. V. Jannseni laulupeo-kirjelduse ebaharilikult terav lõpuosa.[6]

Laulupeo kunstiline õnnestumine ja seal avaldunud rahvuslik vaimustus andsid julgust ka J. V. Jannsenile, kes tavaliselt püüdis teed leida kompromissideks. Ta kirjutas pärast laulupidu ühest vanast eesti abielupaarist, kes oli peosündmustest nii sügavalt liigutatud, et taat hakkas naisele ajaloost ja oma meeleolust jutustama: «Vaata, ema, 50 aasta eest olid sina alles karjalaps ja mina juba tööpoiss. Sa tead küll, kuida meie

---

[4] Fr. R. Kreutzwaldi kirjavahetus V, lk. 269.
[5] Sealsamas, lk. 266.
[6] Sealsamas, lk. 278—279.

vanemad sel ajal orjapõlve all õhkasid. Mõisnikud olid meie bramiinid ja meie nende paariad, nagu ma «Misjonilehes» olen lugenud. Meid osteti ja müüdi, vahetati ja mängiti kaartide eest ühe käest teise kätte. Keegi ei tohtinud ennast inimeseks pidada, meid hüüti «talusead». Mu isa tuli kord mõisast, selg sinine nagu pajapõhi: ta oli härra akna alt mööda minnes liiga vara mütsi pähe pannud, selle eest sai sealsamas akna all 60 piha peale.» Enne Napoleoni tulekut meie maale olevat vanemad inimesed öelnud: «Las ta tulla, ehk toob meile p r i i u s t!» Arvatud, et ta ei või pärisorjade elu enam halvemaks teha. Nüüd olevat kõik muutunud. Jannsen hüüatas pateetiliselt: «Aga tulgu «Punapart» n ü ü d! Oh sa kallis aeg, ka s a n d i d peksaksid teda karguga.» Siis tulnud priius, ent see polevat alguses ka parem olnud — «maa tõmmati jalge alt ära, jäädavat paika polnud enam kuskil. Peksa saime vana viisi ja iga silmapilk hüüdis mõisnik: «Vallast välja! Minge kus k[urat]!» Sagedasti olid rentnikud, opmannid jne. veel õelamad kui mõisnikud ise.» Nüüd olevat olud paranenud ja rahvas arenenud, nii et teda ei saa enam keegi orjaks teha, mis lohutas vestleva vanapaari meelt.[7] Säärane pärisorjuse ja selle kandjate süüdistamine tundus liiga julgena isegi demokraatlikult mõtlevale Kreutzwaldile, kes neil aastail põdes mõningaid maailmavaatelisi kõhklusi.

Kreutzwald ei kahetsenud ka muudel põhjustel, et ta ei viibinud laulupeol, kus tema järele korduvalt küsiti. «Säärasel juhtumisel [tema kohalviibimise puhul] oleks vanaraugal ehk küll raske olnud tundmatuks jääda, lugu oleks võinud lõpuks isegi niikaugele minna, et temale ovatsioone oleks korraldatud, jah, teda oleks võinud koguni säärane õnnetus tabada, et temale armu ja halastuse pärast piduvõõraste hulgas laua alumises otsas istekohta oleks pakutud jne. jne. Aga vaadake, minu kulla laps, niisugune koorem oleks minu vanade õlgade jaoks küll liiga raske olnud! Peale selle oleks võinud edevusekurat veinist kuumava peaga vanainimest nõnda kaugele ahvatleda, et ta üsna mõtlematult lobisema oleks hakanud ja ennast ühesõnaga ilma naeruks teinud. — Ei, seal on siis küll parem oma nelja seina vahel istuda, kus säärast lugu juhtuda ei või.»[8]

---

[7] E. Post. 6. VIII 1869, nr. 31.
[8] Fr. R. Kreutzwaldi kirjavahetus V, lk. 283.

Kreutzwald mõistis siiski laulupeo suurt edasiviivat osa ja ennustas sellest humoristlikus toonis avaraid arengusuundi: «Esimese eesti laulupeo tulemuste järgi otsustades, tohiks eesti rahvas minu 100. sünnipäeva ajal oma arenemisega küll juba nõnda kaugel olla, et ta [Kreutz]waldi muuseumi võiks asutada: seal siis hakatakse hoolega koguma iga paberilehekest, mida surnud suurmees iganes oma sulega määrinud; mis ränka raha maksaksid siis inimesed küll ühe säärase vihiku eest!»[9] See ennustus on täiel määral täitunud, kuigi vähese ajalise hilinemisega. Veel järgmisel aastal (1870) avaldas Kreutzwald J. Adamsonile lootust eesti rahva parema tuleviku suhtes: «Siis võime 1919-mal aastal saja-aastast vabapõlve mälestusepidudest veel suuremat loota, kui mineva-aastasest Tartus, kus mõni eesti mees ehk esimest märku saanud, et tema tänini põlgtud ja naeruks pandud pisukeses sugurahva pesas rohkem kotkatiivalisi poegi kasvamas, kui keski oleks võinud ette arvata. Õnnelt on kaugelt tulnud piduvõõrad igal pool tunnistanud, et Tartu pidu aulehtede pärgi eesti poegade pähe olla punu nud.»[10]

Laulupeo lõpetuseks avaldas pidukomitee president A. H. Willigerode ajakirjanduses tänuavalduse kõigile, «kes mind selle laulupidamise ajal armulikult aidanud seda hästi jumala auks ning inimeste rõõmuks korrapärast talitada». Tänu väärisid «kõik pidukomitee liikmed, Tartu linna eesti meeste laulukoor [s. o. «Vanemuine»], Tartu linna kiriku- ning kohtuülemad, kõik võõraste vastuvõtjad kodanikud ning leivakonna peremehed, kõik piduosavõtjad, kõik eesti rahva sõbrad linnas ning maal, Tartu linna handverkerite kogu, Tartu linna «Ressource'i» kogu, Tartu toomivalitsus ja iseäranis «Eesti Postimehe» kirjutaja Jannsen ja laulujuhataja Säbelmann (Kunileid), kelle väsimatu vaevanägemist, tüdimata vastutulemist, südamlikku armunäitamist ja kõike aitamist nõuga ning tööga mina küllalt kiita ei jõua. Ja siis jälle need, keda ma nimetatud kombel tänan — kõik eesti rahva armsad lauljad ning mängijad, kes nii ilusasti laulnud ning mänginud, kõige asja poolest nii ausasti ennast näidanud ja kõikidele tunda andnud, et nemad oma maad ning rahvast kadumata kindla armastusega armas-

[9] Fr. R. Kreutzwaldi kirjavahetus V, lk. 201.
[10] Fr. R. Kreutzwald J. Adamsonile 19. VII 1870. E. Kirj. 1909, lk. 162.

tavad ja kellele mina südame põhjast kõike head ning õnne jumala käest soovin ning palun.»[11]

Willigerode tänuavaldusele vastas pidutoimkond niisama viisakalt: «Selle vastu, mis mineva kord pidukomitee liikmete kohta öeldi, ei või needsamad oma valitud presidendi, konsistoriaalraati Willigerode, kõige tema vaeva ja väsimatu hoolekandmise eest eesti tänulaulupeo asju ja talitusi korda saates niisama südamlikult mitte tänamata jätta.»[12]

Laulupeo õnnestumine oli kahtlemata suureks plussiks eesti rahva autoriteedile, mis oli teiste rahvaste silmis ikkagi äärmiselt madal. «Eesti Postimehes» kõneldakse ühest läti üliõpilasest (neid oli Tartu Ülikoolis rohkesti), kes tuli peole «laitma ja naerma, sest ei rahvast ega nende laulust ei arvanud ta midagi olevat ega tulevat». Kui ta aga kuulis 800 mehe vägevat laulu, siis tunnistanud ta liigutatult: «Mul on silmad häbi täis. Ma olen siiamaale eestlasi «rumal kulle» sõimanud, seda ei tee ma tänasest päevast saadik mitte enam. Meie, lätlased, ei ole mitte sellesarnast pidu pidama saanud.» Jannsen arvas: «Ma mõtlen, niisugune tunnistus kaalub midagi.»[13]

Muidugi leidus neidki, keda laulupidugi ei liigutanud. Enamik balti saksa ringkondi pidas eestlasi ikka ainult «harimata talupoegadeks» ja avaldas pahameelt laulupeo pärast, «kuna see ajavat eestlastele pähe kesteab mis uhkust ja ülbust». Kurjustati eesti tegelaste, eeskätt J. V. Jannseni üle tema «alpimise» pärast ja nimetati «narriks» ka A. H. Willigerodet, «kes talupoegadega ühes kiili jooksvat».[14]

«Eesti Postimees» avaldas peale ulatusliku laulupeokirjelduse veel mitmeid järelvaatlusi samal teemal. «Vanemuise» auliige G. Blumberg oli peo kestel läbi küsitlenud kõik lauljad ja teinud statistikat nende sotsiaalse kuuluvuse kohta. Ajaleht trükkis need andmed ära.[15]

Karjamõisa omanikud ja kirjandikud	6	meest
Pärismaapidajad ja mõisarentnikud	28	"
Vallavanemad	10	"

[11] E. Post. 5. VII 1869, nr. 26.
[12] E. Post. 12. VII 1869, nr. 27.
[13] E. Post. 6. VIII 1869, nr. 31.
[14] Ml. 1931, lk. 237.
[15] E. Post. 6. VIII 1869, nr. 31.

Peremehed, põllumehed	129	meest
Kihelkonnakoolmeistrid ja köstrid	59	"
Valla- ja külakoolmeistrid	329	"
Koolmeistrite ja perepojad	41	"
Kirjutajad, ülevaatajad etc.	19	"
Hantvärgi-töötegijad	69	"
Töömehed, sulased, teenrid	52	"
Suuremad kooliõppijad	47	"
	Kokku 789	meest

Võime sellest tabelist teha mõningaid järeldusi. Kuna osavõtjaid oli 46 koori ja kõigi juhtideks polnud kihelkonnakoolmeistrid või köstrid, siis pidi neid ka lihtlauljate hulgas leiduma; võimalik, et mõned liitusid ka naabrite kooriga. Ootamatult suur on valla- ja külakoolmeistrite arv — 42%. Nad olid paremad laulumehed ja neil oli ka rohkem võimalusi Tartusse sõitmiseks; mõned koorid olevat tervenisti koosnenud koolmeistreist. Küllaltki suur on «hantvärgi-töötegijate» hulk, küllap need pärinesid peamiselt Tartust ja Tallinnast. Samuti ärataks tähelepanu nimetus «Suuremad kooliõppijad», kui see tähendaks ainult üliõpilasi; võimalik, et sinna hulka on loetud ka gümnaasiumide, seminaride jm. koolide õpilased, sest tol ajal vist polnudki veel 47 eesti rahvusest üliõpilast.

Laulupeo järelkajas tegi J. V. Jannsen ka õigustatud komplimendi koorijuhtidele: «Küsib nüüd keegi, kelle abi läbi meie pidulaul nii hästi korda läinud, siis on meie kohus tunnistada: see oli võimalik meie vahvate köstrite ja kihelkonnakoolmeistrite läbi, kes enamasti Valga seminaris tubli direktor Zimse juhatuse all seks on õpetatud ja kasvatatud saanud. Seal on meie laulujuhatajate taimelava, kus neid meie rahva kasuks kasvatatud ja pärast ametisse istutatud.»[16] Neil oli ikkagi spetsiaalne muusikaline ettevalmistus, millest piisas korralikuks koorijuhtimiseks ja nõudliku laulupeokava kätteõpetamiseks; teisi sääraseid koorijuhte leidus harva, ka tavalised köstrid võisid selle tasemeni mitte küündida.

[16] E. Post. 6. VIII 1869, nr. 31.

Rahva elav osavõtt laulupeost tekitas juba alguses mulje, et suur ettevõte on sisulise õnnestumise kõrval ka aineliselt kindlustatud, ent peokorraldajad ei rutanud oma võidust avalikkusele teatama. Nende vaikimine ei andnud aga rahu balti sakslastele. Vaevalt nädal pärast pidu, kui «Eesti Postimees» polnud veel peokirjeldustki alustada jõudnud, tõi «Dörptsche Zeitung» oma «lõpuvaatlused» peo kohta ja nurises seal, et korraldajad andvat liiga vähe informatsiooni peo käigust, kuigi üldsus tundvat kõige vastu suurt huvi ja soovivat teada andmeid kassaseisu kohta.[1]

Siis avaldas üks pidukomitee liige 5. juulil ebaametlikult, pooleldi vaidluse korras andmeid laulupeo sissetulekute ja väljaminekute kohta. Toome aruande «Neue Dörptsche Zeitung'i» järgi.[2]

Tulud:

jumalateenistuse laululehtede müügist	79,48	rbl.
kontserdipiletite ja laulutekstide müügist	1683,20	"
«Vanemuise» kontserdist	252,21	"
laulutekstide, kavade ja rinnamärkide müügist	59,39	"
vabatahtlikest annetustest	7,60	"
Kokku	2081,88	rbl.

Kulud:

trükikulud, asjaajamine jm.	339,15	rbl.
ehitused	328,65	"
märkide ja lintide valmistamine, muusika- ja toidukulud	216,73	"
Kokku	1172,92	rbl.
Ülejääk	908,96	rbl.

[1] Dörp. Ztg. 27. VI 1869, nr. 146.
[2] N. Dörp. Ztg. 5. VII 1869, nr. 153.

Seega saadi peamine tulu kontserdipiletite müügist. «Vanemuise» kontserdi all mõeldi vist võistulaulmist «Vanemuise» aias; «muusikakulu» tekitas Tartu kutselise orkestri palkamine; toidukuludena arvestati ilmselt pidusööki teisel päeval, sest külalised said toidu muidugi tasuta. Kuigi kulude üldsumma ulatus üle 1000 rubla, jäi siiski puhastuluks rohkem kui 900 rubla, mis oli korraldajatele suureks üllatuseks, sest loodeti heal juhul ainult ots otsaga kokku tulla.

Kerkis küsimus: kuidas ja kelle heaks kasutada laulupeo puhastulu? Pidu ette valmistades oldi seevõrra rahapuuduses ja püüti võimalikult vähe kulutusi teha, et üldse ei tekkinudki mõtet puhastulust. Oli ainult selge, et võimalikud kahjud tasub «Vanemuise» selts kui laulupeo algataja. Pärast peo lõppu seisis komitee uue probleemi ees: kellele määrata 900-rublane kapital? See nõudis omajagu peamurdmist ja tekitas suure lainetuse avalikkuses.

Pärast laulupidu sõitis pidukomitee president A. H. Willigerode mõneks nädalaks Tartust ära puhkusele, pidades sel ajal Jannseniga kontakti kirja teel. Aegsasti mõtles ta ülejäänud summa kasutamisele sooviga seda rakendada «õilsaks» otstarbeks. Eriti soovitas ta arvestada samal ajal propageeritavat põllutöökooli, samuti ka Tartu eesti algkooli või «Vanemuisesse» suurema eestikeelse raamatukogu ja lugemissaali asutamist. Willigerode soovis, et pidukomitee ei peaks enne koosolekuid, kui ta Tartusse tagasi jõuab,[3] kartes muidugi omapead asjaajamist.

Komitee ei kuulanud oma juhi sõna: küsimuse otsustamisele asuti enne Willigerode tagasitulekut, ja otsekohe selgus, et liikmete seisukohad ei ühti presidendi omadega. Kuna põllutöökooli asutamist propageerisid mõisnikud ja see oli suunatud Aleksandrikooli asutamise vastu, siis ei tahtnud komitee seda toetada. Küsimuse ümber kujunes tüli, mis kandus ajakirjandusse ja näitas teravalt eestlaste ning sakslaste vastuolusid, mida laulupeo näiline «koostöö» ei olnud sugugi lepitanud.

Nimetu komiteeliikme aruandeline sõnavõtt äratas saksa ajakirjanduse pahameele. Olevat jäänud nimetamata 11-rublane annetus «Dörptsche Zeitung'i» toimetuse kaudu. Et pidu-

[3] A. H. Willigerode J. V. Jannsenile 25. VI 1869. KM KO, F. 112, M. 21:37.

Iisaku laulu- ja pasunakoor (juht Th. Hansen).

Kärkna pasunakoor, 1871. (Ed. M. Jakobsoni puulõige, ilmus «Suomen Kuvalehti's» 1875 Torma koori nime all.)

Kanepi meeskoor, 1872 või 1873 (esimeses reas keskel P. Abel, A. Aras, J. Erlemann; keskmises reas vasakult kolmas H. Kann).

komitee üleskutsele loiult reageeriti, selles võivat süüdi olla «see viis, kuidas palve esitati», vist mitte küllalt alandlikus toonis sakste ees. Sobimatu olevat ka publikule etteheiteid teha vähese toetuse pärast, sest ometi antud lauljatele tasuta korterid ja pileteid ostetud 1900 rubla eest. Oleks vaja ametlikku kassaaruannet, mis lõpetaks kahtlustused. Lõppkoosolek on ikkagi pidamata ja esialgsetel andmetel polevat erilist väärtust.[4]

Laulupeo tulude ülejäägi suhtes astus «Vanemuise» juhatus resoluutselt välja, kaitstes kindlalt oma peremehe-õigusi. Tema olevat rahasumma täielik omanik ja see polevat juhuslikult tema kätte sattunud. Eeltööde käigus ei oodanud «Vanemuise» selts olulist ühiskondlikku toetust, ja tegi õigesti, nagu praktika näitas. Seetõttu pidi selts ise kõigega riskima. «Ta pidas väheseks vaeva, muret, ebamugavust rahvusliku idee realiseerimisel ja hea otstarbe huvides.» Ei suutvat ükski aruanne edasi anda vaeva, mida pidukomitee eeltöödega nägi. «Vanemuine» võtnud kogu vastutuse endale ja peo ebaõnnestumise puhul oleks tema üksi kogu puudujäägi kandnud. Nõnda olevat ainult «Vanemuisel» õigus rahasumma üle otsustada. Pidukomitee esitas saksa ajakirjandusele omapoolse küsimuse: mis on tehtud saksa laulupidude tuludega, kas nende saatust on avalikult otsustatud? Ja komitee vastas ise: nii nagu nende summade üle on otsustanud korraldavad seltsid ise, nii otsustab asja käesoleval juhul üksnes «Vanemuine», teistel pole sellega asja.[5]

Balti saksa avalikkus ei leppinud veelgi, vaid soovis küsimusele kaasa rääkida. Otsuse tegemiseks nõuti laiemat kvoorumit. Kui summa otsustatakse «Vanemuise» kasuks, siis polevat kellelgi midagi öelda: see näitaks rahva usaldust «Vanemuisele». Saksa lehtede arvates oleks loomulik olnud, kui juba pidulised oleksid küsimuse otsustanud. Olevat vajalik, et rahasumma kulutataks suurema üldsuse heaks, s. o. et loodaks mõni rahvuslik tsentrum.[6] Sellega mõeldi eeskätt põllutöökooli.

«Vanemuine» jäi kindlalt oma seisukoha juurde: pidukomitee on identne «Vanemuise» juhatusega ja kasutab õigust

---

[4] Dörp. Ztg. 7. VII 1869, nr. 154.
[5] N. Dörp. Ztg. 9. VII 1869, nr. 156.
[6] Sealsamas.

«oma fondide kohta ise otsustada»[7]. Willigerode ei võtnud asja arutamisest osa, vaid kuulis sellest ainult ajakirjanduse kaudu. Ta kirjutas Jannsenile tõusvast rahulolematusest pidukomitee ja «Vanemuise» vastu, eriti Riia sakslaste ringkondades. Pastor tegi etteheiteid Jannsenile, kes olevat varem pooldanud põllutöökooli asutamist, samuti kõnelnud J. Hurt sellest oma laulupeokõnes. Willigerode ei avaldanud veel täiesti oma seisukohta, kuid manitses Jannsenit hoolitsema selle eest, «et imeilus pidu ei jõuaks haletsemisväärse lõpuni»[8].

A. H. Willigerode luges ajakirjandusliku poleemika läbi ja kirjutas J. V. Jannsenile uue, nüüd juba üliprintsipiaalse ning agressiivsete seisukohtadega kirja. Ta soovis, et «piduharmoonia» uuesti taastataks. «Vanemuise» seisukohad polevat veenvad ja oleks vaja olnud neid pidukomiteega kooskõlastada. «Vanemuine» ja pidukomitee polevat siiski identsed mõisted, vaid iseseisvad organid erinevate huvidega. «Vanemuine» polevat kunagi lubanud katta peo puudujääke ja vaikinud alati, kui sellest kõneldud. Seega polevat «Vanemuine» peo sissetuleku omanik ega peo algataja, vaid mõtte olevat algatanud Jannsen, nagu ta ise Willigerodele tunnistas. Just Willigerode kui pidukomitee esimees pidavat avalikkusele esitama kassaaruande. Põllutöökool asutatavat rahva jaoks ja seda pidavat pooldama ka «Vanemuine», kes ei kaotavat seeläbi midagi.[9]

See pastori «vennalik ja sõbralik» argumentatsioon ei veennud isegi J. V. Jannsenit, kes vastas talle uuesti «arusaamatus toonis», s. o. mitte nõusolevalt. Pastor pidi tagasi tõrjuma kahtlustuse, nagu oleks tema laulupeo vastane. Ta saavat vastu olla ainult puhastulu kasutamise moodusele. Willigerode soovis, et Jannsen teeks «peole, mille isa Teie olete», sobiva lõpu.[10]

Kuid «sobiva» lõpu tegi Willigerode ise. Mõne päeva pärast avaldas ta ajalehes täiendava aruande laulupeo sissetulekuist, rõhutades eriti toetusi laulupeole ja põllutöökoolile. Järgnes üllatus: Willigerode teatas oma lahkumisest pidukomi-

---

[7] N. Dörp. Ztg. 10. VII 1869, nr. 157.

[8] A. H. Willigerode J. V. Jannsenile 14. VII 1869. KM KO, F. 112, M. 21:37.

[9] A. H. Willigerode J. V. Jannsenile 15. VII 1869. KM KO, F. 112, M. 21:37.

[10] A. H. Willigerode J. V. Jannsenile 20. VII 1869. KM KO, F. 112, M. 21:37.

tee presidendi kohalt! «Osalt ametialaste kohustuste, osalt isikliku tervise arvestamisel olin ma sunnitud oma tegevust üldise eesti laulupeo jaoks kokku tulnud komitee presidendina, vähemalt ajutiselt, tänuga katkestama.»[11] Teadaandes pole sõnagi öeldud lahkhelidest komitees, kuid tegelikult tähendas esimehe lahkumine lahendamatut konflikti komitee enamuse, s. o. eesti seltsitegelaste, ja Willigerode ehk balti saksa kirikumeeste vahel; esimese poole järeleandmatuse tõttu pidi teine rinne relvad maha panema. See oli seni varjata suudetud vastuolude lõplik esiletungimine pärast pidu, kui polnud enam vaja härrasrahva ja talupoegade liigutavat «sõprust» avalikkusele näidata.

Pidukomitee enamus oli võidu saanud ja jätkas iseseisvalt laulupeo tulu jaotamist, arvestamata vähemuse seisukohti. Parajasti olid käimas Eesti Kirjameeste Seltsi asutamise eeltööd. Kuna seda takistasid mitmed asiaolud, siis tekkis uus mõte: luua «Vanemuise» senise kirjandusliku ja populaarteadusliku tegevuse baasil kindlama ilmega kirjanduslik sektsioon ehk «kirjalistekond», millele võiks alusvaraks määrata ka laulupeo puhastulu. Et opositsioon ei teeks sel puhul liiga suurt kära, püüti leida mingi vahepealne moodus. Jannsen tegi ettepaneku laulupeo puhastulu jagada kolme võrdsesse ossa: 1) kirjandusliku sektsiooni põhikapitaliks, 2) uute laulupidude korraldamise fondiks ja 3) põllutöökooli heaks.[12] Nähtavasti võeti kirjandusliku organisatsiooni asutamine tõsiselt käsile, sest Eesti Kirjameeste Seltsi eeltööd olid üsnagi lootusetult kinni külmunud. Üks Soome allikas teataski: «Kui rahvapidu Tartus oli lõppenud, siis kogunesid mõned rahvuslikud tegelased ja asutasid seltsi, millele anti nimeks «Eesti Kirjameeste Selts».»[13] Teade oli mõnevõrra etteruttav, ent võis toetuda Tartust saadud informatsioonile. Igatahes on vastavad nõupidamised Eesti Kirjameeste Seltsi asutamise mõtet oluliselt edasi viinud.

Viimaks nõustus vastasrindki «Vanemuise» otsusega: tunnistati vastuvõetavaks, et ainult kolmandik sissetulekust saaks põllutöökoolile. Rahvas vajavat muidki teadmisi, ja juba mitu aastat taotlevat «silmapaistvad mehed» ühe «eesti raamatute

---

[11] N. Dörp. Ztg. 22. VII 1869, nr. 167.
[12] Koidula Y. S. Yrjö-Koskinenile 2. VIII 1869. Briefwechsel, lk. 105.
[13] U. Suom. 13. IX 1869, nr. 73.

seltsi» (Bücherverein) asutamist, mis olevat seda mõistlikum, et Õpetatud Eesti Selts olevat viimasel ajal loobunud eestikeelse kirjanduse soetamisest. Nõnda võivat laulupeo tulu kolmeks jaotamine tuua probleemile mõistliku lahenduse.[14]

Leidus veelgi rahulolematuid. W. Gläseri kirjastus, kes andis välja ajalehte «Dörptsche Zeitung», kaitses iseenda ja oma lugejate huvisid, mis olevat rahuldamata jäänud. Leht loetles oma veergudel avaldatud eelteateid ja kuulutusi laulupeo tutvustamiseks, mille eest polevat tasu makstud, kuigi sissetulekut saadud üle 2000 rubla. Samuti olevat 26. märtsi kontsert andnud head tulu, ent leht polevat saanud tasu oma abi eest ega olevat avaldatud aruannetki. Viimane süüdistus ei käinud otseselt laulupeo korraldajate pihta, kuid esitati ometi samas tuhinas. «See kuulub Tartu omapäraste vaadete juurde, mida teistes paikades ärielus ei kohta.» Pidukomitee oleks pidanud teatavaks tegema ajalehe korjanduse ja peo üldtulu, mitte lugejaid hurjutama vähese osavõtu pärast. Lugeja toetanud pidu ka osavõtuga ja tal olevat õigus sissetuleku kohta informatsiooni saada. «Kui astutakse üldsuse teenistusse, siis peavad isiklikud vastumeelsused oma mõju kaotama,» luges ajaleht moraali.[15]

Sellega lõppesid vaidlused laulupeo sissetuleku ümber. Need jõudsid ainult saksa keele oskajateni, sest eesti ajakirjandus küsimust ei puudutanud, küllap kartes rahvahulkade pahameelt võõraste jõudude vahelesegamise pärast. Ei sobinud kõnelda ka vastaste lüüasaamisest, kuna see oleks varju heitnud kiidetud «kodurahule». Vene ajalehed puudutasid väheselt küsimust, kuid informatsiooni puudulikkuse tõttu ei osanud nad sellest tülist ega lõpplahendusest välja lugeda tõelist vastuolu eestlaste ja sakslaste vahel.

Tegelikkuses kujunesid olukorrad teisiti, kui pidukomitee oli kavatsenud. Viimasel istungil, millest A. H. Willigerode enam osa ei võtnud, määrati puhastulu täielikult «Vanemuisele», kusjuures raha kasutamise moodus jäi täpsemalt fikseerimata. Komitee andis ainult üldjuhise: raha tarvitatagu võimalikult üldkasulikuks otstarbeks, näit. põllutöökooli või mõne muu kõrgema-astmelise eesti kooli asutamiseks (arvestades vist ka Aleksandrikooli toetamise võimalust). Järgmise laulu-

[14] Dörp. Ztg. 23. VII 1869, nr. 168.
[15] Sealsamas.

peo korraldamist polevat veel silmas peetud.[16] Nõnda jäi summa «Vanemuise» kasutada ja tema enda äranägemise järgi. Tegelikult raha ei kasutatudki ja see säilis aastast aastasse. Kui 1877. a., ühenduses teise üldlaulupeo eeltöödega, tekkisid kuuldused, et «Vanemuine» on esimese peo tulu enda kasuks tarvitanud, siis teatas selts, et 900-rublane summa on seni puutumata.[17] See anti enam-vähem täielikult 1879. aastal peetava teise üldlaulupeo korraldajate käsutusse.[18] Kuna mõisnike kavatsetud põllutöökool jäi asutamata, siis ei vajanud see oma «pärandusosa», ja «Vanemuise» kirjandusliku sektsiooni asemel asutati iseseisva organisatsioonina Eesti Kirjameeste Selts, kellel nähtavasti ei sobinud pretendeerida määratud summale. Ka teise laulupeo komitee kasutas eelmise peo kapitali laenuna ja maksis selle tagasi. 1879. a. lõpul võttis «Vanemuise» selts 830 rubla enda kasutusse, andes vastu oma maja obligatsiooni.[19] Rahasumma hilisemat saatust pole suudetud jälgida.

---

[16] H. Rosenthali käsikiri «Zurechtstellung», KM KO, F. 112, M. 12:3.
[17] E. Post. 23. III 1877, nr. 12.
[18] H. Rosenthal, Zurechtstellung.
[19] Van. prot. 28. XII 1879.

VAIDLUSED PÄRAST LAULUPIDU

Kuna esimene Eesti üldlaulupidu oli paratamatult seotud balti sakslastega ja need püüdsid sellest poliitilist profiiti saada, siis kandus küsimus laialdaselt ka muukeelse ajakirjanduse veergudele. Ühelt poolt püüdsid balti saksa ülemkihid näidata eesti rahva suurt progressi nende hoolitsuse all, teiselt poolt äratas liialdatud eneseülistus esialgu arvustava käsitluse Vene ajakirjanduses, mis ulatus lõpuks laulupeo täieliku eitamiseni.

Vaidlused algasid juba «priiusepäeva» pühitsemise ümber 1869. a. märtsis. «Rigasche Zeitung» ja üks läti ajaleht tõid ära kollektiivse üleskutse, milles õhutati Liivimaa lätlasi pühitsema 26. märtsi ja soovitati sel puhul asutada Tartu Ülikoolis stipendium läti üliõpilaste jaoks. Sellele algatusele hakkasid Vene ajalehed vastu vaidlema: Liivimaa talurahva pärisorjusest vabastamine ei olevat tema olukorda parandanud, vaid pigemini halvendanud. See olevat õieti kurb tähtpäev, mida polevat vaja rõõmuga pühitseda. Stipendiumi asutamist aga võivat pooldada, sest läti ja eesti üliõpilaste arv kasvavat pidevalt. Õigem oleks siiski, kui lätlased ja eestlased astuksid rohkemal arvul Peterburi ülikooli, kus nad õpiksid vajalikku vene keelt ja saaksid kergesti stipendiume, millede arvu oli äsja oluliselt suurendatud.[1] Hiljem tegid Vene ajalehed etteheiteid, et balti sakslased ignoreerivat 19. veebr. 1861. a. seadust, mis vabastas vene rahva pärisorjusest ja varustas maaga, mis olevat tähendanud tõelist muudatust talurahva olukorras.[2]

Balti sakslased tahtsid oma erikorda iga hinna eest säilitada ja püüdsid kõigiti tõestada läti ning eesti talupoja õitsvat elujärge, millele olevat aluse pannud 1819. a. vabastamisaktsioon. Oluliselt olevat paranenud talurahva elatustase, riietus, kultuur, eriti ka lauluoskus, korraarmastus, keisritruudus. Vene ajakirjandus väitis vastupidist ja püüdis selleks tõestusmater-

[1] Mosk. Ved. 15. III 1869, nr. 58.
[2] Mosk. Ved. 30. III 1869, nr. 70.

jali leida. Nõnda kujunes laulupidu vaidluse objektiks, kusjuures faktide tõestamise asemel kalduti enamasti sofistikasse.

Tõepoolest toimus 26. märtsi tähistamine omajagu pidulikult, ent balti saksa ajakirjandus püüdis sellest välja lugeda kohalike pärisrahvaste suurt vaimustust ja tänulikkust ülikute vastu. Ka Läti ajaleht «Baltijas Wehstnesis» raporteeris pidustuste puhul, et «meie härrased võivad küllalt rahul olla selle päevaga», ent pidi ühtlasi mainima, et samad härrad kuulnud koosviibimistel ka «palju teravaid sõnu». Muidugi meeldisid mõisnikele rohkem kiidukõned ja ühele koolmeistrile antud selle eest koguni 500 rubla. Vene ajaleht «Moskovskija Vedomosti» ei pannud kingitust pahaks, vaid koguni kiitis heaks, et koolmeister sai kerge vaevaga raha oma kehva majandusliku olukorra parandamiseks. Kuid ta seadis eeskujuks vapraid rahvuslikke võitlejaid — lätlast Bezbardist ja eestlast Peeter Petersoni, kes saadeti Balti olude arvustamise eest asumisele, ja läti luuletajat Dinsburgsi, kes sai keiser Nikolai I kohta kirjutatud luuletuse eest kaks aastat asumist. Leht lõpetas iroonilselt: Baltimaade rahvad on enamuses «sulased ja popsid, kes alati lähevad suure tänulikkuse ja heameelega pidule, kui see on soovitav neile, kes neid selleks päevaks tööst vabastavad»[3].

Samal ajal hakkas balti saksa ajakirjandus teateid tooma Eesti laulupeo eeltöödest. Vene ajalehed võtsid varsti ka selles suhtes eitava seisukoha, pidades eestlaste ettevõtet balti sakslaste uueks agitatsiooniliseks vahendiks. Vene lehtede arvates polnud eestlastel põhjust pidulikult pühitseda säärast sündmust, mis halvendas nende sotsiaalset olukorda.[4] Balti rahvaste kiidetud üksmeele asemel soovitasid Vene lehed taotleda tõelist üheõiguslust, näit. talurahvale esinduse andmist Maapäeval. Kui Liivimaa Maapäev määras suure žestiga 10 000 rubla põllutöökooli asutamiseks, siis tõi Vene ajaleht esile kurva tõsiasja, et Tartus elab 10 000 eestlast, ent nende jaoks pole ühtegi eestikeelset kooli, kuigi linn tahab olla «kultuuritsentrum».[5]

1869. a. juunis viidi Eesti ajalehtede tsenseerimine üle Tartust Riiga, mis pidi tähendama balti saksa ametkondade mõjuvõimu vähenemist avalikule häälele ja Vene riiklike seisukoh-

---

[3] Mosk. Ved. 15. IV 1869, nr. 83.
[4] Mosk. Ved. 15. III 1869, nr. 58.
[5] «Golos» 17. IV 1869, nr. 107.

tade tugevnemist Baltikumis. Sel puhul avaldas Vene ajakirjandus arvamust, et ka «Eesti Postimees» võiks vähendada oma kiidulaulu «priiusepühale» ja selle tähistamiseks peetavale laulupeole.[6] Jannsen oli aga laulupeo eeltööde käigus liiaks seotud kohalike võimumeestega ega julgenud kurssi muuta. Samal ajal, laulupeo-eelsetel nädalatel, tõusis haripunkti kõige konservatiivsema baltluse ideoloogi prof. C. v. Schirreni ja slavofiil J. Samarini vaidlus Baltimaade küsimuses, mille tagajärjel Schirren oli sunnitud maikuus lahkuma Tartu Ülikooli professori kohalt ja siirduma maapakku. See vahejuhtum aitas omalt poolt balti saksa ja Vene ajalehtede vahekorda viia äärmise pinevuseni.

Peterburi ja Moskva juhtivad venekeelsed ajalehed avaldasid siiski telegramme Tartust Eesti laulupeo õnnestumise kohta. Märgiti, et pealtkuulajaid oli esimesel päeval 15 000 ja tegelaste rongkäigu möödumiseks kulus 10 minutit, talupoegade rivis marssis eesti vanim pastor Schwartz Põlvast; toodi ära ka esimesel päeval esinenud kõnelejate nimed. «Kogu aeg valitses suurepäraseim kord, ilma politsei osavõtuta. Kontsert õnnestus rahuldavalt. Eestlaste massid jätsid meeldiva mulje.»[7] See oli heatahtlik ja tunnustav suhtumine eestlaste üritusse ilma poliitilise arutluseta. Kuid paari päeva pärast muutis ajaleht «Moskovskija Vedomosti» oma seisukohta ja õiendas, et 15 000 osavõtja asemel olnud ainult 1500 ja eelmisi andmeid nimetati balti sakslaste jämedaks võltsinguks. Väite võtsid omaks ka teised Vene ajalehed[8] ning see «parandus» jäigi kehtima. Märgiti ühtlasi, et pidukõnelejad olid ainult luteri pastorid,[9] mis andis asjale negatiivse värvingu.

Edaspidi loobusid Vene ajalehed andmast täiendavat informatsiooni laulupeo käigust. «Golos» tõi ainult teate, et 18. juunil algas Tartus laulupidu, mis kestab 3 päeva; järgnevad sõnavõtud olid peamiselt polemiseerivad, põhitooni poolest isegi eitavad. Meenutati asjaolu, et juba 26. märtsi pühitsemist ei tunnustanud Vene lehed tõeliseks rahvapeoks. Esinesid küll vallavanemad, ent isegi «Dörptsche Zeitung» olevat kahetsenud, et need polevat suutnud rahvast täies ulatuses esindada,

---

[6] Mosk. Ved. 20. VI 1864, nr. 133.
[7] Mosk. Ved. 25. VI 1869, nr. 137.
[8] «Golos» 27. VI 1869, nr. 175.
[9] Mosk. Ved. 25. VI 1869, nr. 137.

oleks vaja olnud kaasa tõmmata ka kirikuvanemaid ja koolmeistreid. See kinnitavat veel kord, et 26. märtsi pühitsemine oli kiriklik ettevõte. Siis olevat välja mõeldud kolmepäevane laulupidu suvel. Seda algatust kandnud pastorite ja koolmeistrite initsiatiivil loodud «lauluarmastajate seltsid või ringid kihelkondade keskustes või koolide juures». Kui nende organiseerimisel oleks puudunud pastorite kaasabi, siis oleks peost võinud kujuneda tõeline rahvapidu, ent praegusel kujul ta seda polevat. Kuna 1819. a. seaduse kehtestamist polevat põhjust pidulikult tähistada, siis jäävat laulupidu ikkagi «tendentslikuks katseks».[10] Nõnda ei püüdnudki Vene lehed laulupeo käigust ülevaadet anda ja tunnistasid selle halvakspanevalt «eestlaste ja sakslaste vaimse ühinemise avaliku lavaletoomise esimeseks aktiks». Sel põhjusel hakati halvustama ka lätlaste kavatsust oma laulupeo korraldamiseks, kuna see taotlevat samu eesmärke.[11]

Vene ajalehed mitte ainult ei ignoreerinud Eesti laulupidu, vaid astusid ägedalt välja selle vastu. Seda põhjustasid saksa ajalehtede äärmine tendentslikkus kujutada laulupeo käiku kui suurt saksa-eesti sõpruse paraadi ja eestlaste lõplikku ümberorienteerumist balti saksa ideoloogiale. Eriti püüdlik oli «St. Petersburger Zeitung», kellel oli hoopiski suurem kaal kui Baltimaade kohalikel lehtedel ja kelle hääl kostis kõvemalt ka valitsusvõimu kõrvadesse. See leht pidas Eesti laulupidu Baltimaade kõige tähtsamaks sündmuseks mitte ainult nädalate, vaid aastate, isegi viimase aastakümne kestel. Laulupeo tähtsus selguvat alles palju hiljem. Pidu olnud nagu suur arvetegemine raske mineviku ja helge tuleviku vahel.[12] Saksapäraselt segases sõnadeudus kujutati lihtsakoelist talurahvapidu kui mingit müsteeriumi, nägemata ja arvestamata seda kandvat tõelist laulu- ja tegevusrõõmu ning rahvuslikku vaimustust.

Edasi fantaseeris Peterburi ajaleht sakslaste ja eestlaste vennastumisrituaalist kõige kirevamates värvides: «Veel kunagi enne, sest ajast peale, kui esimesed sakslased jumalikust ettenägelikkusest siia randa paiskusid, veel kunagi pole nähtud üht pidulikku koosviibimist, millel oleks nagu sellel kõik elanikkonna kihid: mõisa- ja taluomanikud, mõisa- ja talu-

[10] «Golos» 9. VII 1869, nr. 187.
[11] Mosk. Ved. 2. VII 1869, nr. 143.
[12] St. Pet. Ztg. 9. VII 1869, nr. 180.

rentnikud, sulased, riigi-, maaomavalitsuse- ja vallaametnikud, pastorid, professorid, gümnaasiumi-, kreis-, kihelkonna- ja külakooliõpetajad, kaupmehed, käsitöölised ja põllumehed, linlased ja maarahvas, kõik kõige kirjumas vahelduses läbisegi, andunud ühisele pidulikule tõsidusele ja ühisele piduröömule.»[13]

Sääraseid ühekülgseid ja sihilikke Baltimaade olukorra fantaasiapilte vajas niisama ka Bismarcki Preisimaa, kes pretendeeris Baltimaadele kui saksastunud provintsile, mis ei pidanud kuuluma Venemaa koosseisu. Mida tol ajal Saksamaa ajalehed kirjutasid meie oludest ja eriti Eesti laulupeost, sellest pole meil mingit ülevaadet, ainult mõnevõrra reflekteerub see Vene ajalehtede poleemikas. Saksa ajalehtede arvates pidavat isegi «õnnelik» Saksamaa kadestama seda «õnnist saksa Arkaadiat», mis Venemaale kuuludes olevat Saksamaale kaotsi läinud.[14]

Nõnda kirjutavat paljud Preisi ajalehed. «Moskovskija Vedomosti» väitis endiselt, et Eesti laulupeo organiseeris balti saksa juhtkond ja kulutas selleks palju energiat. Veel enam: Vene leht esitab süüdistuse, et peokorraldamise kava andis balti saksa publitsist, pagulane W. v. Bock Quedlinburgis (Saksamaal).[15] Sellega mõeldi W. v. Bocki brošüüri «Der deutsch-russische Konflikt an der Ostsee», mis oli pühendatud «eesti rahvale». Teos toetus peamiselt ühele Yrjö-Koskineni artiklile, mis soovitas eestlaste ja sakslaste lähenemist võitluseks aktiviseeruva venestamise vastu; v. Bock soovitas sedasama taktikat. Brošüüris polnud sõnagi lausutud Eesti laulupeost, sest 23. jaanuaril 1869. a., mil autor eessõnale alla kirjutas, võis tal vaevalt informatsiooni olla kavatsetavast laulupeost; võimalik, et teos alles peo ajaks valmis ja Baltimaile jõudis, nii et ta ei saanud laulupeo käiku mingil määral mõjustada.

«Moskovskija Vedomosti» püüdis leida «positiivseid tõendeid, mis paljastavad Tartu peo valelikkust». Rõhutati endiselt 1819. a. seaduse negatiivset mõju rahva olukorrale. Kõigil olevat veel meeles need «poolpaljad ja näljased eestlased, keda hiljuti võis kohata Peterburi uulitsatel». Nad olevat karjade kaupa Kaukaasiasse, Siberisse ja mujale kippunud, et aga pääseda oma «Arkaadiast». Meenutati sedagi, et eestlased vaev-

[13] St. Pet. Ztg. 9. VII 1869, nr. 180.
[14] Mosk. Ved. 4. VII 1869, nr. 145.
[15] Sealsamas.

lesid laulupeo päevadel Tallinna juures Lasnamäel «valget laeva» oodates ja korjati raha nende viletsate abistamiseks. Kui Saksamaal ilmuv «Kreuzzeitung» manitses eestlasi ja sakslasi ühte hoidma «praegusel raskel ajal», siis Vene ajalehed ei suutnud mõista, mida sellega mõeldakse. Valitsusel seisid ees küll mitmed reformid, kuid need ähvardasid piirata ainult Baltimaade «erikorda». Tehti ainus järeldus: «kogu sellel juubeli jämedal ja jultunud müstifikatsioonil pole muud eesmärki kui tõestada, et sakslaste, lätlaste ja eestlaste vahelt on kadunud igasugune rahvuslik vaen, igasugune huvide antagonism, ja et sellepärast kõigi nende rahvuste jaoks loomulikult pannakse maksma ühine keel, valitseva saksa rahvuse oma.» Eestlased pidid lähenema sakslastele luteri usu ja soomlastele veresuguluse alusel, mis ühtaegu tähendaks venelastest kaugenemist. Ka laulupidu kahtlustati säärastes natsionalistlikes tendentsides: «Venelastest ei tohi olla lõhnagi sellel vennalikul peol.»[16]

See oli siiski ebakompetentne hinnang olukorrale: sakslaste propagandakära Eesti laulupeo ümber ei kajastanud tõsiolusid. Eesti talupoeg lootis endiselt abi Vene valitsuselt ja tundis sümpaatiat vene rahva vastu. Kuid selle esindus puudus laulupeolt ja Vene ajakirjandus ei saanudki teada rahva tõelist meeleolu.

Vene ajalehtedele vaidles uuesti vastu «St. Petersburger Zeitung». Ta nimetas «Moskovskija Vedomosti» kallaletungi Eesti laulupeole rumalaks tembuks, «milleks see laskis ennast juhtida oma vaenulikust meelsusest Läänemere provintside sakslastest elanike vastu». Üks prantsuskeelne Vene leht olevat kirjutanud, et balti saksa vähemust tabas fiasko, sest eesti rahvas polevat peost osa võtnud. Saksa leht ironiseeris: «Fiasko seisneb selles, et Tartu laulupidu ületas isegi meie kõige julgemad ootused, et kujunes kõigi pealtnägijate teadete järgi rahvapeoks kõige suurejoonelisemas stiilis ja sõna kõige õilsamas tähenduses, olles seejuures spetsiifiliselt eestilise karakteriga, mis puutub teostajatesse ja osavõtjatesse, füsiognoomiasse ja kõige ühisesse vastutavusse.» Kui Vene lehed tegid sakslastele etteheiteid, et nemad olid eestlaste peo korraldajateks, siis luges Peterburi saksa leht sellest kiitust välja: see näitavat sakslaste võimu ja üleolekut.[17]

---

[16] Mosk. Ved. 4. VII 1869, nr. 145.
[17] St. Pet. Ztg. 25. VII 1869, nr. 195.

Pärast laulupidu ilmnenud lahkhelid eestlaste ja sakslaste vahel, mida seni varjus hoiti, leidsid Vene lehtedelt elavat, kuid jällegi tendentslikku kommenteerimist. Peo korraldajad rõõmustasid 900-rublase puhastulu üle, kuid «Golos» pidas sellist summat vähese osavõtu märgiks. Ja kui «Eesti Postimees» tõi arvulised andmed lauljate elukutselisest jagunemisest, siis «Golos'i» tõlgenduse kohaselt see andis aina kinnitust «selle peo tõelisest karakterist ja tähendusest, mida taheti kõigi jõududega näidata vene publikule puhtrahvalikuna; selle statistika järgi pastorite mõjualune element (kooliõpetajad, köstrid, õpilased) moodustab üle 55 protsendi, aga liites selle alluvale veel teise, mõjualuse ülemusliku elemendi (vallavanemad, vallakirjutajad), siis saab peaaegu 59 protsenti».[18] Ajaleht võttis küsimust formaalselt: kuna Baltimaade koolid kuulusid ametkondlikult luteri pastorite järelevalve alla, siis peeti neid läbinisti kiriklikeks, arvestamata nende tähtsust tärkava rahvusliku liikumise tõeliste taimelavadena.

Eestlaste endi sõnavõtte pärast laulupidu püüdsid balti saksa ajalehed jällegi oma huvides ära kasutada. «St. Petersburger Zeitung» juhtis tähelepanu Tartu ajalehtedes arenevale poleemikale, milles eestlased rõhutasid oma täit vastutust peo organiseerimise käigus. Peterburi saksa lehe arvates pidi see argument nõrgendama süüdistust sakslaste vastu nende telgitaguses juhtimises: laulupeo kava olevat valminud J. V. Jannseni peas ja eeltööd toimunud tema juhtimisel «Vanemuises», ilma et üldsus oleks sellest kuigi palju teadnud; nõnda ei olevat v. Bock kuidagi saanud peo käiku ette kirjutada oma 1869. a. ilmunud brošüüris. Laulupeo läbiviimiseks olevat rakendunud kolm põhitegurit: J. V. Jannsen, «Vanemuise» selts ja «Eesti Postimees», milledest Moskva leht ei teadvat midagi. «St. Petersburger Zeitung» lähenes nende väidetega tõele, ent andis artikli lõpus õela poliitilise näpunäite: tehku «Eesti Postimees» ka oma eestlastest lugejatele teatavaks see «armastusväärsus», millega Moskva leht «tahab eesti rahvalt röövida uhkuse ja rõõmu o m a laulupeo suurepärasest õnnestumisest»[19]. Muidugi ei võtnud ettevaatlik J. V. Jannsen säärast ohtlikku õpetust kuulda, hoidudes oma ajalehes üldse saksa ja vene poleemikate puudutamisest.

---

[18] «Golos» 31. VIII 1869, nr. 240.
[19] St. Pet. Ztg. 25. VII 1869, nr. 195.

Veelgi kippus pealinna saksa leht tegema meelevaldseid järeldusi balti saksa poliitika kasuks. Viimasel ajal olevat märgata «noorlätluse» ja «nooreestluse» suunavõtmistes soodsaid nihkumisi balti saksa ideoloogia suunas, milleks aitavat kaasa just säärased Moskva lehtede sõnavõtud.[20] Järeldus oli muidugi enneaegne: balti sakslased tegid küll katseid eestlastele lähenemiseks, millega viisid segadusse mõnegi nõrgausulise, kuid laulupeo ootamatu õnnestumine õhutas isegi J. V. Jannsenit julgemale rahvuslikule võitlusele.

Eesti laulupeo puhul teravnenud saksa ja vene ajakirjanduse poleemika kestis mõni aeg hiljemgi ja kandus teistelegi küsimustele. Samadelt positsioonidelt käsitleti mõni nädal hiljem toimunud Läti laulupidu Volmaris, millel oli küll rohkem kohalik tähendus. «Moskovskija Vedomosti» kirjutas sel puhul: «Meie juba teatasime, milliste jõupingutustega tuntud agitaatorid korraldasid mõnede eestlaste abiga ülimal määral veidra peo Liivimaa talupoegade ilma maata jätmise viiekümnenda aastapäeva mööödumise puhul.» Sedasama olevat tahetud lavastada ka Lätis. Kuid Volmari pidu ebaõnnestunud ja toonud mõnele ringkonnale «erakordselt ebameeldivat vaidlust vene keele tarvilikkusest lätlaste jaoks». Vene leht ütleb selgesõnalise hoiatusena, et venesõbralikud ringkonnad «ei või nõustuda pidustusega, mis on oma olemuselt solvamiseks rahva tervele mõtlemisele ja saksluse demonstratsiooniks, mis meeldib von Bocki südamele.»[21]

1870. a. suvel korraldasid lätlased Kuramaa esimese laulupeo, mida Vene ajalehed jällegi teravalt arvustasid. Avaldati rahulolematust, et peo kavas leidusid ainult saksa koorilaulud, mitte läti rahvaviisid. Läti lauluseltside eesotsas seisvat sakslased — mõisnikud ja pastorid — või nende saksastunud abilised — mõisavalitsejad ja koolmeistrid. «Läti lauluseltside arengut peab seepärast lugema mitte puhta rahva vaimu tõstmise tunnuseks, vaid juhtivate, oma sakslastest härrade ja kooliõpetajate eeskujul tegutsevate isikute rahvast eemalekiskuvaks, järeleaimavaks tegevuseks.»[22] Kahtlemata tegi säärane atestatsioon ka edaspidi suuri takistusi lauluseltside asutamisel ja tegevuse juhtimisel.

---

[20] St. Pet. Ztg. 25. VII 1869, nr. 195.
[21] Sealsamas.
[22] «Golos» 2. VI 1870, nr. 150.

Õhkkonna Baltimaadel korraldatavate laulupidude ümber küttis eriti kuumaks 1870. a. suvel puhkenud Saksa-Prantsuse sõda. Samal suvel Riias korraldatud saksa laulupeol lauldi vaimustatult saksa patriootilisi laule, korraldati meeleavaldusi Prantsusmaa vastu ja provotseeriti kokkupõrkeid Vene ohvitseridega, nii et Vene ajalehed tõstsid põhjendatult üles küsimuse: kas Liivimaa on Vene kubermang või Saksa provints?[24]

---

[24] «Golos» 19. VIII 1870, nr. 228.

Esimene üldlaulupidu ei jäänud ainult ühekordseks saavutuseks, vaid see avaldas kestvat mõju eesti muusikakultuuri arengule. Seda on korduvalt konstateeritud, tuleb ainult leida täpsemat tõestusmaterjali.

Kõige rohkem leidub andmeid selle kohta, kuidas laulupeost osavõtnud koorid hiljem kasutasid kätteõpitud sisukat repertuaari kohalikeks esinemisteks. Kui 1869. a. vihmarikas suvi kõrvaldas näljahäda ja rahvas jälle majanduslikult kosuma hakkas, siis oli võimalust ja põhjust pidusid pidada. Järgnev sügis ja talv möödusidki paljudes paikades hoogsas laulutuhinas. Kursist kirjutas koorijuht P. A. Lampson 1870. a. alguses: «Armas Postimees! Tead ju isegi, et nii rikast laulu ja mängimise aega kui meie priikslaskmise mälestuse aasta ei ole iial enne Eestimaal olnud, mis mineval märtsikuul lõokese lauluga ühes otsekui uue kevade sisse on jõudnud, ning juunist saadik suureks ühendatud juubeli-laulupiduks kasvas. Muidugi teada ei võinud lauljate keeled juunikuul kinni jääda, sest juubelipeo lapsed ei olnud nii totrad, vaid tegid oma ema eesõpetuse järele lapse jõu kaudu ka koduste laulupidudega suvi läbi mõnda rõõmu; ning ehk lõokese keel nüüd ju ammugi kinni jäänud, helisevad veel ikka kesk talveajal siin ja seal eesti laulud ja mängud.» 26. detsembril 1869 toimus Kursis lauluja pasunakoori kontsert, kuhu kogunes kuulajaid ka teistest kihelkondadest. Vaimulikule kontserdile kirikus järgnes ilmalik leerisaalis. Tulu saadi umbes 100 rubla, mis määrati kooride heaks.[1]

Juba 24. augustil 1869 korraldas Tarvastu lauluselts toreda «koduse laulupeo». See toimus kohaliku rahva soovil, sest kojujäänud tahtsid kuulata laulupeo laule. Kantigi ette kogu kontserdikava. Korraldati ka rongkäik ja peeti pidukõnesid suure peo eeskujul. Kihelkonnakoolmeister ning koorijuht Hans Wühner pidas programmilise kõne: «Kes ajas kõik eesti

[1] E. Post. 14. I 1870, nr. 2.

vennad meitega ühes Tartu, kas kubjas, kilter ehk mõisahärra?», milles eitas mõisnike osa peo korraldamise käigus; ta meenutas ka elavamaid momente laulupeol saadud muljetest.[2]

7. septembril 1869. a. peeti Vändra Kärus laulupäeva, küllap jällegi üldlaulupeo kava ja kogemusi kasutades.[3] Tallinna «Estonia» meeskoori soikunud tegevus virgutati laulupeoks üles; tulemusena saadi esimene auhind võistulaulmisel. Sõit Tartusse tekitas aga suurt kulu, mida püüti pärast kontsertidega tasa teenida. 14. septembril 1869. a. korraldati Gildi saalis suur kontsert laulupeo kavaga,[4] ent sissetulek ei jõudnud veelgi sõidukulusid katta. Õnnestunud aastapäevakontserdi puhul konstateeriti heameelega, «missuguste pikkade sammudega nad omas õppimises edasi läinud»[5]. Ka saksa ajaleht märkis, et seltsi koor näitas oma aastapäeval «äratundmatut edasijõudmist võrreldes eelmise aastaga»[6]. «Estonia» seltsile tuli suureks kasuks tutvumine «Vanemuise» seltsi mitmekülgse tegevusega. «Vanemuise» mitmeid paremaid algatusi rakendati ka «Estonias», nii et seltsi areng tegi pärast laulupeol käimist suure edusammu.[7]

«Meie juubeliaasta näitab kontsertide ja laulupidude poolest küll õnnistatud olevat,» ütles «Eesti Postimees» 1869. a. sügisel heameelega. Laulupäevi korraldatavat paljudes kohtades. Iisakus peeti seda 29. septembril. Seal esines 60 sega- ja meeskoorilauljat, kusjuures mehed esitasid peamiselt laulupeo repertuaari, «sest mitu olid ka siin, kellel enestel mitte võimalik ei olnud juubelipidust osa võtta, aga ometi neid laulusid kuulda soovisid». Peo sissetulek määrati köstrimaja ehitamiseks ja kihelkonnakooli asutamiseks.[8] See pani aluse Iisaku kihelkonna kõrgele laulukultuurile. 1870. a. märtsis ütles «Eesti Postimees» uuesti kõrgendatud meeleolus: «Meie kallis juubeliaasta on küll möödas, aga üht suurt lauluisu on tema sünnitanud.» Selle kinnituseks tõi leht teate Tudulinna ja Iisaku lauljatest, kes korraldasid 22. veebruaril 1870 võimsa ühiskont-

[2] E. Post. 17. IX 1869, nr. 37.
[3] E. Post. 24. IX 1869, nr. 38.
[4] E. Post. 10. IX 1869, nr. 36 [kuulutus].
[5] E. Post. 19. XI 1869, nr. 46.
[6] N. Dörp. Ztg. 29. X 1869, nr. 252.
[7] «Estonia» protokoll 15. IX 1869. Teatri- ja Muusikamuuseum.
[8] E. Post. 22. X 1869, nr. 42.

serdi.[9] Kui 10. augustil 1869 korraldati Türil koolipidu, siis esinesid seal ka laulupeost osavõtnud koolmeistrid laulupeo lauludega.[10]

1869. a. sügisel korraldati Pärnu Käsitööliste Seltsis suur kontsert, millest olid osa võtma kutsutud Tori lauljad. Esinemise tase oli kõrge, milleks aitas muidugi kaasa osavõtt laulupeost.[11] Isegi saarlased, kes kauge maa ja suure vaesuse pärast ei saanud Tartusse laulupeole sõita, reageerisid kodusaarel elavalt üldrahvuslikule sündmusele. Mitmes Saaremaa kihelkonnas rajati laulukoorid kavatsusega osa võtta ka üldlaulupeost.[12] Kui see kavatsus luhtus, siis korraldasid saarlased kuu aega pärast laulupidu Kuressaares võimsa «tänupeo», mis oli väliselt suunatud tänuavaldamiseks ülemkihtidele abi eest eelmise aasta näljahäda puhul, ent tegelikult kujunes rahvusliku sisuga pidupäevaks, nagu järelkajaks üldlaulupeole. Rahvarikkas rongkäigus marssisid kogu maakonna vallavanemad, 104 meest, samuti Kärla ja Kaarma laulukoorid, kes esinesid kontserdiga.[13] Sääraseid «tänupidusid» korraldati ka Saaremaa kihelkondades (näit. Kärlas).[14]

Need on üksikud näited, milletaolisi võib hulgaliselt leida järgneva aasta ajakirjandusest. 1870. a. suvel toimus Põlvas suurejooneline järelpidu, mis tugines täiesti üldlaulupeo kogemustele ja traditsioonidele. Sellest kirjutas kihelkonnakoolmeister O. G. Mattisson: «Et meie koguduse liikmetele minevaaastasest juubelipeost arusaamist teha (sest et vahest 10 inimest tuhande pealt siis Tartus olid), siis sai suurem jagu juubelipidu lauludest lauldud ning ilmliku kontserdi juures ka lipp pruugitud.» Kontserdil esinesid Põlva meeskoor, Võru ja Joosu valdade koolmeistrite segakoorid ning Põlva pasunakoor. Korraldati rongkäik ja ilmalik kontsert, millest rahvas väga arvukalt osa võttis.[15] Nõnda püsis laulupeo kava terve aasta Põlva meeskoori repertuaaris ja seda tutvustati ka kohalikule rahvale.

Pärast laulupidu jätkus propaganda uute kooride asutami-

[9] E. Post. 18. III 1870, nr. 11.
[10] E. Post. 10. IX 1869, nr. 36.
[11] N. Dörp. Ztg. 1. XI 1869, nr. 255.
[12] P. Post. 28. V 1869, nr. 22.
[13] E. Post. 27. VIII 1869, nr. 34; P. Post. 3. IX 1869, nr. 35.
[14] P. Post. 17. IX 1869, nr. 37.
[15] E. Post. 11. VIII 1870, nr. 32.

seks ja olemasolevate tegevuse jätkamiseks. J. V. Jannsen kirjutas 1870. a. sügisel: «Meie arvates peaks, kui mitte enam, siis ometi igas kihelkonnas oma meestelaulu selts olema, ja meie ei paneks seal mitte imeks, kui igas kirikus tihti mõnus meestelaul koori pealt heliseks.» Samas kirjutises vihjas Jannsen uue laulupeo korraldamise võimalusele.[16] Laulupeo kava selgeksõppimine ja viimistlemine viisid, nagu kogemus näitas, laulukultuuri oluliselt edasi. Ado Grenzstein, kes nooremas eas töötas kihelkonnakoolmeistrina ja koorijuhina, kinnitas: «Pidu õnnestus üle ootuste hästi ja andis paljudele omajagu eneseusaldust. Selle järel kõlas kõikjal külades ja koolimajades neljahäälne koorilaul ja laskis valmida veel pika rea üldisi laulupidusid.»[17]

1873. aastaks oli koorilaul levinud üle maa: «Harva on veel kirikuid ja kogudusi leida, kus nelja häälega koorilaulu kuulda ei oleks, ehk need kohad peavad siis suuremate teede äärest väga kaugel ja uuema päikese paistmise eest kohegil varjul seisma,» kirjutas «Eesti Postimees».[18] Tarvastust kirjutati 1877. aastal (arvatavasti H. Wühner): «Suure kasu on see esimene laulupidu meite isamaa muusikapõllule toonud, sest siis hakkasid mitmes kohas meie rahva keskel ärksamad vennad seda suurt tulu tundma ning sündisid siin ja seal, kus enne meestekoorisid ei olnud, laulu- ja mängukoorid elule, kellest mõned pärast seda pidu mõnesuguste takistuste läbi hingusele on läinud, mõned aga kindlal väsimata püüdel ikka kinnipidamata edasi tõtanud ja seega rahvale enam ehk vähem taevalikku rõõmu pakkunud.»[19] Kauaaegne Ambla koorijuht A. F. Raudkepp mäletas, et laulupeole olevat järgnenud rohke laulukooride ja puhkpilliorkestrite asutamine, ning muusikakultuuri tõus aidanud rahvast äratada muudelgi kultuurialadel. Laulupeolt olevat saadud rohkesti vaimustust, «mis nagu kulutuli kiiresti levines igalpool Eestimaal ja ulatas isegi Läänemaa kohtadesse, mida hiljemgi veel nimetati pimedamateks maanurkadeks»[20]. Laulupeost osavõtnud K. A. Hermann väitis, et pärast laulupidu olevat hakatud looma põhikirjaga lauluseltse

---

[16] E. Post. 16. IX 1870, nr. 37.
[17] A. Grenzstein, Herrenkirche oder Volkskirche? Tartu, 1899, lk. 121.
[18] E. Post. 31. X 1873, nr. 44.
[19] E. Post. 21. XII 1877, nr. 51.
[20] Ml. 1933, lk. 116.

ja varsti tõusnud nende arv sadadesse.[21] See on täiesti usutav, sest kihelkondi leidus kogu maal umbes sada ja mõnes asutati mitu seltsi. Nõnda stabiliseerusid koorid, kelle tegevus oli veel mitmeti juhuslik, ja vabanesid järk-järgult ka kiriku eestkoste alt.

Kohe pärast laulupidu hakkas tulema informatsiooni seniste kooride saavutustest ja uute kooride asutamisest. 30. juulil 1869. a. vastas Jannsen ühele kirjasaatjale: «Väga hea, kui Teie ka omal pool m e e s t e l a u l u eest hakkate hoolt kandma. Lauljad mehed, kui asi vähegi edasi läheb, ei ole mitte enam külmad, tuimad harimata mehed.»[22] Kanepi laulukoorid hakkasid pärast Tartus-käiku palju hoolikamalt töötama ja saavutasid varsti tulemusi, mis andis neile laiema kuulsuse.[23]

Ka Tarvastus arenes hoogsalt koorimuusika, hakates omandama kindlat ühiskondlikku tähendust. 1870. a. suvel korraldati laulupäev, mispuhul sõideti paadiga mööda Võrtsjärve Helme Jõgevestele, et tutvuda sealsete lauljatega. Mõni päev hiljem tegid Jõgeveste lauljad vastukülaskäigu Tarvastusse ja andsid kontserdi.[24] Karula kihelkonna esindus puudus laulupeolt, kuid 1870. a. tegutses seal meeskoor.[25] Samal aastal sündis Vändra Kärus meeskoor, veidi enne seda alustas tegevust segakoor.[26]

Ambla pastor Paulsen oli ise oma kihelkonna meeskoori laulupeoks ette valmistanud ja jätkas tööd ka pärast pidupäevi: «On lauluga kord hakatus tehtud, siis ärgem jäägem nüüd mitte kohe hooletumaks, vaid laulgem ja õppigem edasi.» Pastor soetas koorile noodivara, nii vaimulikku kui ka ilmalikku, kasutades sagedasti üksikhäälte ümberkirjutamiseks öötunde. «Mitugi korda kutsus tema koolmeistrid oma saali, kus ta ise mõnda ilusamat lauluviisi klaveri peal kaasa mängis, kunas köstriemand «jämedaid talupoegi» oma tuppa oreli juurde laulma mitte ei sallinud.» Nõnda pandi tugev aluspõhi meeskoorilaulule Amblas.[27]

Vastavalt kooride suurenevatele vajadustele hakkas pärast

---

[21] «Laulu ja mängu leht» 1894, lk. 33.
[22] E. Post. 30. VII 1869, nr. 30.
[23] Ml. 1929, lk. 185.
[24] E. Post. 26. IX 1870, nr. 37.
[25] E. Post. 23. XII 1870, nr. 51.
[26] E. Post. 4. XI 1870, nr. 44.
[27] E. Post. 3. XII 1880, nr. 49.

laulupidu eesti keeles ilmuma ka rohkesti koorilaulu-literatuuri. Selle üksikasjaline jälgimine ei kuulu aga käesoleva uurimuse raamidesse.

Eriti sügavat mõju näis kuulajatele laulupeol avaldavat pasunakooride esinemine, sest paljud kuulsid säärast muusikat esmakordselt. 1860-ndail aastail tegutses Viru-Nigulas laulukoori juhina Malla Iila küla koolmeister Hans Krickmann, kes käis laulupeol ja sai seal vaimustust pasunakooride mängust, nii et hakkas kohe pärast seda oma kodukohas orkestrit asutama ja käis selleks Tartus J. V. Jannseniga nõu pidamas.[28] Ka Kuusalu mehed rääkisid laulupeolt tulles vaimustusega orkestrimuusikast. Eriti innustus koolmeister Stein. Ta hakkas kodukohas propageerima oma orkesti asutamise mõtet. Kuna isegi Tallinnast polnud instrumente saada, siis pöörduti laulupeotutvuste alusel ühe Tartu mehe poole, kes aitas muretseda esialgu ainult 4 instrumenti, mis said tulevase Kuusalu pasunakoori aluseks.[29]

Laulupeol esines kõige mõjukamalt Väägvere pasunakoor musikaalse koolmeistri D. O. Virkhausi juhtimisel. Viljandimaa «kuulsad koolimehed» A. Erlemann Helmes, J. Kapp Suure-Jaanis ja H. Wühner Tarvastus astusid Virkhausiga kontakti ja hakkasid tema nõuande järgi oma kihelkonnas orkestreid asutama.[30] Nõnda rajas H. Wühner juba 1870. a. Tarvastus pasunakoori, keda D. Virkhaus käis instrueerimas.[31] Laulupeol oli ka Toila väike meeskoor, kes tutvus Tartus D. O. Virkhausiga ja kutsus ta hiljem pasunakoori organiseerima.[32] D. O. Virkhaus ise kirjutas: «Esimesest laulupidust saadik ärkas uus elu laulu- ja mängupõllul. Pea iga päev sain mina kaugemalt ja ligemalt kirjasid, mis muusika edenemise kohta puutusid.»[33] Laulupeost edukalt osavõtnud Äksi Kärkna pasunakoor muutus koolmeister Paul Bergmanni juhtimisel pärast laulupidu eriti aktiivseks ja tegi kontserdireise kodumaal, Peterburis ja Soomes.[34] Kui Äksi pastor Wegener seda üleliigseks pidas ja Berg-

---

[28] Ml. 1929, lk. 231.
[29] J. Priimanni mälestused. Teatri- ja Muusikamuuseum.
[30] E. Post. 9. XII 1870, nr. 49.
[31] E. Post. 20. I 1871, nr. 3.
[32] Ml. 1939, lk. 119; A. Simoni mälestused [käsikiri].
[33] «Laulu ja mängu leht» 1895, lk. 19.
[34] R. Põldmäe, C. R. Jakobson ja Kärkna muusikakoor. Paar sammukest... III. Tln., 1964, lk. 73—102.

manni vallandamisega orkestri likvideeris, asus koolmeister Põhja-Eestisse ja asutas juba 1872. a. Haljala Seljal uue pasunakoori, mis oli selles piirkonnas üks varasemaid ja tegutses üliaktiivselt.[35]

Energiline Helme Jõgeveste pasunakoor korraldas 1871. a. suvel eduka kontserdi. Sel puhul märkis «Eesti Postimees»: «Igal pool, kus eesti rahva pesapaik on, siginevad muusikakoorid, nagu õilmed kevadisel ajal puudest tõusevad, ja kui ühel kihelkonnal veel muusikakoori ei ole, peab ta seda endale häbiks ja ruttab, et ta mitte viimane ei oleks, kätt adra külge panema, muusikapõldu laiendama. Eks ole see suure kiituse väärt?» Ajaleht pidi siiski teatava rahulolematusega märkima, et kohati kipuvad pasunakoorid laulukoore kõrvale suruma. Olevat aga vajalik mõlema paralleelne areng.[36]

1871. ja 1872. a. ajalehesõnumeist leiame rohkesti teateid uute pasunakooride asutamisest ja varasemate jätkuvast aktiivsest tegevusest. Nõnda toodi lisaks eespool mainituile andmeid Narva Kreenholmi, Iisaku, Koeru, Põltsamaa, Rõngu, Kambja, Kammeri, Põlva, Vastse-Otepää, Rõuge Tsooru, Kanepi Karsti ja Kooraste, Sangaste Laatre, isegi Valga linna (vist eestlaste) pasunakooride kohta. Kuid nende tegevuses ilmnes ka takistusi, näiteks suur nootide puudus. Siis alustasid D. O. Virkhaus ja A. H. Willigerode aktsiooni pasunakooride tegevuse koordineerimiseks ja noodivara rikastamiseks, mille üheks tulemuseks kujunesid võimsad ühisesinemised Tartus paaril järgneval suvel;[37] see oli ühtlasi ettevalmistuseks järgnevale laulupeole, mis lähematel aastatel siiski ei teostunud.

Nõnda viis esimene üldlaulupidu eesti rahva muusikakultuuri suurte sammudega edasi ning aitas koorilaulu ja instrumentaalmuusikat tõsta tähtsale ühiskondlikule astmele rahvusliku liikumise perioodi kestel ja hiljemgi.

Esimese Eesti üldlaulupeo igakülgne õnnestumine sünnitas soovi, et see ei jääks ühekordseks juhuslikuks saavutuseks, vaid kujuneks traditsiooniliseks rahvuslikuks ürituseks. Kohe pärast laulupidu vastas J. V. Jannsen ühele oma kirjasaatjale: «Aga laulupidude vahet ei saa meie rahvas mitte enam kümnete aastate viisi lugema. Ütelge mu sõna kätte, kui mõni aasta

---

[35] E. Post. 21. VI 1872, nr. 25.
[36] E. Post. 21. VII 1871, nr. 29.
[37] E. Post. 8. XII 1871, nr. 49.

on mööda läinud.»[38] Kui 1870. a. suvel korraldati Kuramaal suur Läti laulupidu, avaldas «Eesti Postimees» julgesti oma rõõmu ja lootust: «Nihkub, nihkub! Meie Balti isamaa on vanal ajal kaua küllalt laulust vait olnud, ehk kui ta laulis, siis ta «kukkus kurba lindu» ja temal ep olnud muud kui leinalaulud ja hädaõhkamised suus. Kellest süda täis on, sest laulab ehk räägib suu. On paraku aegu olnud, kui Baltimaa oma laste ja pärisrahva laul muud ei võinud olla kui «ai, ai, aiai, ai, ai!». Tänu jumalale, need telliskivi tegemise ja nüüdsete lagunud losside ehitamiseajad on selja taga.» Eesti laulupidu olevat õnnestunud, nüüd tahtvat seda ka lätlased korraldada. Võivat loota, et Eesti laulupidu ei jää viimaseks, kui aga luba antakse.[39]

1871. aastal hakkas uue laulupeo korraldamise mõte juba konkreetsemat ilmet võtma. Selle aasta kevadel arvati: «Ja meie loodame, kui elu antakse, edaspidi jälle laulupidu pidada (mis ka esimesel korral parem korda läks, kui tema osavõtjad julgesid loota), et siis meie laul ja pasunamäng vistist edenemist peab tunnistama.»[40]

Esimene laulupidu lähendas oluliselt Tartu «Vanemuise» ja Tallinna «Estonia» seltside liikmeid. Kui Jannsen 1871. a. suvel «Estonias» käis, võeti seal eesmärgiks uue laulupeo korraldamine 1875. aastal ja tehti Jannsenile ülesandeks seda juba ajalehes propageerima hakata.[41] Järgneval, 1872. aastal avaldati korduvalt soovi, et laulupidu peaks toimuma 1875. aastal, ja mõte näis olevat rahva seaski üsna juurdunud. Mõnevõrra asuti isegi eeltööde tegemisele. Taheti korraldada ka pasunakooride ühisesinemist, seepärast pandi erilist rõhku nende väljaarendamisele. Väljavaated aina kasvasid, sest koorid ja orkestrid arenesid jõudsalt. 1872. a. sügisel konstateeriti 1875. aasta sobivust teiseks laulupeoks: «Kahe pidu vahel on siis 6 aastat mööda läinud ja eesti lauljad ja mängijad võiksid siis jälle näidata, kas nemad selle aja sees edasi ehk tagasi on astunud.»[42]

1873. a. Läti laulupidu innustas omakorda teise Eesti laulupeo mõtet. Arvati, et «niisugust äratavat ja ühendavat laulupidu tuleks pidada, nagu meil nelja aasta eest Tartus oli, mis

[38] E. Post. 30. VII 1869, nr. 30.
[39] E. Post. 17. VI 1870, nr. 24.
[40] E. Post. 17. IV 1871, nr. 14.
[41] E. Post. 25. VIII 1871, nr. 34.
[42] E. Post. 18. X 1872, nr. 42.

osavõtjatel kuni siiamaale alles elavalt meeles seisab». Peopaigaks valiti jällegi Tartu, kuigi ka Tallinn oli kõnes olnud; «Estonia» selts aga teatas, et temal pole võimalik sellist suurt üritust läbi viia.[43]

Laulupeo korraldamiseks 1875. aastal ei saadud aga luba. Järgnevatel aastatel oli takistuseks Vene-Türgi sõda, nii et teine üldlaulupidu toimus alles 1879. aastal. Üldlaulupidude traditsioon kujunes seega kindlalt välja juba esimesel laulupeol, kasvades eesti rahva muusikaharrastuste selgrooks.

---

[43] E. Post. 11. VII 1873, nr. 28.

Väärib heita pilk esitatud peatükkide tulemustele. Nägime eesti koorilaulu ja orkestrimuusika sündi vennastekoguduse ringides XIX sajandi algul ja noore muusikakultuuri üleminekut luteri kirikusse peamiselt 1840-ndail aastail, kui vennastekogudused hakkasid lagunema ja valitsev kirik püüdis ennast kindlustada pealetungiva kreeka-katoliku kiriku vastu. Hakati rõhku panema koguduselaulu tasemele, milleks kirikuisse soetati orel, uusi koraaliraamatuid ja muusikalise ettevalmistusega köstreid-organiste. Väga oluliseks sündmuseks kujunes nn. Cimze seminari asutamine 1839. aastal, kuna see hakkas varsti andma võimekaid muusikamehi peamiselt Lõuna-Eesti kogudustele. Väärib tähelepanu ka mõnede pastorite aktiivsus oma koguduse lauluoskuse suurendamisel ja esimeste laulukooride rajamisel. Muidugi leidus ka sääraseid kirikumehi, kes pidasid talurahva haridusepüüdeid ja muusikahuvi üleliigseks. Samuti oli teistsuguse haridusega kihelkonnakoolmeistreid, kes arendasid koorilaulu; üldiselt asutati kihelkonnakoole üsna vähe Põhja-Eestis, kus laulukultuurgi vähem edenes.

Ka vallakoolide osas oli Lõuna-Eesti ette jõudnud Põhja-Eestist, kus tekkis järsk elavnemine hariduspõllul alles 1860-ndail aastail, mil rahvakoolide võrk peaaegu lõplikult välja kujunes. Vallakoolmeistreid valmistas ette peamiselt Kuuda seminar, samuti mitmed linnakoolid. Neilgi koolimeestel ei puudunud muusikalised oskused, mida nad rakendasid koolitundides ja koolide juurde loodud täiskasvanute-ringides. Nõnda oli laulukooride tekkimine tihedasti seotud koolivõrgu arenguga, sest algelist muusikaõpetust võis ikkagi eeskätt koolist saada. Tähelepandavad on esimesed lastepeod, eriti suvel, mil need kujunesid vahel massiliseks ja võtsid laulupeo ilme.

Oluline küsimus on laulukooride suhe kirikuga ja kasvav tendents viimase mõjust vabanemiseks, mis vajab täpsemat uurimist. Samuti nõuaksid jälgimist vaimuliku laulurepertuaari üleminek ilmalikuks ja kooride esinema-hakkamine väljaspool kiriklikke sündmusi, mida võimaldas uus situatsioon külaühis-

konnas. Tähtsaks arenguetapiks kujunes linnaseltside «Vanemuine» ja «Estonia» asutamine 1865. aastal; «Vanemuiseta» poleks esimene Eesti üldlaulupidu vist toime tulnud.

Massilise osavõtuga laulupeod kujunesid välja peamiselt Šveitsis ja Saksamaal, kust nende eeskuju kandus Baltimaile ja hakkas mõjustama balti saksa koorilaulu-kultuuri. Selle vaheastme osa Eesti laulupidude mõtte tekkimises on vaieldamatu ja peale J. V. Jannseni võisid teisedki haritud eestlased sealt muusikalist naudingut saada, ühtlasi tõuget eesti rahvusliku muusika arendamiseks. Eesti laulupeo mõtte kujunemine ei tähendanud ainult matkimispüüdu, vaid ka tahet balti sakslastega konkureerida ja isegi neist mööda jõuda. Võistlusmomenti õhutasid ka paralleelid Läti alal. Esimene Eesti üldlaulupidu oli siiski ajaliselt ettejõudmine nii lätlaste kui ka soomlaste ja veel teistegi rahvaste saavutustest, samuti ületas osavõtjate arv lähema naabruskonna tulemused. Eesti laulupidu äratas tähelepanu rahvusvahelises ulatuses ja pani teisigi rahvaid mõneks ajaks kõnelema eestlastest, kes olid seni üsna tundmatud suures rahvaste peres.

Eesti üldlaulupeo mõtte areng on tihedalt seotud «Vanemuise» seltsi sünniga 1865. aastal ja tema kasvava tegevusega, mis moodustas juba võimaliku platvormi mingile üldrahvuslikule üritusele. Vastukaaluks balti sakslaste ülemvõimule lähenesid eestlased Vene keskvalitsusele. Sobivaks võimaluseks oma poolehoiu demonstreerimisel näis olevat eesti talurahva pärisorjusest vabastamise 50. aasta juubeli pidulik tähistamine 1869. aastal, millega taheti eriti esile tõsta keiser Aleksander I kui «vabastaja» teeneid. J. V. Jannsen asja algatajana pidas varakult silmas mõjurikkaid Peterburi eestlasi, kes seisid lähedal valitsusasutustele, ja valis vahetalitajaks Peterburis töötava gümnaasiumiõpetaja C. R. Jakobsoni, kes oli neil aastail Jannseni «Eesti Postimehe» aktiivsemaks kaastööliseks. Ent Peterburi eestlased loobusid laulupeo eeltööde toetamisest.

Laulupeo eeltöid alustati küllalt aegsasti, 1867. a. alguses, ja tehti kavatsus avalikkusele teatavaks, kuid loasaamine takerdus bürokraatia keerdkäikudesse, millega kaotati rohkem kui poolteist aastat hädavajalikku ettevalmistusaega. Muidugi ei oodatud loa saabumist käsi süles hoides, vaid tehti mõningaid ettevalmistusi, kuid peatööks jäi aeg ikkagi väga napiks (1869. a. veebruar-juuni).

Laulupeoloa saamine oli keerukas protseduur läbi mitme-

kordse ametiasutuste-süsteemi. Vastuseis balti saksa rindel on ilmne, kuigi mitmeti vastuoluline. Eestlased ei jätnud tegemata ka mõningaid vasturünnakuid, mis tõid lõpptulemusena ikkagi võidu. Raskeks keerdsõlmeks kujunes laulupeo korraldajaile seniste segakooride ümberseadmine meeskoorideks, mis oli julgeks ettevõtteks, kuid õnnestus siiski täiel määral ja andis positiivse panuse meeskoorilaulu arenemisse. Siiski tükkisid ka elujõulised segakoorid laulupeole ja leidsid isegi mõningaid esinemisvõimalusi.

Imestust äratab laulupeo korraldajate julgus asuda eeltöödele ilma majandusliku baasita, mis peo ebaõnnestumise korral oleks põhjustanud suuri raskusi. Tähelepandav on Koidula katse sissetulekut hankida loterii abil, ent see üritus ebaõnnestus rahva vaesuse ja vähese teadlikkuse tõttu. Raskustest hoolimata tulid korraldajad ettevalmistustega hästi toime, muidugi püüdes teha minimaalseid kulutusi.

Pidukomitee esimeheks oldi sunnitud valima pastor A. H. Willigerode, kes oli sidepidajaks kõrgemate instantside ja vaimulikkonnaga, ent tegelik töö ja suunaandmine jäi eestlastest koosnevale pidukomiteele ja selle alamkomisjonidele. Peab imetlema korraldajate operatiivsust ja harukordset julgust enneolematu suurürituse ettevalmistusel ja korralikul läbiviimisel. Hoolimata nõudlikust kontserdikavast jõudsid koorid selle erakordse kiirusega selgeks õppida, mis tähendas rahva haruldast eneseohverdust ja oma võimete maksimaalset väljapanemist. Võib liialduseta öelda, et 1869. aasta esimene pool möödus suuremal osal Eesti alal pingelise laulupeo-ootuse ja -ettevalmistuse tähe all. See oli ühtlasi võitlus nälja ja puudusega, mis ei suutnud lämmatada rahva suurt omaalgatust. Näeme siiski, kuidas majanduslikud raskused, eriti halvad liiklusolud, jätsid Lääne-Eesti ja saared välja laulupeo-üritusest, ent omajagu elasid needki alad kaasa rahvuslikule suursündmusele.

Oleme suuremat selgust saanud ka eestipoolsest opositsioonist, mille eesotsas seisis C. R. Jakobson. Nägime tema esialgset kaasabi Tartu tegelaste algatusele, ent varsti ilmnes kahe rahvusliku rinde põhiline vastuolu, sest demokraatlik rühmitus ei saanud minna balti saksa kirikumeestega säärasele kokkuleppele, nagu seda nõudis laulupeo toimetulek ja millega J. V. Jannsen oma pooldajatega nõustus. Jakobsoni taotluseks oli laulupeorepertuaari koostamine võimalikult rahvuslikust muusikast, milleks ta astus konkreetseid ja küllaltki viljakaid

samme. Ent Tartu meeste paindumatus jättis tema saavutused rakendamata, mis sundis Jakobsoni lõplikult koostööst loobuma. Laulupeo üheks tulemuseks on A. Saebelmann-Kunileidi tähelennuline esilekerkimine algavas eesti muusikaelus. Laulupidu aitas kaasa ka Koidula luule jõudmisele eesti helikunsti, mis oli ühtlasi uueks tunnustuseks luuletajale. Olukordi hästi taipav C. R. Jakobson nägi tagantjärele laulupeo suurt tähtsust rahvusliku kasvatuse tegurina ja ta hindas kõrgelt kooride tegevust, aidates edaspidigi kaasa algupärase repertuaari soetamisele.

Käesolevas teoses on esmakordselt käsitletud «priiusepäeva» pühitsemist 26. märtsil 1869. aastal, mis toimus mõnevõrra opositsioonis laulupeo korraldamisega. «Priiusepäevaga» püüti laulupidu omajagu asendada. Selle korraldamisel domineerisid saksa pastorid, kes kasutasid rahvast peamiselt propagandalisteks eesmärkideks. Teiselt poolt andis «priiusepäev» siiski mõningaid kogemusi suviseks laulupeoks ja oli eksamiks kohalikele kooridele.

Rahvale valmistas küllalt raskusi laulupeole pääsemine, sest puudusid ju raudteed. Kauge sõit nõudis aja- ning rahakulu. Korraldajaile ja riiklikele ametimeestele tegi muret talurahva hulgaline kogunemine Tartusse, sest polnud ununenud äsjased rahutused ühes ja teises paigas. Rahvas käitus aga üllatavalt hästi, täiel määral mõistes temale pandud vastutust. Ei kahetsenud ka lahked linnakodanikud, et olid tundmatuile maameestele oma korteri kasutada andnud.

Ettevalmistustest hoolimata polnud korraldajad kindlad, kas 800 laulumeest oma suure ülesandega toime tuleb, sest puudus igasugune eelkontroll. Ent peaproovil laulis esmakordne, hiiglaslik ühendkoor nagu ühest suust. Seninähtamatu talurahvahulk ülikoolilinna tänavail äratas üldist tähelepanu ja tõstis rahva enesetunnet. Muidugi võttis publikuna peost osa eeskätt Tartu eesti rahvusest elanikkond, sakslased jäid tunduvalt vähemusse. Nende eliit oli koguni ära sõitnud Tallinna Toomkooli juubelipeole, kuigi püüti näidata balti sakslaste väga arvukat ja aktiivset osavõttu eestlaste peost, sest see pidi kajastama süvenevaid sõprussuhteid eri rahvuste ja ühiskonnakihtide vahel.

Sakslastest kirikumehed domineerisid küll laulupeo avajumalateenistusel, kus nad kõnelejatena said välja panna oma ideoloogilised argumendid. Ent eestlaste tohutu enamus surus

peo kestel vähemuse taotlused kõrvale ja kontsertide võimsad helilained lõid tugeva kontakti publiku ning lauljate vahel, nii et ennast tõeliselt ühtse eesti rahvana tundma hakati. Suure peo rahvuslikku ilmet rõhutasid ka rahvarõivad ja ehtsad talupojatüübid, mis olid teravaks kontrastiks rafineeritud linnamoodidele ja -figuuridele. Rahvuslikku joont kahjustas aga kontserdikava ülekaalukas saksa päritolu. Seda enam pääsesid mõjule üksikud soome ja eesti koorilaulud. Suurt naudingut pakkusid ka väheste pasunakooride esinemised, sest neid oli maarahvas kas hoopis harva või üldse mitte kuulnud. Laulupeo kunstiline tase polnud muidugi tippsaavutusteni küündiv, ent siiski omajagu üllatav ja kahtlemata ainulaadne oma kõlalises võimsuses. Tublide dirigentidena esinesid J. V. Jannsen ja A. Saebelmann-Kunileid. Samuti näitasid eesti haritlased end võimekate kõnemeestena. J. Hurt lausus kaalukaid programmilisi sõnu, mis said loosungiteks kogu eesti rahvuslikule liikumisele. Tähtsat osa etendas pidusöök teise päeva õhtul, kus öeldi rohkesti välja pakitsevaid mõtteid ja loodi kontakte edaspidiseks ühiseks tegevuseks. Ka koorid ja nende juhid sõlmisid tutvusi, mida läks vaja hiljemgi. Kõige raskemaks ülesandeks kooridele oli üksikesinemine ja võistulaulmine, millega kõik toime ei tulnudki. Osavõtnuile oli see eksamiks oma võimete kontrollimisel ja andis julgust edaspidisteks esinemisteks.

Laulupeol ei puudunud ka väliskülalised — kaks soomlast ja üks ungarlane, keda koheldi vääriliselt sugulasrahvuste esindajaile. Soomlased olid kutsutud ettekavatsetult, meie olude vaatlemiseks ja tutvustamiseks Soomes; ungarlane sattus siia pooleldi juhuslikult. Kõik kolm osutusid hoolikateks vaatlejateks ja avaldasid hiljem ulatuslikke reisikirjeldusi, mis tutvustasid hästi meie laulupidu ja analüüsisid eestlase olukorda nii kaasajal kui ka minevikus. Soomlaste C. G. Svani ja J. R. Aspelini informatsioon aitas rajada suhteid Soome ja Eesti vahel, samuti mõjutas eesti laulukultuur Soome püüdlusi samal alal ja sai eeskujuks laulupidude-traditsioonile Soomes. Ungarlase P. Hunfalvy eriteos ungari ja hiljem saksa keeles kandis meie probleemid ja saavutused rahvusvahelise lugeja kätte.

Eestlased ise jäid laulupeo tulemustega rahule, sest kontsert õnnestus ja suurendas rahvuslikku prestiiži. Koidula tähelepanekute järgi hakkasid paljud senised kõhklejad eesti rahvuslikku liikumist toetama, mis tähendas selle olulist tõusu järgnevatel aastatel. Isegi üliettevaatlik J. V. Jannsen sai toetust

rahvahulkade julgest käitumisest ning muutus pärast laulupidu mõnevõrra radikaalsemaks. Seda tõendab ka võitlus laulupeo sissetuleku ümber, kus balti sakslased tahtsid läbi suruda oma kavatsused, kuid iseteadlik «Vanemuise» selts võitles vapralt oma õiguste eest, nii et puhastulu jäigi tema käsutusse.

Eestlaste laulupidu sai laialdaseks vaidlusaineks balti saksa ja Vene ajakirjanduses. Kui esimene püüdis suure liialdusega näidata laulupidu kui saksa ülemkihtide ja eesti talurahva lepitamisaktsiooni, siis tegelikkuses ilmutas rahvas endiselt oma feodalismivastast meelsust ja poolehoidu Vene keskvalitsusele, kellelt lootis abi oma olukorra parandamiseks. Ent Vene ajakirjandus seisis liiga kaugel eesti rahvast ja tema tõelistest taotlustest, mistõttu ei suutnud mõista ka laulupeo õiget häälestust. Vastupidi — märgati ainult balti sakslaste ülespuhutud propagandat ja anti sellelt vaatepunktilt laulupeole eitav hinnang. Säärane suhtumine kandus edasi ka järgnevatesse aastatesse ja takistas oluliselt eesti ja vene rahva loomulikku lähenemist.

Kõige tähtsamad olid laulupeo tulemused tärkavale eesti muusikakultuurile. Juba peo ettevalmistus pani koorid maksimaalse pingega tegutsema, mis jätkus ka pärast laulupidu. Koorid olid saanud võimeliseks kontserte andma ja tutvustama laulupeo kava neile, kes ise peole ei pääsenud. Pärast pidu jätkus uute kooride rajamine, nii et mõne aastaga levis laulukooride võrk enam-vähem ühtlaselt üle kogu maa. Laulupeol olid nõrgalt esindatud pasunakoorid, kuid needki vähesed äratasid suurt tähelepanu ja andsid tõuget uute orkestrite asutamiseks. Säärane võimas muusikakollektiivide juurdekasv andis lootust ka järgneva laulupeo korraldamiseks, ja üsna pea asutigi tõhe, kuigi teine laulupidu toimus alles 1879. aastal. Teiselt poolt kujunesid instrumentaal- ja vokaalmuusika-kollektiivid tähtsateks rahvahulkade kogunemiskeskusteks, mis arendasid osavõtjaid ka moraalselt, vaimselt ja rahvusliku ideoloogia poolest, olles seega küllaltki tõhusaks rahva kasvatamise vahendiks. Nõnda kuulusid laulupeod rahvusliku liikumise ajal ja hilisematest perioodidest kuni tänapäevani eesti rahva kultuuri arengu kõige olulisemate komponentide hulka, mille osatähtsust peab õiglaselt arvestama.

On arvestatud ainult nimesid tekstis, mitte joonealustes märkustes. Number tähistab lehekülge.

Abel, P. 15, 58
Abt, Fr. 121, 138
Adamson, J. 43, 45, 156
Agricola, M. 150
Ahrens, E. 99
Ahrens, F. 58
Ainson, H. 43, 44
Albedinski, P. 127
Aleksander I 138, 185
Aminoff, T. G. 148
Arro, E. 6, 8
Aspelin, J. R. 37, 40, 86, 93, 103—105, 113, 115, 128, 135, 142, 143, 145, 146, 148—151, 187
Assmuth, M. 134

Bach, J. S. 54, 114
Barclay, T. de 89, 109
Beck (Beek), G. 10
Becker, C. 136
Beethoven, L. v. 55, 111, 138
Behse, E. 59, 115
Bezbardis, K. E. 167
Bergmann, Ed. 136
Bergmann, P. 57, 137, 180, 181
Bismarck, O. v. 170
Blumberg, G. 151, 154, 157
Brenner, Fr. 54, 79, 111, 115, 132
Bock, W. v. 170, 172, 173
Budberg, C. v. 59

Christiani, A. 36, 128
Cimze, J. 12, 14, 128, 158

Dellingshausen, E. v. 116
Dinsburgs (Dinsbergis), E. 167

Eglon, J. 14, 15, 44, 60
Eisen, J. 17
Eisen, M. J. 17, 88
Erlemann, A. 180
Eschscholtz, A. 49, 50, 118, 127

Faehlmann, Fr. R. 71, 99
Fasch 79
Fromm, H. 16, 62

Gebhardt, F. 60
Gebhardt, P. 115
Geiszler, C. 54, 111
Gläser, W. 164
Glück, J. 49, 50
Grenzstein, A. 178
Grohmann, W. 13
Grünfeldt, P. 58

Hagen, J. A. 11
Hancke, J. v. 50
Hansen, W. 36, 49
Hanson, J. 21
Hasseblatt, C. E. 80
Haydn, F. J. 13
Henselt, A. 67, 71
Hermann, K. A. 72, 87, 178
Hoffmann 110, 116
Hoffmann, A. F. 49, 50
Hohlfeldt, C. 49, 50, 127

Hollmann, F. A. W. 107
Hunfalvy, P. 8, 105, 106, 108, 141, 148, 150, 151, 187
Hurt, J. 49, 50, 122—124, 128, 130, 139, 145, 148, 151, 152, 162, 187
Händel, G. F. 114
Häser, K. 121
Häusler, J. 58
Hörschelmann, E. 10, 12, 78, 106
Hörschelmann, Fr. 107, 115, 116, 122

Jakobson, A. 10, 15
Jakobson, C. R. 5, 10, 15, 25, 29, 31, 33, 52, 54, 62—75, 130, 149, 185, 186
Jakobson, M. 44
Jannsen, J. V. 5, 6, 11, 17, 21—25, 28—31, 33—41, 48—50, 52—54, 59, 60, 64, 65, 67—69, 73, 77, 79, 81, 84, 90, 92, 94, 98, 109, 111, 112, 114, 115, 118, 120—122, 127, 130, 136, 138—141, 143, 145, 146, 148, 149, 151—158, 160, 162, 168, 172, 173, 178—181, 184, 186—188
Jansen, E. 7
Janson, S. 44
Jürgenstein, A. 6
Jürisson, J. 44

Kalev 99, 100
Kallivoda 121
Kannid, vennad 58
Kapp, J. 15, 60, 180
Kasemets, A. 6, 13
Kessler, E. 12
Kentmann, W. 61
Keyserling, A. 79, 80, 81
Kitzberg, A. 8, 59, 91, 94, 100, 101, 103
Kitzberg, J. 59, 91
Klein, B. 54, 94, 111
Knüpffer, C. 107
Koidula 35, 36, 42—45, 54, 66, 69—71, 84, 124, 141, 142, 149—154, 185
Kollan, C. 55, 121
Koppel 135
Kordt, A. 49, 50, 118
Kraemann, G. 24
Kreutzer, C. 121
Kreutzwald, Fr. R. 50, 54, 99, 104, 130, 151, 153—156
Krickmann, H. 180
Kruus, H. 6
Kuhlbars, Fr. 60
Kunileid, A. vt. Saebelmann, A.
Kunkel, F. J. 54, 111
Kurrik, J. 74
Kupffer, V. 81
Köler, G. 73
Köler, J. 25, 62, 65, 72—74
Körber, K. 81, 128
Körber, M. 12, 26

Laakmann, C. 49
Laaland, C. 37, 62, 100, 107
Lampson, P. A. 175
Landmann, H. 60
Laur, M. 128
Lestmann, P. 49, 50
Linda 99
Lindau, V. 59
Loorits, O. 8
Lorenzsonn, G. F. 15
Luig, A. 9, 49, 81, 127
Lukk, A. Th. 114, 137
Luther, M. 115
Lysander, F. 34

Maddisson, J. 49
Mattisson, O. G. 177
Mendelssohn-Bartholdy, F. 121

Merkel, G. 80
Meyer, E. 67, 71
Meyer, F. F. 13
Mielberg, J. 49, 50, 127
Mohrfeldt-Mäevälja, A. 60
Mozart, W. A. 55, 111
Muhul, M. 17
Mumme, K. 60

Napoleon 155
Neumann, G. 54, 111
Neus, A. H. 99
Nieländer, H. 26
Nikolai I 167
Nolcken, G. 13
Normann, V. 15, 40
Nägeli, H. G. 23

Obram, A. 49, 50, 98, 127
Oettel, C. G. 136
Oettingen, A. G. Fr. v. 33, 34, 48
Oettingen, G. v. 80, 81, 128
Olev 99
Ottas, J. 49, 50

Pacius, Fr. 55, 121
Palmer, C. 54, 111
Paulsen, A. 13, 60, 61, 179
Peterson, A. ja P. 20
Peterson, P. 167
Pogodin, M. 147
Punschel, J. L. E. 11, 79
Purrik, M. 80
Põltsam, G. 36, 98
Pärn, J. 74

Raag, J. 79
Raudkepp, A. Fr. 112, 178
Reinvald, A. 74
Rinne, G. F. 13
Rosenthal, H. 5, 8, 29, 32, 46, 48—50, 90, 101, 116, 124, 128, 129, 132, 134
Rossmann, C. 58

Roth, J. Ph. 14

Saar, J. 26
Saebelmann-Kunileid, A. 21, 55, 64—72, 93, 98, 111, 114, 115, 121, 128, 136, 139, 145, 154, 156, 186, 187
Samarin, J. 147, 168
Schiller, Fr. 129
Schirren, C. v. 147, 168
Schmidt, Chr. 33
Schmidt, Chr. Fr. 9
Schramm, J. R. 103
Schultz, W. 128
Schultz-Bertram, G. 41, 67, 74, 99, 113—115, 120, 123, 131, 138
Schwartz, J. G. 104, 168
Serben, A. 96, 104
Simon, A. 62
Sokolovski, E. 13
Stahl, H. 100
Stein, H. 16, 180
Stenbock, N. 87
Stryk, W. v. 80, 116
Stuntz 121
Suigusaar, M. 35
Sulev 99
Svan, C. G. 8, 86, 95, 128, 138, 142—149, 151, 187
Sõber, M. 57, 136

Taara 106
Taavet 115
Tamarkin, A. 6
Thomson, A. 15, 79
Tuglas, F. 6

Ungern-Sternberg, M. v. 58

Vahter, A. 6
Walter, P. H. 136
Vanemuine 106
Weber, K. 78, 80, 101
Wegener, E. 180

Weitzenberg, J. 33
Weizenberg, A. 97
Veske, M. 25
Wiedemann, F. J. 151
Wiera, A. 102, 130
Vilberg, M. 17
Wilcken, N. v. 87
Willigerode, A. H. 13, 33, 35—38, 40, 48, 49, 75—81, 83, 98, 101, 106, 107, 115, 116, 121, 127, 138, 153, 156, 157, 160, 162—164, 181, 186
Winkler 139
Virkhaus, D. O. 10, 13, 57, 62, 74, 75, 111, 137, 180, 181
Virkhaus, J. H. 8, 33, 34, 39, 41, 48, 53, 81, 112
Virkhaus, T. 10
Wurmberg, V. 16, 22
Wöhrmann, C. H. 86
Wühner, H. 59, 175, 178, 180
Yrjö-Koskinen, Y. S. 8, 66, 140—142, 149, 170
Zirkel, P. 49, 50, 128
Zwiebelberg, J. 20
Zwyssig, P. A. 121

Alatskivi 19
Ambla 13, 60, 61, 98, 178, 179
Anseküla 12, 26

Baltimaad 9, 23—25, 67, 68, 73, 83, 84, 101, 102, 106, 114, 127, 128, 137, 149—152, 167—172, 174, 182, 184

Eestimaa 30, 31, 97, 99, 102, 116, 127, 128, 133, 138, 175, 178
Emajõgi 74, 110, 134

Hageri 16
Haljala 184
Halliste 91, 98
Hannover 23
Hargla 98
Harjumaa 22, 61
Hellenurme 9
Helme 16—18, 44, 59, 98, 115, 179—181
Helsingi 142—144, 148
Hirvli 16, 62
Hispaania 68

Iila 180
Iisaku 98, 176, 181

Janakkala 150
Joosu 177
Jõgeveste 179, 181
Jõhvi 13, 15, 26, 62, 98, 136
Järva-Jaani 60
Järva-Peetri 60, 114, 133
Jüri 24, 41

Kaagvere 58
Kaarli 16
Kaarma 13, 15, 177
Kambja 9, 10, 80, 98, 181
Kammeri 181
Kanepi 14, 15, 58, 98, 100, 179, 181
Karksi 59, 98
Karsti 181
Karula 13, 179
Kaukaasia 170
Kiiu 16
Kivisild 116
Kodavere 19, 98
Koeru 98, 136, 181
Koigi 60
Kolga 87
Kolga-Jaani 98
Kooraste 58, 181
Kreenholmi 181
Kunileiu mägi 115
Kuramaa 173, 182
Kuressaare 177
Kursi 57, 98, 136, 137, 175
Kuuda 16, 62, 88
Kuusalu 16, 61, 62, 87, 98, 180
Kõo 20
Kärkna 20, 57, 58, 98, 133, 134, 137, 180
Kärla 177
Kärni tänav 134
Käru 176, 179

Laatre 181
Laiuse 15, 17, 26, 98
Lasnamägi 171

Leipzig 8, 72
Liivimaa 30—36, 49, 53, 76, 77, 80, 83, 84, 97, 99, 101—106, 116, 127, 128, 137, 138, 146, 166, 167, 173, 174
Luunja 13, 80
Lõuna-Eesti 10, 12, 14, 16, 31, 60, 115, 184
Lõuna-Tartumaa 9
Läti 14, 25, 27, 50, 128, 166, 167, 173, 182, 185
Lääne-Eesti 186
Läänemaa 17, 62, 178
Läänemeremaad 31, 171
Lüganuse 26, 98

Maarja-Magdaleena 57, 90, 98, 130, 131, 136
Malla 180
Moskva 168, 172, 173
Mulgimaa 44
Mõisaküla 58
Märjamaa 16, 62, 88
Määrimaa 10

Narva 23, 24, 33, 181
Niitsaadu 59
Nurmissaare 10

Oese 17, 88
Orge 57, 137
Otepää 98, 100

Paide 10, 24, 86
Paistu 43, 49, 65, 115
Palamuse 98, 136
Peetri 98, 136, 137
Peipsi 86
Penuja 59
Peterburi 15, 24, 29, 36, 44, 58, 62, 64—74, 83, 100, 107, 148, 166, 169, 170, 172, 180, 185
Pilistvere 10, 15, 17, 20, 98
Pirita-Kose 24
Prantsusmaa 80, 142, 174
Preisi 101, 170
Puhtaleva 17
Põhja-Eesti 11, 15, 16, 26, 60, 88, 181, 184
Põhja-Saksa 101
Põltsamaa 10, 12, 15, 17, 20, 60, 78, 87, 181
Põlva 98, 104, 108, 177, 181
Pärnu 18, 21, 23, 24, 26, 28, 35, 177
Pärnu khk. 26
Pärnumaa 19
Pühaste 58

Quedlinburg 170

Raadi 79
Rakvere 21, 98
Rannu 98
Reigi 13
Riia 24, 26, 31, 35, 36, 50, 65, 137, 154, 162, 167, 174
Ruhja 25
Rõuge 58, 98, 100, 107, 181
Rõngu 9, 58, 98, 181
Räpina 86, 98, 104, 136

Saaremaa 15, 127, 177
Saksamaa 9, 10, 23, 59, 80, 97, 101, 149, 170, 171, 174, 184
Saku 16
Sangaste 58, 181
Selja 181
Siber 170
Simuna 15, 16, 40
Sindi 21, 86, 98
Soome 40, 57, 58, 92, 93, 95, 140, 141—143, 146—149, 154, 163, 180, 187
Sootaga 57
Suure-Jaani 15, 60, 86, 90, 98, 100, 180
Sõrve 12, 26

Sürgavere 90
Šveits 9, 23, 184
Taagepera 59
Taali 19
Tallinn 5, 6, 8, 16, 21—24, 31, 60, 62, 86, 96, 98, 133, 136, 137, 141, 144, 148, 158, 171, 176, 180, 182, 183, 187
Tallinna maantee 139
Tartu 6, 8—10, 12, 20, 21, 23—25, 27—29, 31—33, 35, 37, 39, 43—45, 47—51, 53, 54, 57, 59, 60, 62—64, 66, 67, 70—72, 74, 76—80, 82, 86—92, 96—100, 102, 103, 105, 107, 110—115, 118, 123, 127—129, 131, 136, 139, 141, 143—145, 147, 148, 151, 154, 156—158, 160, 163, 164, 166—168, 170—172, 176, 177, 179—183, 186, 187
Tartu-Maarja 9, 13, 15, 20, 36, 41, 49, 51, 76—78, 84, 92, 97, 98, 101, 102, 105—107, 132, 134, 136
Tartumaa 14, 57, 97, 101
Tarvastu 21, 44, 59, 60, 98, 136, 175, 178—180
Tiigi tän. 102
Toila 62, 87, 98, 180
Toomemägi 46, 78, 103, 104, 108, 109
Toomeorg 46, 51, 102—105, 110
Tori 98, 177
Torma 10, 15, 17, 19, 21, 41, 98—100, 131
Trooja 74
Tsooru 57—59, 97, 98, 181
Tudulinna 176
Tähe tän. 45, 97, 102
Tähtvere 25, 133
Tänassilma 10
Türgi 183
Türi 13, 18, 98, 177
Ungari 105, 108, 141, 150
Urvaste 98
Uulu 26
Uusna 17
Vaivara 26
Valga 12—15, 25, 57, 58, 60, 64, 65, 71, 128, 137, 146, 158, 181
Valmiera (Volmar) 12, 173
Vana tän. 110
Vastse-Otepää 181
Vastseliina 87
Venemaa 19, 34, 68, 80, 84, 101, 102, 114, 127, 166—168, 170, 174, 183, 188
Vesneri 78, 80, 101
Vigala 17, 88
Viiburi 149
Viljandi 24, 31, 35, 60, 148
Viljandi khk. 10, 16, 17, 30, 98, 107, 115, 122
Viljandimaa 10, 14, 16, 59, 60, 74, 88, 128, 151, 180
Viru-Nigula 26, 98, 180
Vitsjärve 10
Voka 87
Voltveti 98
Võnnu 98
Võrtsjärv 86, 179
Võru 151, 154, 177
Võrumaa 14, 58, 59, 136
Väike-Maarja 98, 107
Vändra 13, 15, 44, 60, 98, 128, 176, 179
Väägvere 10, 13, 20, 57, 58, 74, 78, 79, 81, 97, 98, 105—107, 127, 132—134, 137, 180
Äksi 17, 57, 98, 180
Zürich 23

SISUKORD

Sissejuhatuseks 5
Kasutatud lühendid 8
Eesti koorimuusika arengust enne esimest üldlaulupidu . 9
Eeskujud Eesti üldlaulupeole 23
Eesti üldlaulupeo mõtte areng 28
Loasaamise keerdkäigud 33
Kas mees- või segakoorid? 39
Majanduslikud raskused 42
Mitmesugused eeltööd 48
Muusikalised ettevalmistused 52
Kohalikud ettevalmistused 56
C. R. Jakobsoni rinne ja laulupidu 64
«Priiusepäeva» pühitsemine 26. märtsil 1869 76
Rahvas koguneb Tartusse 86
Pidurahvas Tartus 89
Kooride «tuleproov» 17. juunil 92
Pärispeo algus 96
Laulupeo avamine Toomeorus 103
Vaimulik kontsert esimesel pidupäeval 110
Ilmalik kontsert teisel pidupäeval 118
Pidusöök teise päeva õhtul 126
Kolmas pidupäev 132
Väliskülalised laulupeol 140
Meeleolusid ja hinnanguid pärast laulupidu 153
Tüli laulupeo puhastulu ümber 159
Vaidlused pärast laulupidu 166
Laulupeo mõju eesti muusikakultuurile 175
Tagasivaateks 184
Isikunimede register 191
Kohanimede register 195

Пыльдмяэ Рудольф

ПЕРВЫЙ ЭСТОНСКИЙ ПЕВЧЕСКИЙ ПРАЗДНИК

Оформление: А. Мэсикяпп

На эстонском языке

Издательство «Ээсти Раамат»
Таллин, Пярнуское шоссе, 10

Toimetaja L. Kukk.
Kunstiline toimetaja H. Tikand.
Tehniline toimetaja R. Lillema.
Korrektorid M. Sepp ja A. Nurmoja.

Laduda antud 26. II 1969. Trükkida antud 16. IV 1969. Paber 60×84/16. Trükipaber nr. 1 — Ligatne Paberivabrik, Läti NSV. Trükipoognaid 12,5+8 kleebist. Tingtrükipoognaid 12,6. Arvestuspoognaid 12,23. Trükiarv 15 000. MB-04310. Tellimise nr. 1392. Trükikoda «Kommunist». Tallinn, Pikk tn. 2.

Hind rbl. 1.04

9—1—2
T—99—69

Rbl. 1.04

A
29814
7797840